

**17. YÜZYIL OSMANLI FETVA MECMUALARINDA
HAD VE KISAS UYGULAMALARI**

Ebru ACAR

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Emrullah DUMLU
2023
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Ebru ACAR

**17. YÜZYIL OSMANLI FETVA MECMUALARINDA HAD VE
KISAS UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Emrullah DURLU**

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “17. YÜZYIL OSMANLI FETVA MECMUALARINDA HAD VE KISAS UYGULAMALARI” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

29/08/2023

Aslı Islak İmzalıdır

Ebru ACAR

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Emrullah DUMLU danışmanlığında, Ebru ACAR tarafından hazırlanan bu çalışma 29/08/2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Emrullah DUMLU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fetullah YILMAZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi İsmetullah SAMİ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRI.....	2
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

FETVA MÜESSESESİ VE 17. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLÂMLARI

1.1. FETVA MÜESSESESİ	4
1.1.1. Fetva Terimi, Tanımı ve Mahiyeti	4
1.1.2. Müftülük Makamı ve Fetva Ehliyeti	6
1.1.3. Şeyhülislamlık Kurumu.....	9
1.1.4. Fetva Mecmuaları.....	13
1.2. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLÂMLARI.....	16
1.2.1. Hacı Mustafa Sun‘ullah Efendi	16
1.2.2. Hoca Saadeddinzâde Mehmed Efendi.....	17
1.2.3. Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi.....	18
1.2.4. Hoca Saadeddinzâde Mehmed Esad Efendi.....	19
1.2.5. Zekeriyazâde Yahyâ Efendi	20
1.2.6. Ahîzâde Hüseyin Efendi.....	21
1.2.7. Esadefendizâde Ebu Said Mehmed Efendi	22
1.2.8. Muid Ahmet Efendi.....	23
1.2.9. Hoca Abdürrahim Efendi	23
1.2.10. Bahâî Mehmet Efendi.....	24
1.2.11. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi	25
1.2.12. Kocahüsamzâde Abdurrahman Efendi.....	27
1.2.13. Memekzâde Mustafa Efendi.....	27

1.2.14. Hocaîade Mesud Efendi.....	28
1.2.15. Hanefi Mehmed Efendi	30
1.2.16. Bâlîzâde Mustafa Efendi	30
1.2.17. Bolevî (Bolulu) Mustafa Efendi	31
1.2.18. Bursalı Esîrî Mehmet Efendi.....	31
1.2.19. Sun'îzâde Seyit Mehmed Emin Efendi	32
1.2.20. Minkârîzâde Yahyâ Efendi.....	33
1.2.21. Çatalcalı Ali Efendi	34
1.2.22. Ankaravî Mehmed Emin Efendi	35
1.2.23. Debbağzâde Mehmed Efendi	35
1.2.24. Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi.....	36
1.2.25. Ebusaidzâde Feyzullah Feyzi Efendi	37
1.2.26. Sadreddinzade Sadık Mehmed Efendi	38
1.2.27. İmam-ı Sultani Mehmed Efendi	39

İKİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYIL FETVA MECMUALARINDA HAD VE KISAS UYGULAMALARI

2.1. HAD CEZALARI.....	41
2.1.1. Zina.....	41
2.1.1.1. Zina Suçu ve Cezası	41
2.1.1.1.1. Suçun Unsurları	42
2.1.1.1.2. Suçun İspatı	42
2.1.1.1.3. Suçun Cezası.....	43
2.1.1.2. Fetva Mecmualarında Zina.....	44
2.1.2. Kazf	47
2.1.2.1. Kazf Suçu ve Cezası.....	47
2.1.2.1.1. Suçun Unsurları	47
2.1.2.1.2. Suçun İspatı	48
2.1.2.1.3. Suçun Cezası.....	48
2.1.2.2. Fetva Mecmualarında Kazf	48
2.1.3. Hırsızlık (Sirkat).....	50
2.1.3.1. Hırsızlık Suçu ve Cezası.....	50

2.1.3.1.1. Suçun Unsurları	50
2.1.3.1.2. Suçun İspatı.....	50
2.1.3.1.3. Suçun Cezası.....	51
2.1.3.2. Fetva Mecmualarında Hırsızlık	51
2.1.4. İçki İçme- Sarhoşluk (Şürb-Sükr)	54
2.1.4.1. İçki İçme Suçu ve Cezası	54
2.1.4.1.1. Suçun Unsurları	55
2.1.4.1.2. Suçun İspatı	55
2.1.4.1.3. Suçun Cezası.....	55
2.1.4.2. Fetva Mecmualarında İçki İçme	56
2.1.5. Dinden Dönme (İrtidâd-Ridde)	58
2.1.5.1. İrtidâd Suçu ve Cezası	58
2.1.5.1.1. Suçun Unsurları	58
2.1.5.1.2. Suçun İspatı	58
2.1.5.1.3. Suçun Cezası.....	58
2.1.5.2. Fetva Mecmualarında İrtidat	59
2.1.6. Yol Kesme- Eşkiyalık (Hırâbe/ Kat'î-Tarîk)	61
2.1.6.1. Yol Kesme- Eşkiyalık Suçu ve Cezası	61
2.1.6.1.1. Suçun Unsurları	61
2.1.6.1.2. Suçun İspatı	62
2.1.6.1.3. Suçun Cezası.....	62
2.1.6.2. Fetva Mecmualarında Yol Kesme- Eşkiyalık.....	63
2.1.7. Bağy (Devlete Karşı İsyan)	64
2.1.7.1. Bağy Suçu ve Cezası	64
2.1.7.1.1. Suçun Unsurları	64
2.1.7.1.2. Suçun Cezası.....	65
2.1.7.2. Fetva Mecmualarında Bağy.....	66
2.2. KISAS CEZALARI.....	67
2.2.1. Suçun Unsurları.....	68
2.2.1.1. Suçun Şartları	68
2.2.2. Adam Öldürme Suçu ve Cezası	70
2.2.3. Kasten Öldürme (Katl-i Amd).....	70

2.2.3.1. Suçun Cezası	70
2.2.4. Kasta Benzer Adam Öldürme (Katl-i Şibh-i-amd).....	71
2.2.4.1. Suçun Cezası	71
2.2.5. Hataen Adam Öldürme.....	72
2.2.5.1. Suçun Cezası	72
2.2.6. Hata Benzeri Öldürme (Mâ Cera Mecerâ'l-Hata')	72
2.2.6.1. Suçun Cezası	72
2.2.7. Tesebbüben Katl.....	73
2.2.7.1. Suçun Cezası	73
2.8.1. Müessir Fiiller	73
2.8.1.1. Suçun Cezası	73
2.9.1. Fetva Mecmualarında Kisas	74
2.9.1.1. Adam Öldürme	74
2.9.1.2. Müessir Fiiller	79
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****17. YÜZYIL OSMANLI FETVA MECMUALARINDA HAD VE KISAS
UYGULAMALARI****Ebru ACAR****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emrullah DURLU****2023, 91 sayfa****Jüri: Doç. Dr. Emrullah DURLU****Doç. Dr. Fetullah YILMAZ****Dr. Öğr. Üyesi İsmetullah SAMİ**

Fetva, İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren toplumsal bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fetva müessesesinin zamanla önemi artmış ve bu müessese devletlerin resmi kurumu haline gelmiştir. Osmanlı'da da bu ihtiyacı karşılamak üzere şeyhülislâmlık makamı kurulmuştur. Zamanla şeyhülislamın verdiği fetvalar bazen kendileri bazen de fetva eminleri tarafından kitap haline getirilmiştir.

Fetva mecmuaları, yazıldığı dönemin hukuki, dini, siyasi ve sosyal hayatı hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Şeyhülislâmların toplumsal olaylara bakış açısını sergileyen, geçmiş ile gelecek arasında bilgi aktarımını sağlayan bu mecmualar, pek çok açıdan araştırılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Biz de bu öneme binaen 17. yüzyıl şeyhülislâmlarına ait fetva mecmualarındaki had, kısas ve diyet bölümlerini incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda öncelikle konuya zemin oluşturmak amacıyla fetva müessesine, şeyhülislâmlık kurumuna ve 17. yüzyıl şeyhülislâmlarına değindik. Daha sonra İslam hukukunda had ve kısas suçları için öngörülen cezaların mahiyeti hakkında bilgi verdik. Bu bilgilerin ardından, şeyhülislâmların had ve kısas suçlarıyla ilgili verdikleri fetvaların, klasik fıkıh literatüründe zikredilen hükümlerle uygun olup olmadığını somut örneklerle inceledik. Böylece teori ile uygulama arasındaki ilişkiyi göstermeye çalıştık. Bu çalışmanın Osmanlı ceza hukuku üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutucu bir kaynak olmasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Osmanlı, şeyhülislâm, fetva mecmuaları, had, kısas, diyet.

ABSTRACT**MASTER THESIS****17 TH CENTURY HADD AND QISAS PRACTICES IN OTTOMAN FATWA
COMPILATIONS****Ebru ACAR****Advisor: Assoc Prof. Emre DUMLU****2023, 91 pages****Jury: Assoc Prof. Dr. Emre DUMLU****Assoc Prof. Dr. Fetullah YILMAZ****Assist. Prof. Dr. İsmetullah SAMİ**

Fatwa emerged as a result of a social need from the early years of Islam. The importance of the fatwa institution has increased over time, and this institution has become the official body of states. In the Ottoman Empire, the office of the Shaykh al-Islam was established to meet this need. Over time, the fatwas issued by the Shaykh al-Islams were sometimes compiled into books, either by themselves or by designated compilers.

Fatwa compilations provide us with significant insights into the legal, religious, political, and social life of the era in which they were written. These compilations, which reflect the perspectives of the Shaykh al-Islams on societal events and facilitate the transfer of knowledge from the past to the future, are important sources of information that need to be studied from various angles. With this significance in mind, we endeavored to examine the sections related to had, qisas and diya in the fatwa compilations of the 17th-century Shaykh al-Islams.

In our study, we initially provided an introduction to the institution of fatwas, the office of the Shaykh al-Islam, and the 17th-century Shaykh al-Islams in order to establish a foundation for the topic. Subsequently, we offered information on the nature of the penalties prescribed in Islamic law for offenses related to had and qisas. Following this, we examined the fatwas issued by the Shaykh al-Islams concerning had and qisas offenses, comparing them with the rulings mentioned in classical jurisprudential literature, using concrete examples. This allowed us to demonstrate the relationship between theory and practice. We hope that this study serves as an illuminating resource for future research on Ottoman criminal law.

Keywords: Islamic law, Ottoman, Shaykh al-Islam, fatwa compilations, had, qisas, diya.

SİMGELER VE KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
B.y.y.	: Basım yeri yok
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
t.s.	: Tarihsiz
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Y.y.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KONUSU

Osmanlı Devleti'nin adalet sistemi hep merak konusu olmuştur. Bu kadar geniş topraklara ve farklı tebaaya sahip bir devletin hukuk sisteminin merak edilmesi gayet normaldir. Bu anlamda farklı kaynaklardan hareketle Osmanlı adalet düzeni üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve bu alanda çalışmalar devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde halkın şeyhülislâmlara veya müftüye başvurarak birtakım şikayetlerini dile getirmesi ve bunlara verilen fetvaların kayıt altına alınması, araştırmacıları bu kayıtlar üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Özellikle dönemin şeyhülislâmlarının fetvalarından oluşan fetva mecmuaları ayrı bir öneme sahiptir. Bu mecmualar, kadılar tarafından önemli birer başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu öneme binaen, biz de çalışmamızda döneminin ceza hukukuna ışık tutan fetva mecmualarını, belirli bir zaman aralığını dikkate alarak inceledik.

Bu çalışmamızın konusunu, 17. yüzyıl şeyhülislâmlarının fetva mecmualarında had ve kısas suçlarına ilişkin verdikleri fetvalar oluşturmaktadır. Çalışmamızda, şeyhülislâmların had ve kısas suçlarına yönelik verdikleri her bir fetvanın İslâm ceza hukukuna uygunluğu incelenerek, şeyhülislâmların söz konusu suçlara yönelik nasıl bir yaklaşım sergiledikleri açığa çıkarılmaktadır.

Osmanlı hukuku üzerine yapılan araştırmalarda başvuru alan önemli kaynaklardan biri de fetva mecmualarıdır. Ancak fetva mecmuaları üzerine çok az sayıda çalışma yapıldığını görmekteyiz. Zengin bir içeriğe sahip olan bu kaynakların çoğu hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Araştırma konumuzun temel kaynağını oluşturan 17. yüzyıl fetva mecmuaları, bu kaynakların sadece bir bölümünü oluşturmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Fetva mecmualarındaki had ve kısas suçlarıyla ilgili fetvaları inceleyerek hazırladığımız bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı dönemindeki had ve kısas suçlarına ilişkin verilen fetvaların İslâm ceza hukuku literatüründe zikredilen hükümlerle ne derece uyum sağladığını tespit etmektir.

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemi seçme amaçlarımızdan biri de böyle bir dönemde şeyhülislâmların fetva verirken fıkhi verileri fetvalarına ne ölçüde yansıttıklarını gözlemlemektir.

Üzerinde çalıştığımız bu dönem, çok fazla şeyhülislâm değişikliğinin yaşandığı bir dönem olması bakımından da önemlidir. Ayrıca verilen fetvaların kayıt altına alınmasının gelenek haline geldiği bu dönem, bizlere zengin bir kaynak alanı oluşturmaktadır. Araştırmamızda bu kaynakları inceleyerek bu dönemde şeyhülislâmların had ve kısas suçlarına verdikleri fetvaların İslâm hukukuna uygunluğunu somut örneklerle sunmayı amaçlamaktayız. Ayrıca bu çalışmanın Osmanlı Devlet'i üzerine yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağını ummaktayız.

III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRI

Araştırmamızda, zaman aralığı ve konu bakımından bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Zira uzun yıllar hüküm sürmüş bir devletin fetva mecmualarının tamamını incelemek zordur. Bu bağlamda çalışmamızı 17. yüzyıl ile sınırlandırdık.

Konu ile ilgili de sınırlandırma yapmış bulunmaktayız. Ceza hukuku çok geniş olduğundan had ve kısas cezaları konusunu seçerek sınırlandırma yaptık.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma alanımız 17. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Ardından kaynak taraması yapılmış ve bahsi geçen dönemdeki şeyhülislâmlara ait fetva mecmuaları Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Beş tane fetva mecmuası incelenerek bu mecmualarda yer alan had ve kısas suçlarına ilişkin fetvalar belirlenmiş, ardından bu suç ve cezalara ilişkin fetvaların klasik fıkıh literatürüne uygunluğuna bakılmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Hanefî mezhebine göre fetvalar verildiğinden doktrin-uygulama mukayesesinde Hanefî mezhebi esas alınmıştır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, fetva müessesesi, müftülük makamı, fetva ehliyeti, Osmanlı'da şeyhülislâmlık kurumunun oluşumu, şeyhülislâmların atanma ve görevden alınma usulleri, fetva mecmuaları ve 17. yüzyıl şeyhülislâmları hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde fetva kavramından, fetvanın kısa tarihçesinden, müftülük makamından, müftülerin hukukî konumundan, fetva verecek

kişide aranan özelliklerden, şeyhülislâmlık makamından ve 17. yüzyıl şeyhülislâmlarının hayatlarından bahsedilmektedir. İkinci bölümde, had ve kısas cezalarının mahiyeti hakkında bilgi verildikten sonra 17. yüzyıl fetva mecmualarında yer alan had ve kısas cezalarına ilişkin fetvalar ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise 17. yüzyıl fetva mecmualarında had ve kısas suçlarına yönelik verilen fetvaların değerlendirilmesine ve bu çerçevede ulaşılan yargılara yer verilmektedir.

Çalışmamızda, literatür incelemesi ve literatür ile fetva mecmuaları arasında karşılaştırmalar yapıp fetvalar yorumlanarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada tekrara düşmemek amacıyla, fetva mecmualarında yer alan tüm fetvaları teze almak yerine, konuyu temsil eden birkaç fetvaya yer verilmektedir. Konu başlıkları belirlendikten sonra, ilgili başlık altında öncelikle İslam hukukundaki asıl hüküm ortaya konup ardından fetva mecmualarında yer alan örnek fetvalar ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FETVA MÜESSESESİ VE 17. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLÂMLARI

1.1. FETVA MÜESSESESİ

1.1.1. Fetva Terimi, Tanımı ve Mahiyeti

Sözlükte genç, delikanlı, yiğit anlamlarına gelen ‘fetâ’¹ kelimesinden türeyen ‘fetva’ kelimesi “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap”² anlamına gelmektedir.

İstilaîhi anlamı ise, sorulan dini meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevap, dermeyan ettiği hükümdür.”³ Örfte ise sorulan dini sorulara müftülerin yazılı olarak verdikleri cevaptır.⁴ Dini bir meselenin hükmünü ehlinden sormaya istiftâ, soruyu sorana müsteftî böyle bir sualin cevabını sözlü veya yazılı olarak vermeye iftâ, hükmü bildiren ehil kişiye müftî, bir konu hakkında bulunan farklı görüşlerden fetva için tercih edilene de müftâ bih denir.⁵

İftâ teşkilatı, hususi de olsa Hz. Peygamber zamanından itibaren ortaya çıkmış ve İslâmî kurumlar arasında mühim bir yer tutmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v), devlet başkanı, kadı ve aynı zamanda ilk müftü olarak kaza ve fetva görevlerini kendisinde toplamıştır. Şer‘î meselelerdeki hükümleri, bu sıfatlardan biriyle vermiştir. Ancak hangi sıfatı kullanırsa kullansın, bir mesele hakkında verdiği hüküm veya yaptığı açıklama, İslâm’ın ikinci derecede kaynağı ve müçtehitler için şer‘î birer esas kabul edilmiştir.⁶

Hz. Peygamber hem Mekke’de hem de Medine’de İslâm dinini insanlara anlatıyor, açıklıyor ve Müslümanların her konudaki sorularına cevap veriyordu. Aynı zamanda

¹ Ebu’l – Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zamahşeri, *Esâsu’l Belâğa*, Dâru’l İlmiyye, Beyrut 1998, II/7; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, 312.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (4.bs.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I/615; Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 486.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istilah-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967, I/246.

⁴ Atar, “Fetva”, 487.

⁵ Bilmen, I/246.

⁶ Pakalın, 617-618; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı* (4. Baskı) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, 122-123; Fahrettin Atar, “İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, 1985, 20-21.

Medine’de Mescid-i Nebevî’ye bitişik olan Suffe’de ilme meraklı olan ashabını yetiştiriyor ve fetva verecek seviyeye getiriyordu. Böylelikle sahâbe daha Hz. Peygamber hayattayken fetva vermeye başladılar.⁷ Hatta Abdulhayy el--Kettânî, “*et-Teratibu'l-İdariyye*” adlı eserinin “Resulullah zamanında müftilerin zikri” konulu başlığında, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Ebu Mes‘ud, Muaz b. Cebel, Huzeyfe, Zeyd b. Sabit, Ebû d-Derda, Ebû Musa, Selman, Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber zamanında fetva verdiklerini belirtmektedir.⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.)’in liyakatine güvendiği bazı sahâbileri Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmeleri ve fetva vermeleri için farklı bölgelere gönderdiği de bilinmektedir. Muaz b. Cebel’i Yemen’e kadı olarak göndermesini buna örnek olarak verebiliriz.

Peygamberimiz hayattayken insanlar merak ettikleri konuları kendisine soruyorlardı. Onun vefatından sonra ise ilmüne güvendikleri sahâbeye sormaya başladılar. Sahâbe, kendilerine sorulan sorulara Kur’an ve Sünnet’ten hareketle cevap veriyor, eğer bu kaynaklarda açık bir hüküm bulamazlarsa o zaman Hz. Peygamber (s.a.v)’ in kendilerine öğrettikleri şekilde hareket ederek cevap vermeye çalışıyorlardı.

Hz. Peygamberin vefatından sonra, ashap döneminde istişareye çok büyük bir önemin verildiği görülmektedir. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer birliğin sağlanması ve şâri’in maksadına isabet ihtimalini arttırmak amacıyla fetva verirken istişareye başvurmuşlardır. Hatta kendi dönemlerinde sahâbileri Medine’de tutarak şûra içtihadını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Sahâbiler de zaruret bulunmadıkça Medine’den ayrılmamışlardır. Hatta bir rivayete göre Hz. Ömer bu konuda çok titiz davranıp ashabın Medine dışına çıkmasını yasaklamıştır. İlk iki halifenin takındığı bu tavır, dönemlerinde icmânın oluşmasını kolaylaştırmıştır. Hz. Osman ise sahâbenin Medine’den ayrılmasına karşı çıkmamıştır. Bunun üzerine sahâbilerin çoğu Küfe, Basra, Dımaşk gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Bu bölge halkları kendi bölgelerine gelen sahâbilere özel ilgi göstermiş ve dini meselelerde onlardan fetva istemişlerdir. Bununla kalmayıp ilim meraklısı gençler bu sahâbilerin ders halkalarına katılmış, onların fetva verme usullerini öğrenip benimsemişlerdir.⁹

⁷ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 123; Atar, “İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı”, 24.

⁸ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye et-terâtîbü'l-idâriyye*, (2. Baskı) Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1985, 114.

⁹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (9. Baskı) İz Yayıncılık, İstanbul 2012, 146-147; Atar, “Fetva”, 489.

Hiz. Ebû Bekir'in hilafetinde, kadılık ve müftülük görevleri valilerde toplanmış olmakla birlikte, ayrıca fetva veren kişiler de bulunmaktaydı. Hiz. Ömer döneminde ise, İslâm Devleti'nin sınırları genişlemiş, bunun sonucunda da yapılacak işler artmıştır. Bu nedenle Hiz. Ömer kalabalık bölgelere valilerin yanında salt adli görevleri yapmak üzere hakimler de atamıştır. Bu dönemlerde kadılık ve hakimlik resmî kurumlar olduğu halde müftülük öyle değildi. Dört Halife Dönemi'nin sonuna kadar, hakimler müftülerden teknik müşavir olarak yaralanmışlardır.¹⁰

Emevî Devleti zamanında ise kadıların, yargılama yetkilerini kullanırken hukukî hataları engellemek amacıyla sık sık müftülere danıştıkları görülmektedir. Bu dönemde müftülerin danışmanlık görevleri öyle bir önem kazanmıştır ki, Halife Ömer bin Abdülaziz, "ifta teşkilatı"nı devletin resmî bir kurumu haline getirmiştir.¹¹ Memlükler döneminde de müftülük makamının devlet yönetiminde etkin bir yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde oluşturdıkları divanda, şer'i meselelerle ilgili fetva vermekle yükümlü, her mezhep için farklı müftüler görevlendirmişlerdir. Bu müftüler sultanla birlikte seferlere de katılmışlardır.¹² Memlük Devleti'nin idarî yapıda müftülere vermiş oldukları bu görev sayesinde müftülük kurumunun yönetim içerisinde örgütlenme süreci başlamıştır.

Zamanın değişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni meseleler fetva faaliyetlerinin canlı tutulmasını gerekli kılmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Osmanlı döneminde de müftülük, kadılık ve şeyhülislâmlık makamları kurulmuştur. Bu kurumlar toplumdaki dinamizmi ayakta tutmaya çalışmışlardır. Görüldüğü üzere bir İslâm devletinde yargının gerektirdiği güvencenin oluşması için, İslâm dinine uygunluk denetimini fetva kurumu yapmıştır. Hatta bu kurum, içinde bulunduğu dönemin koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda devletin resmî bir organı haline gelmiştir.

1.1.2. Müftülük Makamı ve Fetva Ehliyeti

Fetva müessesesinin İslâm'da çok önemli bir yeri vardır. Amacı zamanla ortaya çıkan yeni meselelere cevap vermek olan fetva kurumunun, iki farklı görevi

¹⁰ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 65-67, 125; Pakalın, 619.

¹¹ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 122.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, (4. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 387.

bulunmaktadır: birincisi dinin umumi hükümlerini fer'i meselelere tatbik etmek, ikincisi ise yeni çıkan meseleleri içtihat kuralları çerçevesinde cevaplandırmaya çalışmaktır. Böylelikle müftülerin görevi, yeni fikirlerle yeni ufuklar açmak ve herhangi bir konuda delillere, örfe, kıyasa ve istihsana dayanarak dini hükümleri zamanın ihtiyacına göre uygulamaktır.¹³

Sahabe, tabiin ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde müftülük resmi bir kurum değildi. Hatta fetva verebilen herkes resmi görevi olsun veya olmasın fetva verebiliyordu. Ancak halifeler, kendi dönemlerinde içtihat mertebesine ulaşmayan kişilere bu yetkiyi vermemişlerdir. Müftülük makamının resmi bir kurum olması ise fikhî mezheplerin teşekkül edip gerek devlet gerekse halk nezdinde kurumsallaşmasıyla birlikte başlamıştır.¹⁴

Fıkıhî mezheplerinin oluşumu sonrasında içtihat mertebesine ulaşmış birçok âlim yetişmiş olmasına rağmen âlimlerin büyük çoğunluğu kendilerini müstakil müctehid olarak görmediklerinden Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik gibi müctehidlerden birine tabi olmayı tercih etmişlerdir.¹⁵ Bununla birlikte az da olsa herhangi bir mezhep imamına tabi olmayarak içtihat yapan âlimler de bulunmaktaydı. Bu dönemdeki müftüler fetvalarında, kadılar ise hükümlerinde bağlı bulundukları mezhep imamlarının görüşlerini esas almışlardır. Dinî konulara müftülerin, adli konulara ise kadıların bakması prensibi Abbasiler döneminde ortaya çıkmış ve bu fetva-kaza ayrımı hukuk sistemindeki yerini almıştır. Bu ayrımın Osmanlı Devleti'nde de yapıldığı görülmektedir. Nitekim devletin kurucusu olan Osman Gazi kayınpederi Edebalı'yı fetva işleriyle, bacanağı Dursun Fakih'i de kaza işleriyle görevlendirmiştir. Ancak Edebalı'nın ölmesiyle Dursun Fakih fetva işlerini de yürütmeye başlamıştır.¹⁶ XV. yüzyılın başlarında ise Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlık (meşihat) makamı kurulmuştur. Fetva yetkisi artık meşihat makamına verilmiştir. Zamanla oluşturulan özel bir prosedürle teşkilat geliştirilmiş ve meşihat makamına bağlı olarak vilayet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftüler bulundurulmaya başlanmıştır.¹⁷

¹³ Yusuf Ziya Yörükân, “Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebusuûd Efendi ve Sarı Saltuk”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2-3), 1952, 140.

¹⁴ Atar, “Fetva”, 490.

¹⁵ Pakalın, 621; Atar, “Fetva”, 490.

¹⁶ Pakalın, 621.

¹⁷ Atar, “Fetva”, 490.

Görüldüğü üzere iftâ, İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren etkin bir rol oynamıştır. Başlarda resmi bir makam olmamasına rağmen müftüler kendilerine danışılan önemli danışmanlar olmuşlardır. Nitelik olarak farklılıklar bulunsa da her dönemde önemini korumakla birlikte zamanla resmi makam özelliğini taşımaya başlamıştır.

Fetva, ağır bir sorumluluk gerektirdiği ve birtakım şartları barındırdığı için olmalıdır ki ashabın fetva vermekten genellikle çekindiği görülmektedir. Nitekim Abdurrahman b. Ebu Leyla “*Edebü'l- Müftî*” adlı eserinde bu hususta şunları dile getirmektedir: “Hz. Peygamber (s.a.v)’in ashabından 120 kişiye yetiştim ki onlardan birine bir mesele sorulduğunda diğerine gönderir, o da bir başkasına, o da bir başkasına, nihayet mesele ilk sahâbiye geri dönerdi.”¹⁸

İslâm âlimlerine göre müftünün fetvası “şer‘-i müevvel”dir ve “şer‘-i münzel” olan Kitap ve Sünnet’in açıklamasıdır. Buna göre müftü, “Helaldir, haramdır, câizdir, câiz değildir, bu işin dini hükmü şudur” gibi ifadelerle şâri’in helal, haram, sıhhat, fesad vb. hükümlerini nakletmekte veya açıklamaktadır. Bu sebeple fetva verme mesuliyetli bir iş olup bu görevi yapacak kimsenin birtakım şartları ve özellikleri taşımasını gerektirir.¹⁹

Fıkıh âlimleri, müftülerin Kur'an Kerim'i, Sünnet'i, Arap gramerini, kıyası ve önceki müctehidlerin ittifak ettikleri ve ayrı düştikleri hususları bilmeleri gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca müftü Kur 'an, Sünnet ve icmâda açıkça bulmayan meselelerin hükmünü içtihat yaparak bulacağından delillerden hüküm çıkarma yollarını gösteren fıkıh usulü ilmini de iyi bilmelidir. Bunların dışında müftünün sağlam düşünceli, dindar, zeki ve anlayışlı olması, duygularına kapılmaması, zengin bir kültüre sahip bulunması da gerekir.²⁰ Ayrıca müftü Hz. Peygamber'in yaptığı gibi ilmine güvendiği kimselerle de istişare yapmalıdır. Nitekim Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer de kendilerine getirilen meseleleri sahâbenin görüşüne başvurarak cevaplandırmışlardır. Bu uygulamanın sonraki dönemlerde de devam ettirildiği bilinmektedir.²¹

Fıkıh usulüne göre müftü, esas olarak müctehid demektir. Bir müctehid Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden, Peygamberin hadislerinden hüküm çıkarabilmeli, ayrıca örf-âdet

¹⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l- Müftî Ve'l-Müstefî*, Tahkik: Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Medine, 1986, 75.

¹⁹ Pakalın, 620.

²⁰ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 128-129; Pakalın, 615; Atar, “Fetva”, 491.

²¹ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 123; Atar, “Fetva”, 492-493.

ve kamu işlerine hâkim olmalıdır. Müctehid olmayan müftülerin ise, fetva verirken uymaları gereken birtakım usuller bulunmaktadır. Bu usullere “resm’ül-müftî” denir. Hanefî mezhebine mensup olan bir müftü, kendisine sorulan bir konu hakkında İmam-ı Âzam’ın “*Zâhirü’r-rivâye*” de bulunan cevabını aktarır. Eğer İmam-ı Âzam’dan bir cevap bulunamazsa, önce en meşhur öğrencisi İmam Ebu Yusuf’un bu kitaplarda geçen cevabını aktarır. Onda da bir cevap bulamazsa işte o zaman en kudretli öğrencilerinden olan İmam Muhammed’in o konuyla ilgili görüşlerine başvurur. Bu görüşlerden birisi, dönemin yararına veya delilinin kuvvetinden dolayı, ulemanın ileri gelenleri tarafından tercih edilmiş ise, ona göre fetva verir. Nitekim bir mesele hakkında çeşitli cevaplar bulunuyorsa, bunların içinden hangisi ulema arasında kabul görmüşse, onun uygulanmasını kabul eder; yoksa kendi isteğine, kendi keyfine göre fetva veremez. Müctehid olmayan bir müftü, sorulan bir meselenin cevabını çeşitli kitaplarda bulamazsa, kendisinden daha ehliyetli âlimlere danışmalıdır. Sorulan herhangi bir dinî meseleye, o husustaki hükümleri bilmeden cevap vermekten kaçınmalıdır. Gerekğinde “bilmiyorum” demesi gereklidir. Çünkü fetva vermek, çok önemli bir sorumluluk gerektiren bir iştir.²² Bu gibi yükümlülüklerin, müftülerin gelişmiş güzel fetva vermelerini engellediğini söyleyebiliriz.

1.1.3. Şeyhülislâmlık Kurumu

Şeyhülislâm kelimesi, “şeyh” ve “İslâm” kelimelerinin izafetiyle oluşmuş ve ilk olarak hicri IV. asırda kullanılmıştır. Bu yüzyılda şeyhülislâm kelimesinin yanında “İmâdü’l-İslâm”, “Fahrü’l-İslâm”, “Rüknü’l-İslâm”, “Zeynü’l-İslâm”, “Şemsü’l-İslâm”, “Cemalü’l-İslâm”, “Ziyâü’l-İslâm”, “Behâü’l-İslâm”, “Hüccetü’l-İslâm”, “Burhânü’l-İslâm”, “Nizâmü’l-İslâm” gibi şeref unvanları kullanılmışsa da bu unvanların kullanımları sadece birkaç kimseyle sınırlı kalmıştır.²³ Bu unvanlar Şeyhülislâm tabiri kadar kalıcı bir kullanıma sahip olmamışlardır.

Şeyhülislâmlık unvanı, değişik şekillerde ve farklı amaçlarla Osmanlı Devleti’nden önceki dönemlerde de kullanılmıştır. Ancak resmi ve dinî bir unvan olarak ilk kez

²² Bilmen, I/247-249.

²³ İzmirli Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, (4. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara 2014, 182; Ali Emîrî, “*Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi*” *İlmiye Salnâmesi*, Marbaa-i Âmire, İstanbul 1334, 304.

Osmanlı Devlet’inde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı’da resmi bir makam olarak ortaya çıkış tarihi ve bu makamda ilk kimin görev yaptığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren şeyhülislâmlık makamının bulunduğu ilişkindir. Taşköprülüzâde, Ali Emirî ve d’Ohsson, fetva vermekle yetkili ilk kişinin Şeyh Edebâli olduğunu, Şeyh Edebâli’nin 1326’da ölümünden sonra, bu görevi Dursun Fakih’in devraldığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu dönemde fetva verme yetkisinin başka bazı görevlerle bağlantılı olup olmadığı belirtilmemiştir.²⁴

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Ahmed Refik ve Süleyman Sadeddin ise, Osmanlı Devleti’nin ilk şeyhülislâmının II. Murad döneminde yaşayan Mehmed Şemseddin Fenârî Efendi olduğu görüşündedirler. Hezarfen Hüseyin Efendi ise, Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık makamının II. Murad döneminde ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte ilk şeyhülislâmın Fahrüddin-i Acemî Efendi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Fahrüddin-i Acemî Efendi’den önce gelen fetva vermekle görevli kişiler, müderrislik, kadılık vb. görevler de yapmışlardır.²⁵

Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık makamının Molla Fenârî ile başladığını kabul edenler de bulunmaktadır. Ancak bu dönemdeki şeyhülislâmlık görevini, XVI. yüzyılda bütün ilmiye teşkilâtını temsil ve kontrol eden şeyhülislâmlık makamı ile özdeşleştirmek doğru değildir.²⁶ Nitekim ilk müftü olarak kabul edilen Molla Fenârî, fetva görevinin yanında uzun yıllar Bursa kadılığını da sürdürmüştür.

Şeyhülislâmlık makamının ilmiye sınıfının en üst mercii haline gelmesi ise Ebussuûd Efendi’nin şeyhülislâmlığı döneminde olmuştur.²⁷ Şeyhülislâmlığın üstün konumunu göstermesi bakımından da Fâtih Kanunnâmesi ilk resmî belge niteliğindedir. Bu belgeyle şeyhülislâmın ulemânın reisi olduğu, vezîriâzâmın şeyhülislâma ve padişah hocasına teşrifatta kendisinin önünde yer vermesi gerektiği belirtilmiştir.²⁸

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 182; Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (baskı) Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, 26.

²⁵ Yakut, 27.

²⁶ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul: 2010, XXXIX, 92.

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 183-185.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 182-183; İpşirli, “Şeyhülislâm”, 93.

Aslında XVI. yüzyıl başlarına kadar şeyhülislâm unvanı İstanbul müftüsü için kullanılmıştır. Zamanla gerçekleşen siyasî ve bürokratik değişimin etkisiyle önem kazanmış ve “Müftilenâm” olarak da adlandırılan şeyhülislâmlık makamı zamanla “meşihat” ve “meşihat-ı İslâmiyye” şeklinde de anılmıştır. XVII. yüzyılda meşihat makamının siyasî nüfuzu giderek artmış, ardından sürekli gelişmiş, kurumdaki görevli sayısı da artmıştır. Ancak 1703 ve 1730 isyanlarında şeyhülislâmların siyasete dâhil olması kurumun itibar kaybına uğramasına yol açmıştır. XIX. yüzyılda ise idarî düzenlemeler esnasında şeyhülislâmlara kabine üyeliği verilmiştir. XIX. yüzyılda gerçekleşen Vak‘a-i Hayriyye (1826) olayından sonra şeyhülislâmlık ve ilmiye sınıfının gücü azalmaya başlamış, Tanzimat ve II. Meşrutiyet’ten sonra bu durum daha açık hale gelmiştir.²⁹ 1916’da Jön-Türk hükümeti, bütün şer‘îye mahkemelerinin yönetimini Adliye Nezâreti’ne, medreselerin yönetimini de Maarif Nezâreti’ne bağlayarak meşihat makamını sadece dinî konularla ilgilenen bir kurum haline getirmiştir. Meşihat makamı, 1922 yılında Osmanlı Devleti’nin diğer bazı kurumlarıyla birlikte kaldırılmış, her ne kadar bir Şer‘îye Vekâleti kurulmuşsa da şeyhülislâmlık kurumuna benzemesi istenmediğinden bu vekâlet de 3 Mart 1924’te bir kanunla “Diyanet İşleri Başkanlığı” haline getirilmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti’nin son şeyhülislâmı, son Osmanlı hükümetinin 1922’de istifası ile kabine üyesi Mehmed Nuri Efendi olmuştur. Osmanlı’da meşihat makamı yaklaşık beş asır devam etmiş ve bu sürede 129 şeyhülislâm görev yapmıştır. Bazıları birkaç defa atanmak suretiyle 185 meşihat değişikliği yapılmıştır.³¹

Şeyhülislâmların başlıca görevi fetva vermektir. Ayrıca dinî-hukukî alanlardaki yeri her zaman önemli olmasına rağmen başlangıçta idarî görevleri yok denecek kadar az olup, iftâ teşkilâtının başı sıfatıyla müftülerin atamalarıyla sınırlıyken, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kadı ve müderrislerin atama, terfi ve diğer işlemlerinin kazaskerlerden alınıp şeyhülislâmlara verilmesiyle idarî alandaki etkileri artmıştır. Ayrıca şeyhülislâmların büyük vakıfları denetlemek, müderrislik yapmak, ramazan ayında düzenlenen huzur derslerinde sure tefsir etmek, ilmiye sınıfının tayin ve teftişiyle ilgilenmek, şehzadelerin talim ve terbiyesi törenlerinde ilk dersi vermek gibi görevleri de

²⁹ İpşirli, “Şeyhülislâm”, 92.

³⁰ Seda Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetva* (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 28-29.

³¹ Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, 24.

vardı. Bunların yanında XVII. yüzyıldan itibaren cülûs sonrası kılıç alayına katılarak padişaha törenle kılıç kuşandırmışlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız olan Balkan devletlerindeki müftülerin, diyanet görevlilerinin her türlü özlük işlemleri de Osmanlı'nın Balkanlar'daki Müslümanların hâmisî olması hasebiyle şeyhülislâmlar tarafından gerçekleştirilmiştir.³² XVI. yüzyıldan itibaren padişah ve sadrazamlar, Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olmamasına rağmen giderek artan bir şekilde şeyhülislâmın görüşüne müracaat etmiş, XVII. yüzyıldan itibaren ise şeyhülislâmlar idarenin fiilen içinde yer almıştır.³³

Dîvân-ı Hümâyûn'un önemini kaybetmeye başladığı XVIII ve XIX. yüzyıllarda devlet siyaseti, harp ilânı, sulh, padişah hal'i, İstanbul ve taşradaki huzursuzluklar gibi meseleler için meşveret meclisleri toplanmaya başlamıştır. Bu durum meşveret meclislerine daha yetkili bir kurum olma özelliği kazandırmış ve şeyhülislâmlar da bu meclislerin en güçlü üyesi olarak yerlerini almışlardır. Şeyhülislâmların bir diğer önemli görevi ise ruûs imtihanlarıdır.³⁴

İlmiye sınıfının oluştuğu XVI. yüzyılda şeyhülislâmların tayini, belli eğitim basamaklarını geçmiş ve kariyer yapan ilim erbabı arasından sadrazamın arzı ve padişahın onaylamasıyla gerçekleştirilmekteydi. Bazen de padişah sadrazama sormadan şeyhülislâm ataması yaptığı da olurdu. XVI. yüzyılda Rumeli kazaskerliğini yapan kişilerin şeyhülislâmlığa geçmesi gelenek haline gelmiştir. Daha önceki dönemlerde ise tanınmış bir âlimin kazaskerlikten, kadılıktan, hatta müderrislikten müftülüğe getirildiği dahi görülmektedir.³⁵

Osmanlı şeyhülislâmlarının, Kanuni dönemine kadar bir tür dokunulmazlıkları bulunmaktaydı. Çivizâde Muhyiddin Efendi'ye kadar ömür boyu şeyhülislâmlık görevini yapan şeyhülislâmlar bu dönemden sonra azil, katil, istifa gibi olaylar yaşamışlardır. Şeyhülislâmların isyanlara dolaylı karışmaları ve taraf tuttıkları düşüncesi, sadrazamla anlaşmazlıkları ve uyumsuzlukları, vezirlerin atama ve azillerine müdahale etmeleri, siyasî çekişmeler, yaşlılık ya da hastalıklarından dolayı görevde ihmalkârlık, yakınlarını kayırmaları ve haksız atamalar yapmaları gibi sebepler azledilmelerine neden olmuştur.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 186-187; İpşirli, "Şeyhülislâm", 94-95; Muhittin Eliaçık, "Osmanlı'da Manzum Fetvâ Geleneği", *Türkiyat Mecmuası* (21), 2011, 111.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 195; İpşirli, "Şeyhülislâm", 94.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 195; İpşirli, "Şeyhülislâm" 95.

³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 196-197; İpşirli, "Şeyhülislâm", 92-93.

Hatta az da olsa isyan çıkabileceği düşüncesiyle şeyhülislâmlar idam da edilmiştir.³⁶ Şeyhülislâm azillerinin oldukça fazla olmasına rağmen meşihat makamının yüzyıllar boyunca varlığını ve önemini koruduğunu görmekteyiz.

1.1.4. Fetva Mecmuaları

Fetva mecmuaları, Osmanlı Devlet’inde günlük hayatta karşılaşılan meselelere müftü veya şeyhülislâmların verdikleri cevapları içeren; aynı zamanda bulunduğu dönemin dini, ahlaki, hukuki, siyasi ve toplumsal yapısını yansıtan fetvaların derlendiği mecmualardır.³⁷

Osmanlı’da şeyhülislâmların fetva emini, çuhadar, telhisçi, kâtip, müsevvid, mübeyyiz, mukâbelecî, mühürdâr ve müvezzi‘ gibi yardımcıları bulunmaktaydı. İçlerinde en önemli yere sahip olan fetva eminleri fikhî konularda derin bilgileri bulunan, şer‘î meselelerde ihtisas sahibi dirayetli âlimlerden olunurdu. Fetva eminliği müessesesinin Ebüssuûd Efendi tarafından oluşturulduğu bilinmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmların fetvalarının kaynaklarını bulma ve formüle etme işi eminlere bırakılmıştır. Daha sonra bu hizmeti yerine getiren eminler düzenli fetva mecmuaları oluşturmuşlardır.³⁸

Osmanlı tarihinde “Fetâvâ” yahut “Mecmûatü’l-fetâvâ” şeklinde iki farklı literatür oluşmuştur. Bu eserler gerek içerik ve gerekse derleyenlerin statüleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Bu eserlerin bir bölümünde, Osmanlı’da pratik hayatta karşılaşılan meselelere cevap veren ve doğrudan şeyhülislâmların ya da müftülerin verdiği fetvalar derlenmişken; diğer bir kısmında, kadı ve müftülerin başvuru kaynağı olarak kullanabilecekleri el kitapları şeklinde klasik Hanefî literatüründen derlenmiş meseleler olduğu gibi nakledilmektedir. Birinci gruba girenlere “aslî fetva mecmuaları” ikinci gruba girenlere ise “menkul fetva mecmuaları” denilmektedir.³⁹ Biz tezimizde aslî fetva mecmualarından yararlandık.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 198-199; Yakut, 38-40.

³⁷ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, 254.

³⁸ İpşirli, “Şeyhülislâm”, 95.

³⁹ Özen, 253.

Mecmuası tespit edilebilen ilk şeyhülislâm Molla Arab'ın (Alâaddin Arabî) mecmuasıdır. Ayrıca XVI. yüzyılda önde gelen şeyhülislâmların fetvalarını içeren İbnü'l-Edhemî el-Mağnisâvî, Saruhânî Lâlî Efendi, Veli b. Yusuf el-İskilibî gibi koleksiyonlar fetva kâtipleri tarafından derlenmiştir. Bu durum bizlere Osmanlı şeyhülislâmlarının kendi fetvalarını kitap haline getirmediklerini; fetva kâtiplerince birer örneklerinin alınmasıyla biriktirilip daha sonra bir kitap haline getirildiğini göstermektedir. Bu durumun bazı istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin daha önceki şeyhülislâmlardan farklı olarak Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi kendi fetvalarını bizzat kendisi bir kitap haline getirmiştir. Ancak fetva emini Aynî tarafından bu kitaba daha sonra ilaveler yapılarak yeniden düzenlenmiş ve bu son haliyle yayınlanmıştır.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde derleme şeklindeki fetva mecmualarının oluşması XVI. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bu yüzyılın en önemli fetva derlemesi, şüphesiz Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvaların “*Fetâvâ-yı Ebussuûd*” adı altında toplanmasıyla oluşturulmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise, fetva mecmuaları literatürüne birçok şeyhülislâma ait yeni fetva mecmuaları ilave edilmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait fetva kayıt defterlerine rastlanmasa da, XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlarca verilen fetvaların kütükleri Fetvâhâne muhafaza edilmiş, ayrıca meşihat makamı tarafından hazırlatılan *İlmiyye Salnâmesi*'nde şeyhülislâmların bazı fetvalarının aslî örneklerine yer verilmiştir. Bununla birlikte fetvalar, meşihat makamınca 3 Receb 1332- 1 Safer 1341 (28 Mayıs 1914-23 Eylül 1922) tarihleri arasında yetmiş dokuzuncu sayısı çıkan *Ceride-i İlmiyye* dergisinde “Fetâvâ-yı Şerife” adı altında hukukun çeşitli alanlarında verilen fetvalar neşredilmiştir. Ayrıca 1334/1916'da müftülerden, verilen fetvaların “Sicill-i İftâ” adlı bir deftere kaydetmeleri istenmiştir.⁴²

Fetva mecmualarının en önemli özelliği, soru-cevap şeklinde hazırlanmış olmalarıdır. Fetvalarda kullanılan dini ifadeler, bölgeye, zamana ve fetvayı veren kişiye göre değişiklik göstermişse de kalıplaşmış ifadelerin kullanılması geleneği hep devam etmiştir. Ancak bazı fetva mecmuaları orijinal fetvalardan farklılık gösterebilmektedir.

⁴⁰ Özen, 255-256.

⁴¹ Seda Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (4), 2007, 31.

⁴² Ferhat Koca, “Fetvahâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul 1995, XII, 499.

Örneğin; Fetvaların sonunda yazılan “Vallâhu a‘lem” ibaresi Osmanlı müftüleri tarafından genellikle fetvanın baş kısmında “el-cevab” kelimesinden sonra yazıldığı görülmektedir. Fetva metinlerinde soru kısmı daha ayrıntılı olup birden fazla soru içerebilmektedir. Bazı fetva mecmualarında ise fetvalar, soru-cevap olarak kaleme alınmayıp soru zikredilmeden sık karşılaşılan fikhî meselelere cevap verilmektedir. Sorulan soruya ya da soru belirtilmeden sık karşılaşılan meselelerin cevapları, kısaca “câizdir”, “sahihdir”, “mekruhtur” veya “mekruh değildir” şeklinde verilmektedir. Ceza hukukuyla ilgili sorulara ise genellikle suça karşılık gelen ceza zikredilmiş, cezanın tatbiki hakkında ayrıntıya girilmemiştir.

Fetva mecmualarının bir diğer özelliği ise, klâsik fıkıh kitapları sistematigindeki gibi “kitâb” ve “bâb”lara göre düzenlenmiş olmalarıdır. Bu tertip doğrultusunda fetva mecmuaları “Kitâbu’t-tahâret” ile başlayıp “Kitâbu’l-ferâiz” ile son bulmaktadır.

Fetva mecmualarında gerçek kişilerin adı kullanılmamaktadır. Erkekler için genellikle Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için ise Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi isimler kullanılmıştır.

Fetvalarda kullanılan dil çoğunlukla Osmanlı Türkçesi olmakla birlikte Arapça fetva örnekleri hatta Arapça yazılmış fetva mecmuaları da bulunmaktadır.

Osmanlı müftüleri, Hanefî mezhebine göre fetva vermişlerdir. Mecmualarda, fıkıh kitaplarının yanı sıra Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetva mecmualarının da kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Mecmuaların genellikle soru- cevap tarzında olmaları, çeşitli görüşlerden birini tercih edip aktarmaları ve güncel meselelere temas etmeleri mecmuaları kadı ve müftüler için fıkıh kitaplarına nazaran daha kullanışlı hale getirmiştir. Bununla birlikte hüküm vermede müftülere pratik bir fayda da sağlamıştır.⁴³ Ayrıca kadılar verdiği kararın doğruluğundan emin olmak ve hükümlerinin bir üst yargı mercii olan Divân-ı Hümâyûn’dan geri gönderilmesini engellemek amacıyla hükümlerini güvenilir bir hukuk kaynağı olan şeyhülislâmların fetvalarına dayandırmak istemeleri de Osmanlı hukukunda fetva mecmualarının çok yaygın olarak kullanılmasını sağlayan etmenlerdendir.⁴⁴

⁴³ Atar, “Fetva”, 495.

⁴⁴ Özen, 253.

Osmanlıda fetva mecmualarının sayıca fazlalığı, müftülerin fetva verirken dayandıkları hukuk kaynaklarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İslâm hukukunda bulunan “İçtihat ile içtihat nakz olunmaz” kuralı bağlamında aynı mezhep içerisinde bile birbirlerine zıt içtihatlar bulunmakta olup hepsi yürürlükte sayılmıştır. Herhangi bir konuda Ebu Hanîfe ile İmam Ebu Yusuf veya İmam Muhammed'in farklı içtihatlarının bulunması ve müftünün bu görüşlerden birini tercih etmesi fetva mecmualarının farklılık göstermesinin sebebiyet vermiştir.⁴⁵

Fetva mecmuaları Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatını, siyasi ve hukuki anlayış ve görüşlerini, somut bir şekilde sergilemektedir. Günlük hayatta karşılaşılan hukuksal ve toplumsal konuları kapsadığından başvuru kaynağı olma özelliğini de taşıyan bu mecmualar geçmiş ve gelecek arasındaki bilgi aktarımını da sağlamaktadırlar. Ayrıca birinci elden yapılan inceleme, değerlendirme ve sonuçları içermesi, şeyhülislâmların hukuksal görüşlerini aktarması sebebiyle Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan bütün araştırmalarda son derece önemli birer kaynak olarak kabul edilmektedirler.⁴⁶

1.2. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLÂMLARI

1.2.1. Hacı Mustafa Sun‘ullah Efendi

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Sun‘ullah Efendi 960 /1553 yılında İstanbul’da doğdu. Osmanlı Devleti’nin yirmi üçüncü şeyhülislâmıdır. Babası, Kanûnî Sultan Süleyman dönemi kazaskerlerinden İskilipli Molla Cafer Çelebi’dir. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra amcazâdesi Ebussuûd Efendi’den ders aldı ve onun en gözde talebelerinden biri oldu. Bu sayede 17 yaşında 977/1569’da ondan mülâzemet aldı.⁴⁷

⁴⁵ Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, 73.

⁴⁶ Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, 36.

⁴⁷ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaa, Ankara 1972, 51; Mehmet İpşirli, “Sun‘ullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 530.

Osmanlı Devlet’inde “mülâzemet” medreseden mezun olanların belli kademeleri geçtikten sonra, müderris ve kadı olmak için beklediği ve staj yaptığı döneme verilen isimdir.⁴⁸

Ebussuûd Efendi’nin mülâzımı olduktan bir yıl sonra müderris oldu ve birçok medresede görev yaptı. Ardından 998/1590’da Bursa kadılığına, 999/1591’de Edirne ve 1000/1592’de de İstanbul kadılığına tayin edildi. Aynı yıl Anadolu kazaskerliğine, 1001/1593’te Rumeli kazaskerliğine atandı. Meslekî kademeleri birer birer tamamladıktan sonra 1008/ 1599’da şeyhülislâmlık görevine getirildi. İlk meşîhatı döneminde Kira Kadın hâdisesindeki tutumu, Eflak Voyvodalığı meselesi hakkında verdiği fetva ve Karayazıcı Abdülhalim’in affedilmesi ve Çorum’a sancakbeyi olarak tayin edilmesinde etkin rol alması Sun‘ullah Efendi’nin, ağır eleştirilere maruz kalmasına sebep oldu. Bu nedenlerden dolayı 1010/1601’de azledildi. 1011/1603’te ikinci defa şeyhülislâm oldu. Bu dönemde Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle 1011/1603’te görevinden alındı. I. Ahmed’in vefat eden babası III. Mehmed’in yerine geçmesinin ardından 1013/1604 tarihinde üçüncü defa şeyhülislâmlığa getirildi. İki sene kadar bu görevde kaldı ve siyasi nedenlerden dolayı 1015/1606’da tekrar azledildi. 1015/1606’da kendisinin yerine göreve getirilen Ebülmeyâmin Mustafa Efendi’nin vefatı üzerine yeniden şeyhülislâmlığa getirildi. Bir süre sonra Kırım hanlığına tayin meselesine karışması ve devlet adamlarıyla zıt düşmesi sebebiyle 1017/1608’de I. Ahmed tarafından azledildi. 1021/1612’de İstanbul’da vefat etti.⁴⁹ Sun‘ullah Efendi toplam da beş yıl yedi ay şeyhülislâmlık yaptı..

Eserleri: *Tefsîr-i keşşâf evâilî*’ne hâşiyesi, *Kütüb-ü mütedavile*’ye talikâtı ve *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* adında bir fetva mecmuası bulunmaktadır.⁵⁰

1.2.2. Hoca Saadeddinzâde Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti’nin yirmi dördüncü şeyhülislâmı olan Mehmed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi’nin oğludur. 975/1568’de Bursa’da doğdu. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra babasından mülâzım olup ilmi kademeleri tek tek geçmeye başladı.

⁴⁸ Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (10-11), 1982, 222.

⁴⁹ Ali Emîrî, 422; Altunsu, 51; İpşirli, “Sun‘ullah Efendi”, 530-531.

⁵⁰ Altunsu, 53; İpşirli, “Sun‘ullah Efendi”, 531.

Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1000/1592’de Mekke kadılığına, 1004/1596’da İstanbul kadılığına, aynı yıl içinde Anadolu kazaskerliğine atandı. Babasının gözden düşüp 1005/ 1597 tarihinde padişah hocalığından alınmasıyla o da kazaskerlikten azledildi. Babasının tekrardan güç kazanmasıyla 1007/1599’da Rumeli kazaskerliğine atandı. 1010/1601’de şeyhülislâmlıktan azledilen Sun‘ullah Efendi’nin yerine getirildiyse de 1011/1603’te azledildi. Sun‘ullah Efendi’nin 1017/1608’de dördüncü defa azledilmesi üzerine Mehmet Efendi ikinci defa şeyhülislâm tayin edildi ve vefatına kadar bu makamda kaldı. 1024/1615’te vebadan vefat etti.⁵¹ Toplamda sekiz yıl altı ay meşihat makamında görev yaptı.

Mehmed Efendi, şiir ve inşâda mahir, Arabî, Fârisî ve Türkî nazm ve nesirde ileri seviyelerdeydi. Babasının *Tâcü’t-tevârih*’ine zeyl yazmak istemişse de tamamlayamamıştır. Bu esrin “*İbtihâcü’t- tevârih*” olduğu tespit edilmiştir.⁵² Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*’nde de yedi özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.3. Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti’nin yirmi beşinci şeyhülislâmıdır. 953/ 1546 yılında İstanbul’da doğdu. Sarıgörezzâde’den, Zekerıyyâ Efendi’den ve Abdülganî Efendi’den ders aldı. Daha sonra Ebüssuûd Efendi’den de dersler alarak 977/1570’de mülâzemet aldı. Birçok medresede müderrislik yaptı. Müderrislik görevinden sonra 1600 yılında Edirne kadılığına, 1601’de İstanbul kadılığına tayin edildi. Görevi sırasında halkın işlerinin çabucak görülmesi, narh meselelerinin düzenlenmesi ve zahire yokluğunda sıkı kontrolüyle İstanbul halkına sıkıntı çektiirmedüğinden dolayı kendisine uğurlu, bereketli kimse manasına gelen “Ebûlmeyâmin” lakabı verildi. 1603’te Anadolu kazaskerliğine getirildi. Aynı yıl şeyhülislâmlık makamına yükseltildi. Görevi esnasında I. Ahmed’in imamı Mustafa Sâfî Efendi ile arasının açılması ve sadâret kaymakamı Kasım Paşa ile birlikte hareket etmesi nedeniyle 1013/1604 yılında görevden alındı. 1015/1606’da ikinci defa şeyhülislâm oldu. Ancak dört ay sonra 23 Kasım 1606’da vefat etti.⁵³ Meşihatı bir yıl yedi ay yirmi dört gün sürdü.

⁵¹ Altunsu, 54; Ali Emîrî, 427. Mehmet İpşirli, “Mehmed Efendi, Hoca-zâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 452-453.

⁵² Ali Emîrî, 427.

⁵³ Altunsu, 56-57; Ali Emîrî, 432; Mehmet İpşirli, “Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 362.

Eserleri: *Esbah-ü nezâir-i fıkhiye*’ye talikat adlı eseri ile bazı ayetlerle ilgili yazdığı birkaç küçük risâlesi bulunmaktadır.⁵⁴

1.2.4. Hocaâde Mehmed Esad Efendi

Osmanlı Devleti’nin yirmi altıncı şeyhülislâmı olan Mehmed Esad Efendi, kendisi gibi şeyhülislâm olan Hoca Sâdeddin Efendi’nin oğludur. 978/ 1570’te İstanbul’da doğdu. İlk eğitimini babasından ve Molla Tefvîk Gîlânî’den aldıktan sonra mülâzım oldu. Henüz 18 yaşında iken haseki rütbesi aldı. 1590’da Süleymaniye müderrisliğine ve 1593’te Dârü’l-hadis’e atandı. 1596’da da Edirne kadılığına getirildi. Babasının nüfuzu sayesinde çok çabuk yükseldi. 1007/ 1598’de İstanbul kadılığına atandı. Daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevini yerine getirdi. 1024/1615’te vefat eden ağabeyi Mehmed Efendi’nin yerine meşihat makamına atandı. I. Ahmed’in vefatından (1617) sonra kardeşi I. Mustafa’nın tahta geçmesinde etkin rol aldı. Amcasının kendisinden önce tahta çıkmasına sinirlenen II. Osman’ın düşmanlığını kazandı. II. Osman padişah olduğunda Esad Efendi’nin yetkisini sınırlayarak ona yalnız fetva işlerini verdi. Şeyhülislâmların sefere gitmesi âdet olmadığı halde II. Osman ile Hotin seferine çıktı. II. Osman’ın kızıyla evlenmesine karşı çıktıysa da daha sonra güçlkle rıza gösterdi. İstanbul’daki karışıklıklar nedeniyle padişahın hacca gitme isteğine karşı çıktı. Nitekim İstanbul’da büyük bir isyan çıktı. Esad Efendi bu isyanları önleyemediği gibi âsilerin istekleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur kaldı. Çıkan isyanda II. Osman’ın öldürülmesine engel olamadı. Damadının cenazesine gitmeyerek 10 Receb 1031 / 21 Mayıs 1622 tarihinde görevinden istifa etti. IV. Murad zamanında (1032 /1623) ikinci kez şeyhülislâmlığa atandı. 1034/1625’te vefat etti.⁵⁵ Toplamda sekiz yıl altı ay meşihat makamında görev yaptı.

Eserleri: *Fezâil-i Cuma, Tahmisü kasîde-yi bürde, Gül-i Handân, Terceme-yi Gülistân, Zeyli tacü’t-Tevarih*, manzum *Terceme-yi şemail*.⁵⁶ Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*’nde de altı özgün fetvası yer almaktadır.

⁵⁴ Altunsu, 57; İpşirli, “Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi”, 362.

⁵⁵ Altunsu, 58-59; Ali Emîrî, 437; M. Münir Aktepe, “Esad Efendi, Hocaâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 340.

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi *Osmanlı Müellifleri*, [Elektronik Sürüm], İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1917, 23.

1.2.5. Zekeriyazâde Yahyâ Efendi

Osmanlı Devleti'nin yirmi yedinci şeyhülislâmıdır. Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Efendi 969 / 1561'de İstanbul'da doğdu. Babasından ve Abdülcebbarzâde Derviş Mehmed Efendi'den ders alarak kendini geliştirdi. Mâlûlzâde Mehmed Efendi'den mülâzemet aldı ve çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1596'da Halep'e, 1597'de Şam'a kadı olarak atandı. Daha sonra Mısır kadılığına getirildi. Edirne ve Bursa'da kısa süreliğine de olsa kadılık yaptı. 1012/1604'te İstanbul kadılığına getirildiyse de yaklaşık dört ay sonra Hocaîzâde Abdülaziz Efendi'nin etkisiyle azledildi. 1013/1605 yılında önce Anadolu, beş ay sonra da Rumeli kazaskeri oldu. Ancak Derviş Paşa'nın etkisiyle 1606'da bu görevden uzaklaştırıldı. 1609-1610'da ikinci defa Rumeli kazaskerliğine atandıysa da kısa bir süre sonra azledildi. 1026/1617'de üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine getirildi. İki yıl görev yaptıktan sonra uzlete çekilen Yahyâ Efendi, 1031/ 1622 yılında meşihat makamına getirildi. I. Mustafa'nın tahttan indirilip IV. Murad'ın tahta çıkarılmasıyla Yahyâ Efendi'nin nüfuzunun artmasına rağmen Sadrazam Kemankuş Ali Paşa tarafından 1032/1623'te azledildi. 1034/1625'te ikinci kez meşihat makamına getirildi. Bu vazifesi 1041/1632 yılına kadar sürdü. 1043/1634'te üçüncü kez şeyhülislâmlık makamına getirildi ve vefat edinceye kadar bu makamda kaldı. Sultan İbrahim döneminde uğradığı iftiralar yüzünden sağlığı bozuldu ve 18 Zilhicce 1053/27 Şubat 1644'te vefat etti.⁵⁷ Üç dönemde yaklaşık yirmi yıl şeyhülislâmlık makamında bulundu.

Eserleri: *Divan, Ta'liku şerhi câmi 'i 'd-dürer, Tahmîsü kasîdeti 'l-bürde, Nigâristân tercümesi, Sâkinâme, Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi, Mecmua-i fetâvâ*.⁵⁸ Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde beş özgün fetvası bulunmaktadır.

“*Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*” adlı mecmua Yahyâ Efendi'nin üç dönem boyunca verdiği fetvaları içermektedir. Bu mecmua, Yahyâ Efendi'den mülâzım olan ve bir ara fetva eminliği de yapan Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi tarafından derlenmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Altunsu, 60-62; Ali Emîrî, 442-443; Bayram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi, Zekeriyâzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 245;

⁵⁸ Altunsu, 63.

⁵⁹ B. Kaya, 245.

1.2.6. Ahîzâde Hüseyn Efendi

Osmanlı Devleti'nin yirmi sekizinci şeyhülislâmıdır. II. Selim devri kazaskerlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 980/1572'de doğdu. İlk tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzemet aldı ve çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulundu. Ardından kadılık görevine getirilerek 1604-1632 yılları arasında Bursa ve İstanbul kadılığı görevi ile yine aynı tarihler arasında Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini yaptı. 1632'nin başlarında sipahilerin ayaklanması sırasında şeyhülislâmlıktan azledilen Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'nin yerine meşihat makamına getirildi. Ahîzâde'nin şeyhülislâmlığı sipahilerin İstanbul'da çıkardıkları karışıklığa denk geldi. Bu ayaklanmaları bastırmak için çaba gösterdi. İsyancılar şehzadeleri öldürmeyeceğine dair padişahın kefil istediler ve Ahîzâde Hüseyn Efendi Topal Recep Paşa ile kefil oldu. Bu olay padişah ile Ahîzâde'nin arasının açılmasına neden oldu.⁶⁰

IV. Murad Bursa'ya giderken halkın şikâyetleri nedeniyle herhangi bir soruşturma yapmadan İznik kadısını astırmasına tepki gösteren Ahîzâde, Vâlîde Kösem Sultan'a bir tezkire göndererek ulemâyâ riayet edilmesi ve bu tür girişimlerden uzak durması konusunda oğluna nasihat etmesini istedi. Öte yandan Hüseyn Efendi'yi çekemeyenlerin onun padişahın hal'i için çabaladığına dair dedikodu yaydılar. Bu dedikodular Kösem Sultan'ın kafasının karışmasına neden oldu. Bunun üzerine Vâlîde Sultan Bursa'ya giden IV. Murad'a şeyhülislâmın tezkiresi ile birlikte bir mektup gönderip İstanbul'da durumların karışık olduğunu ve hemen gelmesi gerektiğini bildirdi. Haberi alan hükümdar hızlıca İstanbul'a gelerek şeyhülislâm Hüseyn Efendi ile İstanbul kadılığını yapan oğlunu Kıbrıs'a sürgüne gönderdi. Fakat kararını değiştirerek bostancıbaşına Ahîzâde ve oğlunu öldürmesi emrini verdi. Bostancıbaşı Hüseyn Efendi'yi gemiden alarak Büyükçekmece civarında idam etti. Daha sonra cesedinin bulunmaması için kumsala defnedildi.⁶¹

⁶⁰Altunsu, 64-65; Ali Emîrî, 447; Mehmet İpşirli, "Ahîzâde Hüseyn Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, I, 548.

⁶¹ Altunsu, 65-66; Ali Emîrî, 447; İpşirli, "Ahîzâde Hüseyn Efendi", 548; İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Katledilmiş (Maktûl) İlk Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyn Efendi: Hayatı, Kariyeri, Faaliyetleri ve Katledilmesi", *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6 (11), 2013, 407-409.

Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfına verilen en ağır ceza sürgün iken IV. Murad bu kuralı çiğneyerek ilk defa önce bir kadıyı, sonra da bir şeyhülislâmı idam ettirmiştir. İdam kararını almasında, Hüseyin Efendi'nin sipahilerin ayaklanması esnasındaki tutumunun ve IV. Murad'ın şehzadeleri öldürmeyeceğine dair verdiği söze asker adına kefil olmasının da etkili olduğu belirtilmiştir.⁶²

Kaynaklarda ilmi eserler yazdığı söylenmekteyse de eserleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. *İlmiyye Salnâmesi*'nde üç özgün fetvası yer almaktadır.

1.2.7. Esadefendizâde Ebu Said Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin yirmi dokuzuncu şeyhülislâmıdır. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin oğlu olup 1003/1594 yılında İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra amcası Şeyhülislâm Hocaâde Mehmed Efendi'den (Çelebi Müftü) mülâzım oldu. 1613-1621 yılları arasında dönemin önemli medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra 1621'de Şam, 1623'te Bursa ve Galata kadılıklarını yaptı, 1624 ve 1627'de iki kez İstanbul kadılığına getirildi. 1629'da Anadolu, 1630'da Rumeli kazaskerliğine atandı. Bir yıl sonra kazaskerlik görevinden azledildi. 1640'ta tekrardan Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1053/ 1644'te şeyhülislâm oldu. 1055/ 1646'da azledildi. 1061/1651'de ikinci defa şeyhülislâmlık makamına getirildi. 1062/ 1652'de tekrar görevden alındı. 1064/ 1654 yılında üçüncü kez meşihat makamına getirildi. İpşir Mustafa Paşa'nın vezîriâzam makamına getirilmesinde etkin rol oynadı. İpşir Paşa'ya karşı çıkan yeniçerilerle sipahiler vezîriâzam ile şeyhülislâmın idamını talep ettiler. IV. Mehmed ikisinin de idamlarına ferman çıkardı. Bunun üzerine İpşir Paşa idam edildi. Nakîbü'l-eşraf Zeyrekzâde'nin karşı çıkmasıyla Ebûsaid Efendi idam edilmeyip azledildi. 1072/1662 yılında İstanbul'da vefat etti.⁶³ Meşihat makamında toplamda dört buçuk sene görev yaptı.

Ebûsaid Efendi'nin tespit edilebilen iki manzum fetvası ve Said mahlası ile yazdığı manzumeleri bulunmaktadır. Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde üç özgün fetvası bulunmaktadır.

⁶² İpşirli, "Ahîzâde Hüseyin Efendi", 548.

⁶³ Altunsu, 67-68; Ali Emîrî, 450-451; Mehmet İpşirli, "Ebûsaid Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 281; Muhittin Eliaçık, "Hocaâde Şeyhülislâm Ebu Said Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları", *Tarih Okulu Dergisi* (16), 2013, 342-344.

1.2.8. Muid Ahmet Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuzuncu şeyhülislâmıdır. Kazâbâdlıdır. İlim öğrenmek için İstanbul'a giden Ahmed Efendi, Kınalızâde Fehmi Mehmed Efendi'den ilim tahsil etti. Onun muîdi (yardımcı müderris) olduğu için bu lakapla anıldı. 1003/1595'te Kınalızâde'den mülâzım oldu. Dönemin önde gelen medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra 1035/1626'da Şam kadılığına getirildi. Bir yıl sonra azledildi. 1039/1629'da Kahire kadısı olarak atandı. 1043/1633'te Edirne ve 1045/ 1635 yılında İstanbul kadılığına terfi etti. 1046/1636'de Anadolu kazaskerliğine getirilen Ahmed Efendi, IV. Murad'ın Bağdat seferine katılmak üzere hazırlık yaptığı sırada cereyan eden olaylar nedeniyle 1048 /1638 yılında görevden alınıp kadılık ve müftülük verilerek Belgrad'a gönderildi. 1049/ 1640 yılında tekrardan Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1051/1641'de ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. 1054/ 1644 yılında azledildi. 1055/1646'da meşihat makamına atanan Ahmed Efendi, vefatına kadar (1057/1647) şeyhülislâmlık görevini yaptı.⁶⁴ Meşihat makamında bir yıl üç ay on gün kaldı.

Kaynaklarda eserleri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. *İlmiyye Salnâmesi*'nde bir adet fetvası yer almaktadır.

1.2.9. Hoca Abdürrahim Efendi

Adana doğumlu Abdürrahim Efendi, Osmanlı Devleti'nin otuz birinci şeyhülislâmıdır. Sadreddinzâde Mehmed Emin Şirvânî ve Hüseyin Halhalî'den dersler aldı. Ardından Hocaîzâde Abdülaziz Efendi'den mülâzemet aldı. 1620-1624 yılları arasında birçok medresede müderrislik yaptı. 1044/1634'te Yenişehir, 1048/1638'de İstanbul kadılığına atandı. 1051/1641'de Anadolu kazaskerliğine, 1055/1645'te Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1057/1647'de meşihat makamına getirildi. Şeyhülislâmlığı sırasında ocak ağalarından destek alarak Sultan İbrahim'in önce tahtan indirilmesine sonra katledilmesine yönelik fetva verdi. 1059/1649 yılında Murad Paşa'nın etkisiyle IV. Mehmed tarafından görevden alınarak Mekke'ye gönderildi. Daha sonra Kudüs kadılığına atandı. Ardından ocak ağalarının aracılığıyla İstanbul'a geldi ve Üsküdar

⁶⁴ Altunsu, 69-70; Ali Emîrî, 453-454; Mehmet İpşirli, "Muîd Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 87-88.

kadılığına tayin edildi. Ağalar Vak‘ası (1061/1651) üzerine Belgrad’a gönderildi; 1066/1656 yılında orada vefat etti.⁶⁵ İki yıl üç ay kadar şeyhülislâmlık yaptı.

Abdürrahim Efendi müderrislik yaptığı sıralarda birçok öğrenci yetiştirdiğinden “hoca” unvanıyla anıldı. Bazı kitapların kenarlarına yazdığı hâşiyeler dışında herhangi bir eseri bilinmemektedir.⁶⁶ *İlmiyye Salnâmesi*’nde bir adet fetvası yer almaktadır.

1.2.10. Bahâî Mehmet Efendi

1004/1595 İstanbul doğumlu olan Mehmet Efendi, Osmanlı Devleti’nin otuz ikinci şeyhülislâmıdır. İlim ve içtimaî mevki bakımından yüksek bir aileden gelmektedir. Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi’nin torunu ve Kazasker Abdülaziz Efendi’nin oğludur. İlk tahsilini babası ve yakın çevresinden tamamladıktan sonra müderris oldu. Daha sonra 1041/1631’de Selânik, 1043/1633’te Halep kadılığına atandı. Bu esnada Halep Valisi Ahmed Paşa ile geçinemedi. Ahmed Paşa, Bahâî Efendi’nin keyif veren maddelere düşkün olduğunu, bu nedenle de adlî ve kazâî vazifelerini aksattığını söyleyerek padişaha şikâyetinde bulundu. Bu esnada tütün içme konusunda sıkı bir yasak uygulayan IV. Murad, Bahâî Efendi’yi görevden alarak Kıbrıs’a sürgün etti. Affedildikten sonra 1048/1638’de Şam, 1054/1644’te Edirne, 1055/1645’te İstanbul kadılıklarına atandı. 1056/1646’da Anadolu, bir ay sonra da Rumeli kazaskerliğine getirildi. Yine o sene azledildiyse de 1057/1647’de ikinci defa Rumeli kazaskerliğine ve 1059/1649’da şeyhülislâmlık makamına atandı.⁶⁷

Bahâî Efendi’nin meşihatı döneminde IV. Mehmed henüz çocuk yaşta olduğundan devlet idaresi Vâlîde Kösem Sultan ve ocak ağalarının elinde idi. Bahâî Efendi’nin ağaları önemsemeyip isteklerine karşı çıkması ağalarla arasını bozdu. Bu sırada İzmir konsolosunun yargılanması meselesinin zuhûru azledilmesine sebep oldu. Bu olay İzmir kadısı Haşimizâde’nin bir İngiliz’in, İngiltere konsolosundan bir alacağı olduğunu ileri sürmesi üzerine başladı. Haşimizâde, konsolosu sorguya çekmek isteyince konsolos bunun ahidnâme hükümlerine aykırı olduğunu bahane ederek mahkemeye saygısızlıkta

⁶⁵ Altunsu, 71-72; Ali Emîrî, 456; Mehmet İpşirli, “Abdürrahim Efendi, Hoca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 289.

⁶⁶ İpşirli, “Abdürrahim Efendi, Hoca”, 289.

⁶⁷ Altunsu, 73; Ali Emîrî, 458; Mehmet İpşirli - Mustafa İsmet Uzun, “Bahâî Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 463; Muhittin Eliaçık, “Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi’nin Manzum Fetvâları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (31), 2012, 8.

bulunarak çıkıp gitti. Haşimizâde bu durumu şeyhülislâma bildirdi. Bahâî Efendi bu olay üzerine İngiliz elçisini çağırdı ve İzmir konsolosunun hatalarını bildirdikten sonra konsolosun görevine son vermesini istedi. Fakat elçi sert tavırlarıyla bu isteğini reddedince elçiyi kendi konağında hapsettirdi. Elçi saraydaki ağalardan yardım talep etti. Ocak ağaları İngiltere ile barışın bozulmaması için elçinin serbest bırakması gerektiğini söylediler de Bahâî Efendi ağaları dinlemedi. Bunun üzerine ağalar Bahâî Efendi'nin görevden alınmasını istediler. Bu istek saray tarafından önce reddedildiyse de sonra onaylandı ve 1061/1651'de azledilerek Midilli'ye gönderildi. Yakın arkadaşı Siyavuş Paşa'nın sadrazam olması üzerine Bahâî Efendi İstanbul'a gelmesi kolaylaştı. 1062 / 1652'de ikinci defa şeyhülislâm oldu. 1064/ 1654 yılında hunnakdan vefat etti.⁶⁸ Toplamda dört yıl beş ay bu makamda görev yaptı.

Kültür ve edebiyat tarihimiz açısından en önemli özelliklerinden biri de şairliği olmuştur. Şiirleri çok beğenilmiştir. 900 beyitlik divançesi, altı kaside, “*Sâkinâme*” ve “*Niyâznâme*” adlarında iki küçük mesnevisi, dört kıta, iki tarih kıtası, kırk gazel ve on sekiz rubâiden oluşmaktadır. “*Niyâznâme*”, Kıbrıs'a sürgün edildikten sonra affedilmek için IV. Murad'a yazdığı mesnevisidir.⁶⁹ *İlmiyye Salnâmesi*'nde de iki tane fetvası yer almaktadır.

1.2.11. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz üçüncü şeyhülislâmıdır. Rumeli kazaskeri Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi'nin oğlu olan Abdülaziz Efendi, 1000/1592'de Bursa'da doğdu. 1007/1598'de babasını kaybettikten sonra ağabeyi Mehmed Efendi'nin yanında yetişti. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin mülâzımı oldu ve çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1033/1624'te Yenişehir, 1035/1626'da Mekke, 1043/1634'te ise İstanbul kadısı oldu. IV. Murad, Lehistan seferi sırasında İstanbul'da meydana gelen yağ kıtlığı Abdülaziz Efendi'nin narh konusunda koyduğu kurallarına bağlandı. Bunun üzerine IV. Murad, denize atılarak boğdurulması hususunda ferman çıkardıysa da Sadrazam Bayram Paşa'nın araya girmesiyle ölümden kurtulan Abdülaziz Efendi Kıbrıs'a sürgün edildi. Kıbrıs'ta bir buçuk yıl kaldıktan sonra bazı devlet adamlarının IV. Murad nezdindeki girişimleri sonucunda affedildi ve 1045/1636 yılında İstanbul'a geri

⁶⁸ Altunsu, 73-74; Ali Emîrî, 458-459; İpşirli- Uzun, “Bahâî Mehmed Efendi”, 463-464.

⁶⁹ İpşirli - Uzun, “Bahâî Mehmed Efendi”, 463-464.

döndü. Ancak IV. Murad'ın vefatına kadar kendisine resmî görev verilmedi. 1054/1644'te Rumeli kazaskerliğine getirildi. Abdülaziz Efendi Sultan İbrâhim'in hal'i meselesinde etkin rol oynadı. 1058/1648'de Sultan İbrahim tahttan indirildi ve yerine şehzade IV. Mehmed tahta geçti. Abdülaziz Efendi, Sultan İbrâhim'i katl edenlerle taraf oldu. Bu olaylar Vâlide Kösem Sultan'la arasını bozdu.⁷⁰

IV. Mehmed'in tahta çıkmasıyla Abdülaziz Efendi 1058/ 1648 yılında Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bu görevi esnasında yazdığı “*Ravzatü'l-Ebrâr*” adlı tarihi eserini IV. Mehmed'e takdim etti. Daha sonra fıkha dair yazdığı “*el-Kâfî*” adlı eserini sultana sundu. Bunun üzerine Osmanlı tarihinde örneği görülmemiş bir uygulamayla kendisine 1059/1649 yılında Rumeli kazaskerliğinin yanı sıra şeyhülislâmlık pâyesi verildi. Daha sonra 1059/1649'da Rumeli kazaskerliği görevinden alındı. 1061/1651 yılında Bektaş Ağa'nın yardımıyla şeyhülislâm oldu. Görevi esnasında müderrislerin atamaları konusunda hassasiyet gösterdi, vakıfları düzenlenmeye çalıştı. Ancak dönemindeki karışıklıklar nedeniyle bu işlerini tamamlayamadı. O sırada Kösem Sultan'ın katl edilmesiyle birlikte ağalarla sarayın arası iyice açıldı. 1061/1651'de azledilerek Sakız adasına sürgün edildi. Meşihat makamında dört ay iki gün görev yapabildi. Sakız'da sürgünü esnasında saraya son derece hürmetkâr olduğunu belirten mektuplar gönderdi. Ayrıca padişah için doksan beyitlik bir terakibibend yazdıysa da bu gayretleri affedilmesine yetmedi. 1062/1652'de Bursa'ya gelmesine izin verildi. 1068/ 1658 yılında Bursa'da vefat etti.⁷¹

Eserleri: *Ravzatü'l-ebrâr*, *Zeyl-i Ravzatü'l-ebrâr*, *Zafernâme*, *Mir'âtü's-safâ*, *Fevâyihu'n-nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafaviyye*, *Gülşen-i Niyâz*, *Nefeâtü'l-üns fî şerhi Ravzati'l-Kuds*, *Hallü'l-iştibâh Anukdetü'l-Eşbâh*, *Hilyetü'l-Enbiyâ*, *el-Kâfî*, *Kitâbü'l-Elfaz fî'l-fıkhi'l-Hanefî*, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi, bir divanı ve *Risâle-i Kalemîyye* adlı kitabı bulunmaktadır.⁷² Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde iki adet özgün fetvası bulunmaktadır.

⁷⁰ Altunsu, 76-77; Ali Emîrî, 461; Nevzat Kaya, “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 381.

⁷¹ Altunsu, 78; N. Kaya, 382.

⁷² Altunsu, 79.

1.2.12. Kocahüsamzâde Abdurrahman Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz dördüncü şeyhülislâmı olan Abdurrahman Efendi, 1003/1595 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul kadılarından Tulumcu Koca Hüsam Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Hocaîade Mehmed Efendi'den mülâzemet aldı. Daha sonra çeşitli medreselere müderris olarak atandı. Kırk yedi yaşında 1050/1640'ta Halep, 1051/1641'te Şam, 1054/1644'te İstanbul kadılığına getirildi. 1059/1649'da Anadolu kazaskerliğine, 1062/1652'de Rumeli kazaskerliğine atandı. 1065/1655'te şeyhülislâmlık vazifesine getirildi. Dokuz ay yirmi beş gün bu makamda görev yaptıktan sonra vukû bulan Çınar Vak'ası veya Vak'a-i Vakvakıyye adıyla bilinen olaylardan dolayı görevden alınması istendi. Olaylar esnasında isyancılar padişahı ayak divanını istediler. Abdurrahman Efendi'nin padişahın ayak divanına gitmesini engellemesi, yeniçerilerin onun padişahı koruduğunu düşünmelerine neden oldu. Abdurrahman Efendi, bu olayın başına felaket getireceğini bildiğinden istifa etti. Daha sonra isteği üzerine Kudüs kadılığına atandı. Bir sene sonra kendisine Antep arpalığı verildi. Görevine gideceği sırada makamı başkasına verildi. Kendisine de Mısır'da Cizre arpalığı verildi. 1081/1670 yılında Mısır'da vefat etti.⁷³

Eserleri: *Keşşaf* tefsîrine hâşiyesi⁷⁴ ve *İlmiyye Salnâmesi*'nde iki tane fetvası bulunmaktadır.

1.2.13. Memekzâde Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz beşinci şeyhülislâmı olan Mustafa Efendi, III. Mehmed devrinin âlimlerinden Amasyalı Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini tamamladıktan sonra mülâzım oldu. On yıl boyunca çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Daha sonra 1052/1643'te Kudüs, 1054/1644'te Mısır kadılığına atandı. Aynı yıl içinde Mısır kadılığı görevinden alındı. Daha sonra 1056/1646'da Galata kadılığına, 1057/1647'de İstanbul kadılığına getirildi. Aynı yıl içinde tekrar görevden ayrılarak Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1059/1649'da Rumeli kazaskerliğine atandı. Bir yıl sonra azledildiyse de 1063/1653'te yeniden Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1064/1654'te

⁷³ Altunsu, 80-81; Ali Emîrî, 463; Mehmet İpşirli, "Abdurrahman Efendi, Kocahüsamzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 160.

⁷⁴ Altunsu, 81.

görevden alındı. 1064/1654'te ulemâ adına yazılıp Şeyhülislâm Ebûsaid Mehmed Efendi'yi şikâyet eden, onun azlini talep eden, Üsküdar Bahçesi'nde IV. Mehmed'e sunulan mühürsüz ve imzasız bir arzuhalin kimler tarafından yazıldığına dair yapılan araştırmada Memekzâde'nin de adı anıldı. Araştırmanın sonunda arzuhalin Memekzâde ile Esîrî Mehmed Efendi tarafından yazıldığı anlaşıncı her ikisi de arpalıkları olan Pravadi ve Bozcaada'ya sürgün edildi. Memekzâde affedilince İstanbul'a geri döndü. 1066/1656'da şeyhülislâm oldu. Ancak kendisini çekemeyen Hocaâde Mesud Efendi'nin bazı adamları, onun ilmi ve ahlâkı hakkında olumsuz iddialar yaymakla kalmayıp askerleri ayaklanmaya sevk ederek şeyhülislâm olmasına karşı çıkmalarını sağladılar. Bunun üzerine henüz on üç saatlik şeyhülislâm olan Memekzâde, askerlerin önünde gelenleri tarafından azledildi ve Bursa'ya sürgün edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde en kısa süre şeyhülislâmlık yapan kişi olmuştur. Bursa'ya gönderildikten sonra Mekke kadılığına tayin edildi. Daha sonra Halep Kadılığına getirilen Memekzâde 1067/1657 yılında Halep'te vefat etti.⁷⁵

Kaynaklarda eserleri hakkında bilgiye rastlayamadık. *İlmiyye Salnâmesi*'nde bir tane özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.14. Hocaâde Mesud Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz altıncı şeyhülislâmıdır. Burnaz Müftü olarak anılmaktadır. Babası, Sultan I. Ahmed Han'ın hocası Aydınlı Mustafa Efendi'dir. Bu sebeple kendisine Hocaâde denilmektedir. İlk tahsilini babasından gördükten sonra Hocaâde Esad Efendi'den mülâzemet aldı. Daha sonra birçok medreseye müderris olarak atandı. Ardından 1042 /1632'de Halep kadılığına atandıysa da bir yıl sonra görevden alındı. 1052 /1642'de Bursa kadılığına getirildi. 1054/1645'te Rumeli kazaskerliğine, 1061/1651'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. Bu esnada Vâlîde Turhan Sultan'ın takdirini kazandı. Hatta Turhan Sultan'ın, Vezîriâzam Gürcü Mehmed Paşa'ya onu dinlemesini ve sözünden çıkmamasını emrettiği söylenir. Mesud Efendi'de bu gücü devlet işlerine karışarak, tayin ve azillere müdahale ederek kullanmaya başladı. Bazı kaynaklarda, Çınar Vak'ası esnasında bazı adamlarının tebdilikıyafetle sipahi ve yeniçeriler arasından taraftar topladığı, Şeyhülislâm Memekzâde Mustafa Efendi'nin

⁷⁵ Altunsu, 82; Ali Emîrî, 466; Mehmet İpşirli, "Mustafa Efendi, Memekzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 299-300.

rüşvet yediğini ve tütün düşkünü olduğunu bu nedenle de meşihat makamına lâyık olmadığı yönünde haberler yayarak bu makama cesur ve doğru sözlü olan Mesud Efendi'nin getirilmesi gerektiği konusunda askerleri inandırdıkları anlatılmaktadır. Bunun üzerine sipahiler ve yeniçeriler Mesud Efendi'nin şeyhülislâm olması için saraya baskı yaptılar. Bu baskılar sonucunda henüz on üç saatlik şeyhülislâm olan Memekzâde Mustafa Efendi azledildi ve yerine 5-6 Mart gecesi (1656) Mesud Efendi getirildi.⁷⁶

Mesud Efendi meşihatının ilk yıllarında Osmanlı Devleti'ne musallat olan ağaları ortadan kaldırmak için çaba sarf etti. Bu hareketleriyle Vâlide Turhan Sultan'ın gözüne girdi. Bu sayede sarayda nüfuz kazandı. Bu gücünü kullanarak özellikle bazı tayinlerde belirleyici olmak istedi. Nitekim Siyavuş Paşa'nın ölmesiyle kendisine itaat edeceğini düşündüğü Şam Valisi Boynueğri Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Ancak yeni sadrazam onun emirlerine uymayıp bağımsız hareket etmeye başladı. Mesud Efendi bu duruma üzüldüğünden Vâlide Turhan Sultan'dan onun görevden alınmasını istedi. Vâlide Turhan Sultan, sadrazamın kısa süre içinde sebepsiz yere görevden alınmasının devletin istikrarı ile bağdaşmayacağını söyleyerek bu teklifini reddetti. IV. Mehmed'i hal' edip şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak amacıyla gizli toplantılar yaptığına dair söylentileri yayıldı. Sadrazam Mehmed Paşa bu durumu padişaha ve Vâlide Sultan'a bildirince tedirginlik yaşandı. 1066/1656 yılında azledilip Diyârbekir kadılığına getirildi.⁷⁷ Meşihat makamında sadece dört ay on iki gün görev yapabildi.

Diyârbekir'e gitme hazırlıkları yapan Mesud Efendi, Abaza isyanı nedeniyle yolların tehlikeli olduğu düşüncesiyle bir miktar sekbanla yola çıkmak istedi. Ancak Bursa Kadısı Rûhullah Efendi bu durumu, Mesud Efendi'nin devlete karşı güç topladığı şeklinde İstanbul'a bildirmesi üzerine padişah Mesud Efendi'nin idamı için Bursa'ya bir ferman gönderdi. Bu esnada arkadaşı Meâlîzâde'nin köşkünde misafirlikte olan Mesud Efendi'nin hiçbir şeyden haberi yoktu. Akşam ani bir baskın ile katledildi.⁷⁸ Böylece Osmanlı tarihinde azledildikten sonra idam edilen ikinci şeyhülislâm oldu.

Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olunca Mesud Efendi'nin böyle bir düşüncesinin olmadığını bildiğinden, böyle bir iftiraya sebebiyet veren Bursa Kadısı Rûhullah

⁷⁶ Altunsu, 83; Ali Emîrî, 468; Mehmet İpşirli, "Mesud Efendi, Hocaîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 345.

⁷⁷ İpşirli, "Mesud Efendi, Hocaîzâde", 345.

⁷⁸ Altunsu, 83-84; Ali Emîrî, 469; İpşirli, "Mesud Efendi, Hocaîzâde", 345-346.

Efendi'yi öldürtmüştür. Başta kendisini sevmeyen eski şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi olmak üzere birçok kişi de Mesud Efendi'ye iftira atıldığını, devlete karşı böyle bir teşebbüste bulunmayacağını belirtmiştir.⁷⁹

Kaynaklarda Mesud Efendi'nin eserlerine dair bir bilgi ulaşamadık. Sadece *İlmiyye Salnâmesi*'nde yayınlanan bir tane fetvası bulunmaktadır.

1.2.15. Hanefi Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz yedinci şeyhülislâmıdır. Nahcıvan göçmenidir. İlk tahsilinden sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'da birçok hocadan ders aldıktan sonra medreselerde müderrislik yapmaya başladı. 1043/1634'te Medine kadılığına, daha sonra Mısır ve Edirne kadılığına atandı. 1058/1648'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1061/1651'de şeyhülislâmlık makamına atandı. Ancak hemen o anda Ebûsâid Mehmed Efendi taraftarlarının ağır baskısı üzerine şeyhülislâmlıktan azledilerek Rumeli kazaskerliğine nakledildi. 1066/ 1656'da tekrardan meşihat makamına getirildi. Ancak yaşlılığı ve sağırılığı nedeniyle dört ay on beş gün sonra azledildi. 1069/1658'de İstanbul'da vefat etti.⁸⁰

Kaynaklarda eserleri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Sadece *İlmiyye Salnâmesi*'nde bir tane özgün fetvasına ulaşabildik.

1.2.16. Bâlîzâde Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz sekizinci şeyhülislâmı olan Bâlîzade Mustafa Efendi, İstanbul'da doğdu. Mahalle imamı Bâlî Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Hocaâde Mehmed Efendi'den mülâzemet aldı. Birçok medresede müderrislik yaptı. 1042/ 1632'de Medine kadılığına getirildi. Resmî hizmet süresini bitirince 1045 /1635'te İstanbul'a döndü. Daha sonra Üsküdar, Galata kadılığına atandı. 1058/ 1648'de Rumeli kazaskerliğine, 1062/ 1652'de Anadolu kazaskerliğine tayin

⁷⁹ Altunsu, 83-84; Ali Emîrî, 469; İpşirli, "Mesud Efendi, Hocaâde", 345-346.

⁸⁰ Altunsu, 85-86; Ali Emîrî, 471; Mehmet İpşirli, "Hanefî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 554.

edildi. 1067/ 1656 yılında meşihat makamına getirildi. Altı ay görev yaptıktan sonra azledildi ve Filibe'ye sürüldü. 1073 /1662'de Sütluçe'de vefat etti.⁸¹

Eserleri: *Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh, es-Seyfü'l-meslûl fî şer'î'r-Resûl, Mîzânü'l-'amel, Hâşiyetü Bâlîzâde alâ Hâşiyeti Sa'dî Çelebî, Ehadîs-i Şerîfe, Şerhu Kasîdeti'l-Münferice, Ferâsetnâme*.⁸² Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde yayınlanan iki tane özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.17. Bolevî (Bolulu) Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin otuz dokuzuncu şeyhülislâmıdır. 1000 /1592'de doğdu. Bolu tüccarından Ahmed Efendi'nin oğludur. Şeyhülislâm Zekerîyyâzâde Yahyâ Efendi'den mülâzemet aldı. Ardından medreselerde müderrislik yaptı. Daha sonra sırasıyla Bursa, Edirne, İstanbul kadılığına atandı. 1063/1653'te Anadolu kazaskerliğine, bir sene sonra Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1067/1657 yılında kendisine şeyhülislâmlık görevi verildi. Şeyhülislâmlığı döneminde çeşitli siyasî ve idarî olayların içerisinde yer aldı. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın kendisine rakip gördüğü Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa için talep ettiği idam fetvasını vermemesi, Venedik donanmasının Çanakkale'yi kuşatması nedeniyle padişah IV. Mehmed'in Bursa'ya gitmesine karşı çıkarak Venedik seferine çıkması gerektiğini söylemesi, kendisinin 1069/1659'da azledilerek Mihaliç'e sürgün edilmesine neden oldu. Daha sonra sürgün yeri Mısır olarak değiştirildi ve 1086/1675 yılında burada vefat etti.⁸³ Mustafa Efendi'nin şeyhülislâmlık görevi bir yıl on ay kadar sürdü.

Eserleri: *Şerhu Kenzu'd-dekâ'ik* ile *Şerhu Eşkâli't-te'sîs*.⁸⁴ Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde yayınlanan üç tane özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.18. Bursalı Esîrî Mehmet Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırkinci şeyhülislâmı olan Esîrî Mehmet Efendi, Pravadili Bıçakçızâde Abdülhalim Efendi'nin oğludur. Bursa'da doğduğu için Bursalı Efendi

⁸¹ Altunsu, 87; Ali Emîrî, 472; Mehmet İpşirli - Eyyüp Said Kaya "Mustafa Efendi, Bâlîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 294.

⁸² Altunsu, 87; İpşirli- E. Kaya "Mustafa Efendi, Bâlîzâde", 294.

⁸³ Altunsu, 88-89; Ali Emîrî, 474-475; Mehmet İpşirli, "Mustafa Efendi, Bolevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 295-296.

⁸⁴ Altunsu, 89.

lakabıyla da tanınmaktadır. İlk tahsilinden sonra Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'den mülâzemet aldı. Bir süreliğine onun fetva eminliğini yaptı. Daha sonra medreselerde müderrislik yaptı. 1054/1644'te Mekke kadılığına atandı. Mısır'a sürgün edilen Sünbül Ağa ile aynı gemide giderken Rodos adasının önünde korsanların saldırısına uğradı. Saldırıda Sünbül Ağa öldürüldü. Mehmed Efendi ise esir düştü. Dört yıllık esaretten sonra kurtulup İstanbul'a döndü. Bu nedenle "Esîrî" lakabını aldı. Daha sonra 1059-1060/1649-1650 yıllarında Mısır, 1062-1063/1652-1653'te Edirne kadılığına atandı. 1064/1654'te ulemâ adına, Şeyhülislâm Ebûsaid Mehmed Efendi'yi şikâyeti içeren imzasız bir arzuhal IV. Mehmed'e sunuldu. Arzuhali kimin yazdığına dair yapılan araştırmada Memekzâde Mustafa Efendi ile Esîrî Mehmed Efendi'nin yazdığı sonucuna ulaşıncı ikisi de sürgün edildi. 1065/1655'te affedilen Mehmed Efendi İstanbul'a döndü. 1066/1656'da İstanbul kadılığına atandı. 1069/ 1659 yılında da meşihat makamına getirildi. Mehmed Efendi, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ile padişahın huzurunda bulundukları esnada eski vezîriâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın aleyhinde konuşarak, çok kan dökülmesine sebep olduğunu söyleyince Fâzıl Ahmed Paşa da öldürdüğü kişilerin fetvasını kendisinin verdiğini belirtti. Bunun üzerine Mehmed Efendi, Köprülü Mehmed Paşa'nın şerrinden korktuğu için bu fetvaları verdiğini söyledi. Bu konuşmalara sinirlenen IV. Mehmed, Mehmed Efendi'yi azletti (1072 / 1662). Esîrî Mehmed Efendi azledilince Bursa'ya sürgün edildi. 1092/1681'de Bursa'da vefat etti.⁸⁵ Şeyhülislâmlık görevi iki yıl on ay sürdü.

Eserleri: *Câmi 'u'd-de'âvî ve'l-beyyinât*⁸⁶ adlı eseri ile *İlmiyye Salnâmesi*'nde yayınlanan üç tane özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.19. Sun'îzâde Seyit Mehmed Emin Efendi

Halep kadısı Kara Sun'î lakabıyla tanınan Sun'ullah Efendi'nin oğlu olan Mehmed Emin Efendi, Osmanlı Devleti'nin kırk birinci şeyhülislâmıdır. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Ardından sırasıyla Selânik, Edirne, Halep, Kahire ve İstanbul kadılığına atandı. 1064/1654'te Anadolu kazaskerliğine, 1067/1657'de Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1072/1662'de şeyhülislâm

⁸⁵ Altunsu, 90-91; Ali Emîrî, 478; Mehmet İpşirli, "Esîrî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 390-391.

⁸⁶ İpşirli, "Esîrî Mehmed Efendi", 391.

oldu. Kaynaklarda hafif-meşrep olduğu ve meşihat makamının vakarını muhafaza edemediği, yaşlılıktan dolayı bunadığı gerekçesiyle 1073/1662 yılında toplanan divanda alınan kararla azledildiği belirtilir. 1076/1665'te İstanbul'da vefat etti.⁸⁷ Meşihat makamında dokuz ay on altı gün görev yaptı.

Kaynaklarda eserleri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. *İlmiyye Salnâmesi*'nde bir adet özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.20. Minkârizâde Yahyâ Efendi

Mekke kadısı Alanyalı Ömer Efendi'nin oğlu olan Yahya Efendi, Osmanlı Devleti'nin kırk ikinci şeyhülislâmıdır. 1018/1609'da doğdu. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra dönemin önde gelen âlimlerinden dersler aldı. Şeyhülislâm Hocaîade Esad Efendi'den mülâzemet aldı. Birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra kadılığa geçti. 10597/1649'da Mekke kadılığına, üç kez de Mısır kadılığına tayin edildi. 1069/1659'da İstanbul kadılığına, 1072/1662'de Rumeli kazaskerliğine atandı. 1073/1662 yılında şeyhülislâm oldu. 1084/ 1651'de hastalandıktan kısa bir süre sonra felç kaldı. Bu hastalığından dolayı bir süreliğine fetva veremeyince yerine Ankaravî Mehmed Emin Efendi'yi meşihat nâibi olarak görevlendirdi. Hastalığının ilerlemesiyle iyileşemeyeceği anlaşıncı 1084/1674'te azledildi. 1088/ 1678'de İstanbul'da vefat etti.⁸⁸

On bir yıl üç ay meşihat makamında görev yapmıştır. Görevi esnasında padişah IV. Mehmed'in takdirini kazanmıştır. IV. Mehmed 1080/1669 yılında huzurunda Minkârizâde'ye ders takrir ettirmiş ve dinlemiştir. Bu uygulamayı daha sonra da çeşitli zamanlarda sürdürmüştür. Bu durum, III. Mustafa döneminde düzenli olarak uygulanan huzur derslerinin ilk örneği olarak kabul edilmektedir.⁸⁹

⁸⁷ Altunsu, 92; Ali Emîrî, 481; Tahsin Özcan, "Seyyid Mehmed Emin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009), XXXVII, 69.

⁸⁸ Altunsu, 93; Ali Emîrî, 483; Mehmet İpşirli, "Minkârizâde Yahyâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXX, 114.

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 221.

Eserleri: *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, *Hâşiye ale'l- Âdâbi'l- 'Adudiyye*, *Kadı Beyzavî* tefsirine hâşiyesi ve *Tibya fî Âdâbi'l-Kur'ân*.⁹⁰ Ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde de bir adet özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.21. Çatalcalı Ali Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk üçüncü şeyhülislâmıdır. Alâiyeli Nakşibendî şeyhi Mehmed Efendi'nin oğludur. 1041/1631-32 yılında Çatalca'da doğdu. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra Minkârizâde Yahyâ Efendi'den mülâzım oldu. Ardından bazı medreselerde müderrislik yaptı. 1074/1663'te Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferine ordu kadısı olarak atandı. 1077/1666 senesinde Selânik kadılığı yaptıktan sonra Girit seferinde ordu kadılığında bulundu. 1082/1671'de Mısır kadılığına atandıysa da henüz göreve başlamadan Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1084/1670 yılında henüz kırk üç yaşında iken meşihat makamına atandı. Şeyhülislâmlığının son dönemlerinde Viyana bozgunu ve Macar topraklarının kaybedilmesi üzerine ulemâ ve asker, Padişah IV. Mehmed'in avcılıkla çok zaman geçirdiğini ve Ali Efendi'nin padişahı devlet işleriyle yeterince ilgilenmesi konusunda uyarmayıp şeyhülislâmlık görevini yerine getirmediğini ileri sürdüler. Bu yüzden hakarete bile uğradı. Padişah, Budin'in düşmesi üzerine Dâvud Paşa sahrasında toplantı düzenledi. Ali Efendi uğradığı hakaretlerden etkilendiğinden toplantıya katılmadı. Bunun üzerine IV. Mehmed 1097/1686'da Ali Efendi'yi görevden alarak Bursa'ya sürgün etti. 1103/1692'de tekrardan meşihat makamına getirildi. Ancak ikinci şeyhülislâmlığının kırk birinci gününde Edirne'de vefat etti.⁹¹ Ali Efendi meşihat makamında toplam on iki yıl yedi ay görev yaptı.

“*Fetâvâ-yı Ali Efendi*” adıyla bilinen fetva mecmuası ile tanınmaktadır. Fetvahâne tarafından muteber kabul edilen dört fetva kitabından biridir.

⁹⁰Altunsu, 93.

⁹¹ Altunsu, 94-95; Ali Emîrî, 485; Mehmet İpşirli, “Çatalcalı Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 234.

1.2.22. Ankaravî Mehmed Emin Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk dördüncü şeyhülislâmı olan Mehmed Emin Efendi 1028/1619'da Ankara'da doğdu. Ankaralı Hüseyin Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'den mülâzemet aldı. Birçok medresede müderrislik yaptı. Ardından 1074 /1663'te Yenişehir, 1077/ 1667'de Bursa, 1080/1669'da Mısır, bir yıl sonra Mekke kadılığına atandıysa da göreve başlamadan tekrar İstanbul'a çağrıldı ve 1082/1671'de İstanbul kadılığına getirildi. 1083/1672'de Anadolu, 1084/1673'te Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Bu esnada rahatsızlanan Şeyhülislâm Minkârizâde Yahyâ Efendi'ye sekiz ay kadar nâiblik yaptı. 1097 / 1686 yılında Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine meşihat makamına getirildi. 1098 / 1687'de vefat etti.⁹² Şeyhülislâmlığı bir yıl bir ay beş gün sürdü.

Eserleri: *Fetâvâ-yı Ankaravî*, *Hâşiyetü tenvîri'l-efsâr*, *Âyetü'l-Kürsî tefsiri*.⁹³ *İlmiyye Salnâmesi*'nde de bir adet özgün fetvası bulunmaktadır.

Mehmet Emin Efendi “*Fetâvâ-yı Ankaravî*” isimli fetva mecmuasında diğer mecmualardan farklı bir yol izlemiş; soru-cevap tarzının dışına çıkarak soruyu zikretmeden sıkça karşılaşılan fikhî meselelerin cevaplarını vermekle yetinmiştir. Meselelerin hükümleri başta Hanefî mezhebinin muteber fıkıh kaynaklarından aynen ya da özetleyerek almıştır. Sonunda da aldığı kaynağı belirtmiştir. Bazen diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Daha çok mezheplerin fikhî meseller hakkındaki hükümlerini aktarması özelliğine binaen tezimizde bu mecmuaya yer vermedik.

1.2.23. Debbâğzâde Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk beşinci şeyhülislâmıdır. Yedikule debbâğları şeyhi Mahmud Efendi'nin oğludur. Devrin tanınmış âlimlerinden dersler aldıktan sonra 1057/1647'de Karaçelebizâde Mahmud Efendi'ye mülâzım oldu. Daha sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1078/1667'de Şam, 1081/1670'te Edirne, 1086/1675'te İstanbul kadılığına atandı. 1090/1679'da Anadolu kazaskerliğine, 1098/1687'de Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Aynı yılı içerisinde meşihat makamına getirildi. IV. Mehmed'in

⁹² Altunsu, 96; Ali Emîrî, 487; Tahsin Özcan, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 461.

⁹³ Özcan, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, 461-462.

tahttan indirilmesiyle başlayan yeniçeri ayaklanmalarında, asilerin Fâzıl Mustafa Paşa'nın katli için istedikleri fetvayı vermeyip onlarla mücadele etmesi üzerine yeniçerilerin baskıları arttı. Baskılara dayanamayan II. Sultan Süleyman 13 Şubat 1688'de Mehmed Efendi'yi azletti. 2 Mart 1688'de ikinci defa meşihat makamına getirildi. Debbağzâde'nin ilmiye sınıfında sık sık değişiklikler ve atamalar yapması, ulemâ arasında büyük huzursuzluğa yol açtı. Bu durumun II. Süleyman'a arz edilmesiyle 1101/1690'da tekrar görevden alındı. 1114/1702'de İstanbul'da vefat etti.⁹⁴

Eserleri: *Reşhatü'n-nasîh mine'l-hadîssi's-sahîh, et-Tertîbü'l-cemîl fî şerhi't-terkîbi'l-celîl* adlı eserleri dışında çeşitli kitaplara yazdığı şerh ve hâşiyeleri bulunmaktadır.⁹⁵ *İlmiyye Salnâmesi*'nde de bir adet özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.24. Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk altıncı şeyhülislâmıdır. 1048/1639 yılında Erzurum'da doğdu. İlk tahsilini babasından tamamladıktan sonra Şeyh Mehmed Vânî Efendi'nin derslerine katıldı. Mehmed Vânî Efendi İstanbul'a gidip padişah hocalığına yükselince 1075/1664 yılında Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. 1080/1669'da Vânî Efendi'nin aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzadesi II. Mustafa'ya hocalık yapmaya başladı. 1081/1670'te padişah fermanıyla mülâzım oldu. Birçok medresede müderrislik yaptı. 1085/1674'te İstanbul kadılığına, 1089/1678'de ise Rumeli kazaskerliğine getirildi. Ardından Şehzade III. Ahmed'in hocası oldu. IV. Mehmed'in tahttan indirilip yerine II. Süleyman'ın geçmesinden hemen sonra 1099/1688'de şeyhülislâmlığa yükseldi. Fakat isyan vasıtasıyla geldiği makamı, yine bir yeniçeri isyanıyla kaybetti ve Erzurum'a gönderildi. İlk şeyhülislâmlığı on yedi gün kadar sürdü. II. Mustafa 1106 / 1695'te tahta çıkınca, daha önce hocası olan Feyzullah Efendi'yi Edirne'ye çağırarak ikinci defa meşihat makamına getirdi. II. Mustafa'nın hal'ine kadar aralıksız sekiz yıldan fazla şeyhülislâmlık yaptı. Şeyhülislâmlıkla padişah hocalığını birleştirdiği için "Câmiu'r-Riyâseteyn" olarak ün kazanmıştır.⁹⁶

⁹⁴ Altunsu, 97; Ali Emîrî, 489; Mehmet İpşirli, "Debbağzâde Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 62-63.

⁹⁵ İpşirli, "Debbağzâde Mehmed Efendi", 63.

⁹⁶ Altunsu, 98; Ali Emîrî, 491; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 527.

Feyzullah Efendi, II. Mustafa üzerinde büyük bir nüfuza sahipti ve bundan yararlanarak devlet işlerine karışmaya, yakınlarını devlet makamlarına getirmeye başladı. Hatta Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir şeyhülislâm kendisinden sonra meşihat makamını oğluna bırakmak derecesinde ileri giderek padişah'tan bu hususta bir ferman aldı. Feyzullah Efendi'nin bu hareketleri devlet erkânının ve halkın tepkisine yol açtı. Bozuk siyasî ve iktisadî durumun da etkisiyle 1115/1703 yılında Yeniçeriler ayaklandı. Yeniçeriler, şeyhülislâm ve oğullarının azledilerek İstanbul'a gönderilmelerini, aksi takdirde Edirne üzerine yürüyeceklerini dair bir mahzarı (dilekçe) padişaha sundular. Ancak Feyzullah Efendi mahzarın padişaha ulaşmasını engelledi ve tarihte "Edirne Vak'ası" veya "Feyzullah Efendi Vak'ası" adıyla bilinen bu isyanın başlamasına neden oldu. İsyan önce İstanbul'da başladı, daha sonra Edirne'ye sıçrayınca Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve ondan sonraki şeyhülislâm aday oğlu Fethullah Efendi 13 Rebûlevvel 1115 / 27 Temmuz 1703 tarihinde azledilerek Erzurum'a sürgün edildi. Fakat isyan bununla bastırılmadı. Yeniçeriler, Feyzullah Efendi'nin kendilerine teslimini talep ettiler. Bunun üzerine Feyzullah Efendi onlara teslim edildi. Feci işkenceler sonunda öldürülerek Tunca nehrine atıldı (21 Rebûlâhîr 1103 / 3 Eylül 1703). Osmanlı tarihinde katledilen son şeyhülislâmdır.⁹⁷ Toplamda sekiz yıl iki ay yirmi gün meşihat makamında görev yapmıştır.

Eserleri: *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Nesâyihu'l-mülûk*, *Kitâbü'l-ezkâr*, *Mecmûa-i hikâyât*, *Letâifnâme*, *Riyâzü'r-rahme*, *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*, İsmüddin el-İsferâyînî'nin *Hâşiye 'alâ Cüz'i'n-Nebe'* adlı eserine hâşiye ve Halhâlî'nin *Hâşiye 'alâ şerhi'l-'Akâ'id*'ine ta'likât yazmıştır. Kendi hayatını Arapça olarak kaleme almıştır. Ayrıca bir divan teşkil edecek kadar Arapça şiirleri de bulunmaktadır.⁹⁸

"*Fetâvâ-yı Feyziyye*" adlı fetva mecmuasıyla tanınmaktadır. Bu mecmua, fetvahâne tarafından muteber kabul edilen dört fetva kitabından biridir.

1.2.25. Ebusaidzâde Feyzullah Feyzi Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk yedinci şeyhülislâmı olan Feyzi Efendi, 1040 /1631 yılında doğdu. Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından ve

⁹⁷ Altunsu, 99-100; Ali Emîrî, 491-492; Tayşi, 527.

⁹⁸ Tayşi, 528.

devrin tanınmış âlimlerinden dersler alarak tamamladı. Babasının konumundan faydalanarak çocuk yaşta iken çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Daha sonra 1061/1651 yılında Galata kadılığına getirildiyse de 1062/1652’de görevden alındı. 1065/1655’te henüz yirmi beş yaşındayken İstanbul kadılığına getirildi. Ancak aynı sene görevden alındı. 1077/1666’da Anadolu kazaskerliğine, 1079/1668’de Rumeli kazaskerliğine, 1083/1672’de İzmir kadılığına, 1087/1676’da Selânik kadılığına, 1095/1684’te ikinci defa Anadolu kazaskerliğine, 1097/1686’da Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1101/1690’da şeyhülislâmlık makamına atandı. II. Ahmed’in huzurunda Sadrazam Arabacı Ali Paşa ile yaptığı bir tartışmada sadrazamı ordu ve devlet işlerinde yetersiz olduğunu söylemesi ve nezaket kurallarına uymayan tavrı yüzünden padişah tarafından 20 Cemâziyelâhir 1103/7 Mart 1692’de azledildi. Ancak kendisinin yerine şeyhülislâm olan Çatalcalı Ali Efendi’nin kırk gün içinde vefat etmesiyle (2 Şâban 1103/19 Nisan 1692) ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa şeyhülislâmın fetva işlerini ihmal ettiğini ve tütün kullandığını ileri sürerek azlini talep etti. Paşanın etkisiyle 1106/1694’te Feyzullah Efendi’nin görevine son verilerek Sakız Adasına sürgün edildi. Daha sonra affedilerek İstanbul’a dönmesine izin verildi. 1110/1698’de vefat etti.⁹⁹ Toplam meşihat süresi üç yıl on ay yedi gündür.

Feyzullah Efendi “Feyzî” mahlasıyla şiirler yazmıştır. *İlmiyye Salnâmesi*’nde de bir adet özgün fetvası bulunmaktadır.

1.2.26. Sadreddinzade Sadık Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti’nin kırk sekizinci şeyhülislâmdır. 1040/ 1630’da doğdu. IV. Mehmed devri âlimlerinden Sadreddinzâde Feyzullah Efendi’nin oğludur. Karaçelebizâde Mahmud Efendi’den ders aldı ve ona mülâzım oldu. Daha sonra bazı medreselerde müderrislik yaptı. 1091/1680’de Halep kadılığına, 1096/1685’te Kahire kadılığına atandı. 1104/ 1693’te Anadolu kazaskerliğine, 1105/1694’te Rumeli kazaskerliğine yükseltildi. Aynı yıl şeyhülislâm oldu. Şeyhülislâmlığı döneminde II. Ahmed vefat edip yerine II. Mustafa’nın gelmesiyle konumu sarsıldı. Ayrıca yeni padişah, hocası Seyyid Feyzullah Efendi’yi Edirne’den İstanbul’a getirip şeyhülislâm yapmak istedi. Feyzullah Efendi’nin şeyhülislâm olmasıyla nüfuzunun kırılacağını

⁹⁹ Altunsu, 102; Ali Emîrî, 494; Mehmet İpşirli, “Feyzullah Efendi, Ebûsaidzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 526.

düşünen Sadrazam Sürmeli Ali Paşa, türlü bahanelerle Sâdık Mehmed Efendi'yi 1106/1695'te görevden alarak yerine İmam Mehmed Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirtti. 1118/1707'de III. Ahmed tarafından ikinci defa meşihat makamına atandı. Ancak yaşlılığı nedeniyle görevini tam olarak yapamaması, III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan'ın cenaze namazını bayram namazı şeklinde her tekbirde ellerini kaldırarak kıldırması bunadığının göstergesi olarak kabul edildi ve 1119/ 1708'de azledildi. 1121/1709 tarihinde İstanbul'da vefat etti.¹⁰⁰ Meşihat makamında toplamda bir yıl sekiz ay yirmi iki gün görev yaptı.

Eserleri: *Risâle-i akâid*, *Risâle fî beyâni innen Nübüvvete efdalü mine'l-velâyeti*, *Risâle fî beyâni Aksâmi'z-zikir*, *Risâle-i mu'cize fî beyâni'l- musâfaha* gibi basılmamış eser ve risaleleri bulunmaktadır.¹⁰¹

1.2.27. İmam-ı Sultani Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin kırk dokuzuncu şeyhülislâmıdır. Bursa'da doğdu. İlk tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Ardından Minkârizâde Yahyâ Efendi'den mülâzemet aldı ve bir süre müderrislik yaptı. IV. Mehmed tarafından sesi beğenildiğinden 1081/1670'te padişahın üçüncü imamı olunca kendisine "İmâm-ı Sultânî" dinildi. 1087/1676'de Yenişehir, 1091/1680'de Edirne, ardından İstanbul kadılığına atandı. 1095/1684 yılında Anadolu kazaskerliğine, 1099/1688'de Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 1106 /1695'te şeyhülislâmlık makamına getirildi. Ancak II. Mustafa, hocası Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirmek istediğinden iki ay altı günlük görevinden sonra azledildi. 1115 / 1703 yılında Edirne Vak'ası esnasında yeniçeriler tarafından tekrardan meşihat makamına getirildi. Ancak yeniçerilerin ayaklanması sonucunda şeyhülislâmlığa getirilmiş olması ve yönetim yeteneklerine ehil olmaması nedeniyle III. Ahmed tarafından göreve başladıktan beş ay sonra azledildi (1115 / 1704) ve Bursa'ya sürgün edildi. 1141/1728'de burada vefat etti.¹⁰²

¹⁰⁰ Altunsu, 103-104; Ali Emîrî, 495; Mehmet İpşirli, "Sâdık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 395.

¹⁰¹ Altunsu, 104.

¹⁰² Altunsu, 106-105; Ali Emîrî, 496; Tahsin Özcan, "Mehmed Efendi, İmâm-ı Sultânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 453-454.

Kaynaklarda eserleri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Sadece *İlmiyye Salnâmesi*'nde bir tane özgün fetvasına ulaşabildik.

İKİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYIL FETVA MECMUALARINDA HAD VE KISAS UYGULAMALARI

2.1. HAD CEZALARI

Sözlükte “engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak”; isim olarak “iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım” gibi manalara gelmektedir. Çoğulu “hudûd” olan bu kelime fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş olan cezaî müeyyideleri ifade etmektedir.¹⁰³ Sebepleri olan suçların işlenmesine engel olduğundan cezalara da hudûd denmiştir.¹⁰⁴ Yani bu kavram, yerine göre hem suç hem de ceza anlamında kullanılmıştır.

Had, Allah hakkı yani toplum hakkı olarak bilinen bir cezadır. Bu cezaların keyfiyeti ve miktarı şâri‘ tarafından belirlenmiş olup herhangi bir eksiltme, arttırma veya başka bir cezaya çevirmeye gitmeden uygulanması gerekir.¹⁰⁵ Aslında suçu ve suçun ekseninde cezayı belirleyerek şâri‘, bu alana müdahale edilmesini engellemiştir.

İslâm hukukçuları arasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte had gerektiren suçlar genelde zina, zina iftirası (kazf), hırsızlık, yol kesme ve eşkıyalık (hirâbe), içki içme, irtidat ve devlete isyan (bağy) suçlarından oluşmaktadır.

2.1.1. Zina

2.1.1.1. Zina Suçu ve Cezası

Zina genellikle “kasten işlenilmiş meşrû olmayan cinsel ilişki”¹⁰⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Hanefiler ise zinayı, “erkeğin, aralarında evlilik, şüphe ve mülkiyet gibi bir bağ bulunmayan hayatta olan bir kadın ile kendi iradesi ve rızasıyla önden cinsi

¹⁰³ Ali Bardakoğlu, “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 547.

¹⁰⁴ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed B. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût I -XXX*, Ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev, İstanbul 2008, IX/ 59.

¹⁰⁵ Bardakoğlu, “Had”, 548.

¹⁰⁶ Komisyon, “Zinâ”, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, Kuveyt 1990, XXIV, 19.

münasebette bulunmasıdır. Kadının zinası ise bu fiile imkân vermesidir.”¹⁰⁷ şeklinde tanımlamışlardır.

Bu tanıma uyan zina, dinen haram olmasının yanında unsurlarının oluşması halinde cezaî yaptırımını gerektiren bir suçtur.

2.1.1.1.1. Suçun Unsurları

Zina eden kimsenin mükellef olması, tarafların rızasının olması, fiilin İslâm ülkesinde işlenmesi, evlilik bağı veya şüphesi bulunmayan bir kadınla ve önden yapılması şartları aranmaktadır.¹⁰⁸

2.1.1.1.2. Suçun İspatı

Zina suçu, üç şekilde sabit olur. Bunlar: **1. Şahitlik:** Müslüman, tam ehliyetli ve dürüst dört erkek şahidin aynı mecliste şahitlik yapmasıdır. Hanefilere göre kocanın karısı aleyhindeki şahitliği geçerli olmakla birlikte bu iddiasını dört şahitle desteklemeli ya da “liân/mülâane” denilen uygulamaya gidilmelidir. Ayrıca şahitlerin tanıklıklarından dönmesi halinde şahitlere kazf cezası uygulanır. **2. İkrar:** Zina suçunu işleyenin dört defa farklı yerlerde bu suçu işlediğini ikrar etmesidir. **3. Karîneler:** Bekar bir kadının gebe kalması zina suçunu sabit kılar. Ancak hamileliğin şüpheye dayanan bir birleşme veya tecavüz sonucunda da oluşabilme ihtimali bulunduğundan zina davasında karîneler ile ispatın isabetli bir yol olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁰⁹

Kadı şahitlere zina fiiliyle ilgili onun ne demek olduğunu, nerede, nasıl, ne zaman ve kiminle yapıldığı sorularını sormalıdır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Kâsânî, Alâüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâiü-sanâi' fi tertîbi's-şerâi' I-X*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IX/178; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısıri, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik I-V*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1997, V/5.

¹⁰⁸ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû'l Muhtâr a'le'd-Dürri'l Muhtâr şerhu tenvîru'l ebsâr I-XIII*, Daru'l-Kitabu'l- İlmiyye, Beyrut 2003, VI/5-8; Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 441.

¹⁰⁹ Halil Cin – Ahmet Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi I- II*, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, I/318; Serahsî, IX, 62-85; Esen, 441- 442.

¹¹⁰ Serahsî, IX/ 63.

Kişinin sarhoşken yaptığı zina ve hırsızlık ikrarı geçerli değildir. Bu ikrarla kendine had cezası uygulanmaz. Kişiye had cezası uygulanmasına ikrarı neticesinde hükmedilse, haddin uygulanacağı esnada kişi ikrarından dönse zina haddi uygulanmaz.¹¹¹

2.1.1.1.3. Suçun Cezası

Taraflardan birinin veya her ikisinin fiilin işlendiği sırada evli (muhsan) ya da bekâr olması cezanın farklı şekilde belirlenmesine yol açmaktadır.

Muhsan olmayan bir erkek veya kadının zina suçunu işlemesi durumunda verilecek ceza yüz celdedir.¹¹² Bu hüküm ayetle sabit olan bir had cezasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta şöyle buyrulmaktadır: *“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezasına şahid olsun.”*¹¹³

Celde cezası uygulanan suçluya, bazı hadislerden yola çıkarak ayrıca sürgün cezasının da verileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Ebu Hanîfe'ye göre belirtilen sürgün cezası bir ta'zîr cezasıdır. O, had cezasının sadece celde olduğunu sürgünün ise had olmayıp devlet başkanının uygun görüp görmemesine göre tatbik edileceği bir ceza olduğunu belirterek, bu içtihadının delilinin ise ayet olduğunu ifade eder. Ayrıca Hanefilere göre Nur suresinin inmesiyle celde cezası, zina cezasının bütünü kılınmıştır. Eğer biz, bunun yanında sürgün cezasını da gerekli kılacak olursak o zaman celde cezası, zina cezasının bir bölümü olur. Bu da nassa ilave yapmak olacağından sürgün cezasının had olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca ulema, *“... ya da yeryüzünden sürgün edilmeleridir.”*¹¹⁴ ayetinden hareketle de sürgünden kastın hapis cezası olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁵

Muhsan olup zina suçunu işleyenlerin cezası ise recmdir. Recm, suçlunun taşlanarak öldürülmesidir. Bu cezanın kaynağı hadislerdir. Hz. Peygamber Maiz,

¹¹¹ İbn Âbidîn, VI/11-13;

¹¹² İbn Âbidîn, VI/17; Serahsî, IX/ 59-60.

¹¹³ Nûr, 24/2.

¹¹⁴ Mâide, 5/33.

¹¹⁵ Serahsî, IX/ 74-78.

Ğamid’li kadın ve iki Yahudi hakkında recm cezası uygulamıştır.¹¹⁶ Recm cezasında muhsan sayılmaları için erkek veya kadında, akıllı, ergin, hür ve Müslüman olmak, sahih nikahla evlenmiş ve bu nikâhtan sonra eşiyle cinsel ilişkide bulunmuş olmaları şart koşulmaktadır. Bu şartlardan herhangi birinin bulunmaması halinde ceza recmden celdeye dönüşür. Ayrıca muhsan olmaları konusunda şüphe oluşmuşsa da had cezası düşer.¹¹⁷

2.1.1.2. Fetva Mecmualarında Zina

İslâm hukukunda muhsan olup zina suçunu işleyene recm, muhsan olmayana ise celde cezası uygulanmaktadır. Fetva mecmualarını incelediğimizde işlenen zina suçlarına yönelik bu iki ceza türünü içeren fetvaların verildiğini görmekteyiz.

“Zeyd-i muhsan Hind-i bikre cebren zina edüb, bekâretini izâle eylese, Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Recm.”¹¹⁸

“Zeyd Hind’e cebren zina eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Zeyd Muhsan ise recmolunur, değil ise yüz değnek urulur.”¹¹⁹

“Muhsan olan Zeyd-i müslim Hind-i zimmîye cebren zina eylese, Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Recm.”¹²⁰

Bu örneklerle baktığımızda failler muhsan olduklarından recm cezası yönünde fetva verilmiştir. İkinci fetvada failin muhsan olmaması halinde celde cezasının uygulanacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, suç mağdurunun müslim veya zimmî olması, faile verilecek cezayı değiştirmemiştir. Çünkü fiilin İslâm ülkesinde işlenmesi şartı gerçekleşmiştir.

¹¹⁶ Buhârî, Kitabu’l-Hudûd: 21, 24, 28; Müslim, Kitabu’l-Hudûd: 4; Ebû Dâvûd, Kitabu’l-Hudûd: 23,24,26; İbn Mâce, Kitabu’l-Hudûd:9,10.

¹¹⁷ Serahsî, IX/ 64-65; İbn Âbidîn, VI/25-26.

¹¹⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, B.y.y., İstanbul, 1245, 156; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi*, B.y.y., Y.y., t.s., 20b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, B.y.y., İstanbul, 1273, 37b; Esirî Mehmet Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, B.y.y., 1091, 63b, 69a.

¹¹⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, 113

¹²⁰ Fetavayı Feyziyye, 113.

“Zeyd muhsan zevcesi Hind’i üç talâk ile tatlik edüb iddeti münkaziye olduktan sonra Zeyd Hind’e hülle ettirmeyip akd-i nikâh etmeden Hind’i vat’ eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Recm”¹²¹

İslâm ceza hukukunda eşini boşayan kişi, tekrardan nikâh akdi yapmadığı sürece eşiyle birlikte olamaz. Yukarıdaki fetvada ise eşini üç talâkla boşayan koca, nikâh akdini yenilemeden eşiyle zorla ilişkiye girmiştir. Bu sebeple cezanın recm olduğuna dair fetva verildiğini görmekteyiz.

“Zeyd-i zimmî Hind-i müslimeye cebren zina eylese, Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Yüz değnek urulur.

Cevab âhar: Hadd-i zina ikâme olduktan sonra habs-i medîd ile habs olunur.”¹²²

“Zeyd-i zimmî bıkır olan Hind-i nasrâniyyeye cebren zina edüb, bekâretini izâle eylese, Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Yüz değnek urulur.”¹²³

“Zeyd Amr’ın cariyesi Hind-i bikre zina edip bekâretini izâle eylese Zeyd muhsan olmayınca Zeyd’e ne lazım olur?” el-Cevab: Yüz değnek urulup cariyenin noksan-i bekâretini damân lazım olur.”¹²⁴

Yukarıdaki örneklerde zimmî ve Müslüman olan faillerin zina suçu işlemeleri durumunda hangi dine mensup olduklarına bakılmaksızın celde cezasına hükmedildiğini görmekteyiz. İlk fetvada faile had cezasından sonra ayrıca hapis cezasının da verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Fiilin İslâm ülkesinde işlenmiş olması cezayı gerekli kılmıştır. Buradaki hapis cezası ise devlet başkanı tarafından takdir edilen bir ta’zîr cezası niteliğindedir. Ayrıca, mağdurun cariyeye olması cezayı değiştirmemektedir.

“Zeyd’in azadsız kulu Amr Hind’e cebren zina eylese Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: Elli değnek urulur.”¹²⁵

¹²¹ Çatalcalı Ali Efendi, 157; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 38a; Esirî Mehmet Efendi, 68a.

¹²² Çatalcalı Ali Efendi, 158.

¹²³ Çatalcalı Ali Efendi, 157-158; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 36b.

¹²⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 113; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 157; Esirî Mehmet Efendi, 68b.

¹²⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 113.

“Zeyd’in azadsız cariyesi Hind nefsinî tâiaten Amr’a temkîn edip Amr dahi Hind’e zina eylese Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Elli değnek”¹²⁶

İslâm hukukunda failin köle olması durumunda celde cezası yarıya düşmektedir. Yukarıdaki iki fetvada da failer köle olduğundan elli değnek cezasına hükmedilmiştir.

Zina suçu, üç şekilde sabit olur: Birincisi, tam ehliyetli, Müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat şahitlik etmeleriyle. İkincisi, failin zina suçunu işlediğine dair dört defa suçunu ikrar etmesiyle. Üçüncüsü, karinelerle. Örneğin; bekâr bir kadının hamile kalmasıyla zina suçu sabit olur.¹²⁷

“Zeyd, Amr’dan zevcem Hind’e zina eyledin deyu dava ve Amr inkâr edüb, Zeyd’in müddeâsı sabit olmasa, kavî-i mücerrediyile Amr’ın üzerine müceb-i zinâ icrâ olunur mu? el-Cevab: Olunmaz.”¹²⁸

“Zeyd, Hind’e zina eyledim deyu bir kere ikrar eylese, mücerred bir kere ikrar etmekle, Zeyd’in üzerine hadd-i zina ikâmet olunur mu? el-Cevab: Olunmaz.”¹²⁹

“Zeyd’in cariyesi Hind’i Amr cebren tasarruf edüb bekâretini izâle eylese ikrar edince Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: İkrarında musır olup muhsan ise recmen katlolunur, muhsan değil ise had urulur.”¹³⁰

“Muhsan olan Zeyd mecâlis-i kadıdan dört mecliste Hind’e zina ettiğini ikrar edüb musır olup rucû‘ eylemese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Recm olur.”¹³¹

İlk fetvada, bir kişinin şahitliğiyle zina suçu sabit olmadığından kişiye had cezası verilmemiştir. İkinci fetvada ise zina yaptığını bir kez ikrar eden bir kişinin bu ikrarı kabul edilmeyip herhangi bir cezaya hükmedilmemiştir. Bu iki fetvada had cezasının ispat şartları tam oluşmadığından had cezasının verilmediği görülmektedir. Ancak üçüncü fetvada fail, zina yaptığını ikrar etmekle kalmayıp bu ikrarında ısrar edince had cezası yönünde fetva verilmiştir. Son örnekte ise zina yapan kişi ikrarını dört kez yinelediğinden cezasının had olduğu belirtilmiştir. Çünkü hadd-i zinanın ispat şartlarından olan dört ayrı ikrar burada gerçekleşmiştir. Bu fetvalar, şeyhülislâmların fetva verirken suçun ispat

¹²⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 113.

¹²⁷ Cin – Akgündüz, I/318.

¹²⁸ Çatalcalı Ali Efendi, 156.

¹²⁹ Çatalcalı Ali Efendi, 156.

¹³⁰ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 22b.

¹³¹ Minkârizâde Yahyâ Efendi, 35a.

şartlarının tam olarak oluşması konusunda ne kadar titiz davrandıklarını bize göstermektedir.

2.1.2. Kazf

2.1.2.1. Kazf Suçu ve Cezası

Sözlükte “herhangi bir şeyi atmak” anlamına gelen kazf fıkıhta; muhsan olan bir kimseye sarıh zina sözleriyle zina ithamında bulunmak veya nesebini reddetmek şeklinde tanımlanır. İftira atan kişiye kâzif, iftira atılana makzûf denilir.¹³²

2.1.2.1.1. Suçun Unsurları

1. Zina isnadı: Bir kişinin başka bir kişi aleyhine zina ithamında bulunması veya başka bir kişinin sahih olarak bilinen nesebini reddetmesi şeklinde olur. **2. Makzûfun muhsan olması:** fakihlere göre buradaki muhsan terimiyle akıllı, ergenlik çağında, hür, Müslüman ve iffetli olan erkek, kadın, dul veya bekar herkes kastedilmektedir. Recmi gerektiren zina suçunun oluşumunda aranan muhsanlık şartı evlilik ve evlilik içi cinsel ilişkide bulunmayı ifade ederken; kazf suçunda ihsan, evli olmak yerine iffetli ve namuslu olmayı da ifade eder. **3. Suç kastı:** Cezai ehliyeteye sahip, ergen, akıllı, hür bir kimsenin bilerek, isteyerek ve kasten iffetli bir kadın veya erkeğe zina iftirası atmasıdır. Ayrıca bu iddianın dört şahitle ispat edilmiş olması gerekmektedir.¹³³

Kâzifin erkek, kadın, Müslüman, gayri müslim veya makzûfun yakını olması suçun oluşmasına engel değildir. Bir kişi babası, annesi, amcası, kardeşleri aleyhine zina ithamında bulursa kazf suçu işlemiş olur ve kazf cezasına maruz kalır.¹³⁴ Bu kuraldan farklı olarak kocanın karısına zina isnat edip şahit getirememesi ve mahkeme huzurunda yapılan yeminleşme ile evliliğin sona ermesi şeklindeki özel bir uygulama bulunmaktadır.¹³⁵ Buradaki lanetleşme had cezasının yerine geçmektedir.¹³⁶

¹³² İbn Âbidîn, VI/79; Hamza Aktan, “Kazf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul 2002, XXV,148.

¹³³ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku I- III* (18. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, 210; Aktan, 148.

¹³⁴ Serahsî, IX/ 209.

¹³⁵ Nûr 24/6-7.

¹³⁶ Serahsî, IX/201.

2.1.2.1.2. Suçun İspatı

Kazf suçu, zina suçunda gereken şartları taşıyan iki şahidin şahadeti ve suçlunun tek ikrarıyla sabit olur.¹³⁷

2.1.2.1.3. Suçun Cezası

Kazf suçunun cezası ayetle sabittir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta şöyle buyurulmaktadır: *“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.”*¹³⁸ Yani kazf suçunun bedenî ceza olarak seksen celde, mânevî ceza olarak da şahitliklerinin kabul edilmemesi şeklinde iki cezası bulunmaktadır.

Hiz. Âişe hakkında yapılan ithamın bir iftiradan ibaret olduğuna dair (en-Nûr,11-20.) ayet inince Hiz. Peygamber'in iftiranın başını çeken bir kadınla iki erkeğe kazf haddi uyguladığı Hiz. Âişe tarafından rivayet edilen bir hadisile sabittir.¹³⁹

2.1.2.2. Fetva Mecmualarında Kazf

Fetva mecmualarını incelediğimizde unsur ve şartları gerçekleşmiş kazf suçuna had cezasının verileceği yönünde fetvalar verilmiştir. Ancak şahitliklerinin kabul edilmeyeceğine dair bir fetvaya rastlamadık.

“Zeyd, Amr'ın zevcesi Hind muhsaneye “bre zâniye” dese, Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i kazf.”¹⁴⁰

“Hind, Zeyneb müteveffânın oğlu Amr'a “bre veled-i zina” deyu şetm eylese, Zeyneb muhsane olucak Amr'ın talebiyle Hind'e hadd-i kazf lazım olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁴¹

“Zeyd, Amr muhsana “bre zâni” deyu şetm eylese Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i kazf.”¹⁴²

¹³⁷ İbn Âbidîn, VI/80; Cin – Akgündüz, I/319.

¹³⁸ Nûr 24/4.

¹³⁹ Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd:35; Tirmizî, Kitabu'l-Tefsîr: 25.

¹⁴⁰ Çatalcalı Ali Efendi, 160.

¹⁴¹ Çatalcalı Ali Efendi, 160.

¹⁴² Çatalcalı Ali Efendi, 160; benzer fetvalar için bkz. Sun'ullah Mustafa Efendi, 16a, 20b, 25a; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 36a, 36b, 37b, 38a, 39b; Esirî Mehmet Efendi, 63b, 66a, 68b.

Kazif suçu iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki, kişiye zina iftirası atmaktır. İkincisi ise zina mahsulü olduğu ithamında bulunmaktır. Yukarıdaki fetvalarda iki durumda söz konusudur. İlk fetvada muhsan bir kadın zina yapmakla, ikinci fetvada ise bir kimse zina sonucu doğmuş olmakla itham edilmektedir. Bu nedenle faillere had cezasının verileceği belirtilmiştir. Ayrıca ikinci fetvada zina mahsulü ithamıyla itham edilenin haddi talep etmesine dikkat çekilmiştir. Bu da mağdurun haddi talep etmesi gerektiğini göstermektedir. Fetvalarda dikkat çeken bir diğer özellik ise mağdurun muhsan olmasıdır. Buradaki muhsandan kasıt kişinin iffetli olmasıdır. Üçüncü fetvada ise muhsan bir erkeğe zina ithamında bulunana had cezasının verileceğine dair fetva verilmiştir. Bu da zina iftirası suçunun mağduru açısından cinsiyetin belirleyici özellik olarak kabul edilmediğini göstermektedir.

“Zeyd muhsane olan kız karındaşı Hind’e “bre kahpe! bre rosbî! zekerim fercine!” dese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Ta‘zîr ve hadd-i kazf.”¹⁴³

İslâm hukukunda, kâzifin makzûfün yakını olması, suçun oluşmasına engel teşkil etmemektedir. Yukarıdaki fetvada, kardeşine zina iftirasında bulunan kişiye had cezasına hükmedildiğini görmekteyiz. Fetvada, had cezasının yanı sıra ayrıca ta‘zîr cezasının da verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

“Zeyd zevcesi Hind afifeye bre zâniye deyu kazf etmekle Hind Zeyd’i mücebiyle mutâlebe edüb şerâit-i liân mevcûde olmakla liân teklif olundukda Zeyd liândan ibâ edub nefsinı tekzib eylese Zeyde’e ne lazım olur? el-Cavab: Hadd-i kazf.”¹⁴⁴

İslâm hukukunda, eşine zina isnadında bulunan koca, bu iddiasını iki şahitle ispatlamak zorundadır. İki şahit getiremediği durumda mahkeme huzurunda lanetleşme yoluna gidilir. Taraflardan birinin bu lanetleşmeden kaçması durumunda suçlu kabul edilmektedir. Yukarıdaki fetvada da eşine zina ithamında bulunup, aralarında liân hükmedilmesine rağmen liândan kaçan koca suçlu kabul edilerek kendisine hadd-i kazf cezasının verileceği yönünde fetva verilmiştir.

¹⁴³ Çatalcalı Ali Efendi, 160.

¹⁴⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 160.

2.1.3. Hırsızlık (Sirkat)

2.1.3.1. Hırsızlık Suçu ve Cezası

Arapça’da “sirkat” ve “serika” kelimeleriyle ifade edilen hırsızlık sözlükte “başkasının malını gizlice alma, çalma” anlamına gelir. Fıkhi terim olarak ise “başkasına ait belli bir değerdeki malın mülk edinme kastıyla korunduğu yerden gizlice alınması” anlamındadır. Yani mükellef bir kimsenin, İslâm memleketinde, gizlice, bir şahsa ait, hırs altında ve bozulmayan şeylerden olan on dirhem veya on dirhem miktardaki malın kasten alınmasıdır.¹⁴⁵

2.1.3.1.1. Suçun Unsurları

1. Suç işleme kastı: Cezaî ehliyeteye sahip, akıllı ve ergen bir kimsenin suç işleme kastıyla çalmış olması demektir. 2. Malın başkasına ait olması: Hırsızlık suçunun oluşması için çalınan malın eylem esnasında başkasına ait olması, bu malda hırsızın mülkiyet hakkı veya böyle bir hak şüphesinin bulunmaması gerekir. 3. Çalınan malın menkul, mütekavvim, koruma altında ve belli bir değer üzerinde bulunması: Suçun oluşabilmesi için mal taşınabilir özellikte olmakla birlikte çabuk bozulan mallardan olmaması ve malın hırs altındayken çalınmış olması gerekmektedir. Ayrıca çalınan malın belli bir nisap miktarına ulaşması da şart koşulmuştur. Hanefîler’e göre bu nisap miktarı 1 dinar (4,25 gr. altın) ya da 10 dirhem (yaklaşık 30 gr. gümüş) iken, diğer mezheplere göre bu miktar 3 dirhem veya çeyrek dinardır. 4. Malın gizlice alınması: Hırsızlık suçunun oluşması için malın bulunduğu yerden gizlice alınması şarttır. Aksi taktirde malın zorla alınması veya emanet olarak alınan malın geri verilmemesi gizlice alma sayılmadığından hırsızlık değil başka bir suç oluşturmaktadır.¹⁴⁶

2.1.3.1.2. Suçun ispatı

Hırsızlık suçu, iki adil, akıllı, ergen ve Müslüman erkeğin şahitliği ile suçlunun bizzat ikrarıyla sabit olur. Suçlunun, bir defa suçunu ikrar etmesi cezanın uygulanması

¹⁴⁵ Serahsî, IX/225; İbn Âbidîn, VI/136-137; Komisyon, “Sirkat”, el-Mevsû’atü’l-Fıkhıyye, XXIV, 292; Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 385.

¹⁴⁶ İbn Âbidîn, VI/136-143; Serahsî, IX/230-238; Bardakoğlu, “Hırsızlık”, 386-387.

için yeterlidir. Ayrıca hâkimin de şahitlere hırsızlığın, nasıl, nerede, ne zaman yapıldığını sorması gerekir.¹⁴⁷

2.1.3.1.3. Suçun Cezası

Hırsızlık suçunun biri bedenî diğeri malî olmak üzere iki cezası vardır. Bedenî ceza hırsızın elinin kesilmesi iken, malî ceza ise çalınan malın iadesi ya da zararın tazmin edilmesidir. El kesme cezası ayetle sabittir. *“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin.”*¹⁴⁸

Hırsızlık suçunun unsurları ve şartları gerçekleşmesiyle faile verilecek bedeni ceza yukarıda mealini verdiğimiz ayete dayanarak sağ elin bilekten kesilmesi şeklinde belirlenmiştir. Hz. Peygamber’in ve sahabenin uygulaması da bu şekilde olmuştur. Fail ikinci kez hırsızlık yaparsa bu kez de sol ayağı bilekten kesilir. Bu ceza uygulandıktan sonra tekrar üçüncü kez hırsızlık yapan kişiye verilecek ceza konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Hanefiler’e göre bu kişiye artık üçüncü bir organ kesme cezası verilmez. Ancak tövbe edinceye kadar hapsedilmelidir.¹⁴⁹

Malî ceza olarak verilen malın iadesi veya tazmini konusunda mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Had cezası uygulandıktan sonra çalınan mal elde bulunuyor ise, bunun sahibine geri verilmesi hususunda fakîhler görüş birliği içerisindeyler. Ancak çalınan mal ortada yoksa Hanefiler’e göre had uygulandıktan sonra ayrıca malın tazmini istenmez. Diğer mezheplere göre ise hırsıza had ve tazmin cezası birlikte uygulanır.¹⁵⁰

2.1.3.2. Fetva Mecmualarında Hırsızlık

Fetva mecmualarında unsurları gerçekleşen hırsızlık suçunun cezasının el kesme olduğuna dair fetvalar bulunmaktadır.

¹⁴⁷ İbn Âbidîn, VI/144; Serahsî, IX/241-242.

¹⁴⁸ Mâide, 5/38.

¹⁴⁹ İbn Âbidîn, VI/ 170-172; Serahsî, IX/278; Cin – Akgündüz, I/322.

¹⁵⁰ Serahsî, IX/293; Bardakoğlu, “Hırsızlık”, 391; Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukuku* Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020, 224.

“Zeyd Amr’ın hırzından nisaba bâliğ mülk-i metâ’ımı serika ittiği şer’an sabit olduktan sonra Zeyd’e şer’an ne lazım olur? el-Cevab: Şerâit mevcûde ise kat’-ı yed lazım olur.”¹⁵¹

“Zeyd, Amr’dan sen benim mekân-ı muhrezimden şu kadar bin akçemi serika eyledin deyu dava ettikde, Amr vech-i muharrer üzere serikaya ikrar edub rucû’ etmese, Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: Kat’-ı yed lazım olur.”¹⁵²

“Zeyd, Amr’ın cariyesi Hind’den sen benim mekân-ı muhrezimden şu makûle şu kadar akçe kıymetlü metâ’ımı sirkat eyledin deyu dava ettikde, Hind vech-i muharrer üzere sirkaya ikrar edub, rucû’ eylemese, Zeyd Amr’ın huzurunda Hind’in elini kat’ ettirmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁵³

Yukarıdaki fetvalarda, hırsızlık suçunun bütün unsurlarının gerçekleşmesiyle suç sabit olmuş ve faillere had cezası öngörülmüştür. Son iki fetvada faillerin suçlarını tek seferde ikrar etmeleri, suçun sabit olması için yeterli kabul edilmiştir. Ayrıca failin cariye olması, had cezasının verilmesini engellememiştir.

“Zeyd sağır, Amr’ın menziline olan mekân-ı muhrezinden kıymetleri nisâb-ı serikaya bâliğ olan şu kadar eşyasını hufyeten ahz eylese Zeyd’e kat’-ı yed lazım olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁵⁴

Failin suç işlediği anda mümeyyiz ve buluğa ermiş olması, suçun unsurlarındandır. Yukarıdaki fetvada da hırsızlık suçunun diğer şartları gerçekleşmesine rağmen suçu işleyenin çocuk olması had cezası yönünden fetva verilmesini engellemiştir. Fetvada sözü edilen olayı yetişkin birinin işlemesi durumun el kesme cezası verilecekken, failin küçük olması bu cezayı düşürmektedir.

“Zeyd Amr’dan “şu kadar bin akçemi serika etmiştin” deyu dava ettikde Amr “Bekir ile mean serika etmişdik” deyip lakin Bekir inkâr edip Bekir’in serikası sabite

¹⁵¹ Fetâvâ-yı Yahya Efendi, 68a.

¹⁵² Çatalcalı Ali Efendi, 171.

¹⁵³ Çatalcalı Ali Efendi, 172; benzer fetvalar için bkz. Fetavayı Feyziyye, 119; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 35b-36a; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 25b-26a. Ayrıca Sun‘ullah Mustafa Efendi el kesme cezasına ek olarak tövbe edinceye dek hapis cezasının da verilmesi gerektiği yönünde fetva vermiştir.

¹⁵⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 171.

olmasa mücerred Amr'ın böyle demesiyle müceb-i serika Bekir'in üzerine icra olunur mu? el-Cevab: Olunmaz”¹⁵⁵

Yukarıdaki fetvada fail, suç ortağının Bekir olduğunu söylemiş, ancak Bekir bu iddiayı inkâr etmiştir. Failin bu söylemi dikkate alınmamıştır; çünkü hırsızlık suçunun sabit olması için en az iki şahit gerekmektedir. Bu şart gerçekleşmediğinden kişiye had cezasının verilmeyeceği yönünde fetva verilmiştir.

Beşinci defa hırsızlık yapan suçlunun öldürüldüğü hadisini¹⁵⁶ delil olarak kabul eden akihle göre hırsızlık suçunda ikinci defa had cezası uygulandıktan sonra üçüncü kez hırsızlık işlenmişse itiyadi suçluluk hali (sa'y fil-ard bi'l-fesâd) gerçekleşmiş olduğundan faile ölüm cezası verilebilir.¹⁵⁷

Osmanlı dönemi siyasetnamelerinden Dede Cöngi Efendi'nin siyasetnamesinde, üçüncü ve dördüncü kez hırsızlık yapan kişiye şerrini ve zararını def etmek için padişahın siyaseten katl uygulayabileceği belirtilmektedir.¹⁵⁸ Benzer şekilde kanunnamelerde de tekerrür eden hırsızlık suçuna asılma cezası öngörülmektedir. Örneğin II. Beyazid Umumi Kanunnamesi'nin 28. maddesinde “Ve esir uğurlayanı ve ayardanı ve dükkân açanı ve birkaç kez hırsızlığı zâhir olmuş kimesneyi asalar”¹⁵⁹ şeklindeki hükümden tekrar tekrar hırsızlık yapan failin asılabileceği anlaşılmaktadır.

17. Yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarının fetva mecmualarında da tekerrür ve itiyad haline gelen hırsızlık suçlarına ölüm (siyaseten katl) cezasının verilebileceği yönünde fetvalar verilmiştir.

“Zeyd Amr ve Bekir'in esbâbların serika ettiği sabit olub ba'dehu bir iki defa serika ettiği dahi sabit olsa Zeyd siyâsete müstehak olur mu? el-Cevab: Emr-i veliyyü'l-emr ile katlolunur.”¹⁶⁰

Yukarıdaki fetvada, birkaç kez hırsızlık suçunu işleyen faile klasik fıkıh kaynaklarında öngörülen uzuv kesme cezası yerine katl cezasının verildiğini

¹⁵⁵ Fetavayı Feyziyye, 119; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 38b.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd: 20.

¹⁵⁷ Serahsî, IX/278-281; İbn Âbidîn, VI/ 107.

¹⁵⁸ Şeyhü'l-İslâm Meşrepzâde Ârif Efendî, *Terceme-i Siyasetname*, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1275, 24.

¹⁵⁹ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, II/43.

¹⁶⁰ Sun'ullah Mustafa Efendi, 25b; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 36a.

görmekteyiz. Bu cezayla kamu yararı gözetilmiştir. Böyle bir fetvanın temelinde, geniş bir coğrafyaya yayılan devletin asayişini sağlama düşüncesinin yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca fetvada “emr-i veliyyü’l-emr ile katl” şeklindeki ifadeyle bu tip cezaların infazında padişahın tasdikinin de şart koşulduğunu görmekteyiz.

Fetva mecmualarında unsur ve şartları tam oluşmamış hırsızlık suçlarına aldıklarını tazmin etme, ta‘zîr ve hapis cezası verildiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁶¹

2.1.4. İçki İçme- Sarhoşluk (Şürb-Sükr)

2.1.4.1. İçki İçme Suçu ve Cezası

Arapça’da sarhoş olma “sekr” ve sarhoşluk “sükr” kelimeleri ile ifade edilen sarhoşluk; bir kimsenin içki veya uyuşturucu madde alması sebebiyle ayıldıktan sonra o esnadaki söz ve fiillerini bilemeyecek derecede aklî melekelerini kaybetmesi olarak tanımlanır. Alkollü içki anlamındaki şaraba da “hamr” denilmektedir.¹⁶²

Mezhep İmamlarının yaptıkları tanımlara göre sarhoşluk, kişinin söyleyeceklerini karıştırması ve saçmalaması yahut kendi sırlarını ortaya çıkaracak şekilde konuşmaya başlamasıdır. Ebû Hanîfe had gerektiren sarhoşluğu farklı şeyleri birbirine karıştırma, meselâ yeri gökten, erkeği kadından ayırt edememe ölçütünü eklemiş, bu dereceye ulaşmayan sarhoşlukta şüphe bulunacağından had cezasının uygulanmayacağına hükmetmiştir.¹⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’de içkinin haram olduğu ve uzak durulması gerektiği açık bir şekilde belirtilmektedir: “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁶⁴ Buradan hareketle de fakihlerin tamamı başta şarap olmak üzere bütün sarhoşluk verici içkilerin haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

¹⁶¹ Çatalcalı Ali Efendi, 168; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 25b.

¹⁶² “Sirkat”, el-Mevsû‘atü’l-Fıkhıyye, XXV, 90; İbrahim Kâfi Dönmez, “Sarhoşluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 141; Karaman, 210.

¹⁶³ “Sirkat”, el-Mevsû‘atü’l-Fıkhıyye, XXV, 90-91; Serahsî, IX/177-178; Dönmez, 143.

¹⁶⁴ Mâide, 5/38

2.1.4.1.1. Suçun Unsurları

Suçlunun hür, Müslüman ve mükellef olması, fiilin İslâm ülkesinde işlenmesi, suç kastının bulunması, özgür iradeyle içmiş olması, kişinin yeri gökten ve kadını erkekten ayırt edemeyecek kadar sarhoş olması şartları aranmaktadır.¹⁶⁵

2.1.4.1.2. Suçun İspatı

İki adil erkek şahidin şahitliği, failin ikrarı ve sarhoşluk hali ile suç sabit olur. Ancak fail ikrarı esnasında ayık olmalıdır. Ayrıca şahitler şهادette bulundukları esnada suçlunun ağzında içki kokusunun var olması da şart koşulmaktadır.¹⁶⁶

2.1.4.1.3. Suçun Cezası

Suç naslarla sabit olduğu halde cezası ayetle sabit değildir. Dolayısıyla cezanın dayanağı hadislerdir. Hz. Peygamber döneminde bu suçu işleyenlere hurma dalı, ayakkabı, el, elbise vb. eşyalarla vurulduğu belirtilmektedir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber'in celde cezası verdiği bilinmekte olup sayısı tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda bu sayının kırk civarında olduğu belirtilmektedir. Hz. Ebu Bekir de bu cezayı kırk celde şeklinde uygulamıştır.¹⁶⁸ Daha sonraki dönemde Hz. Ömer sahâbeyle durumu istişare ederek bu suçu işleyen kişinin, sarhoşluğun etkisiyle kazf suçunu da işleyebileceğine kıyasla cezasının da kazf cezası olan seksen celde olması gerektiğine karar verilmiş ve bu şekilde uygulanmıştır.¹⁶⁹ Böylece zamanla sahâbe icmâi oluşmuş ve hür olan kişiye seksen celde, köle olan kişiye ise kırk celde olarak uygulanmıştır.¹⁷⁰

Benc (uyuşturucu), haşış, afyon gibi keyif verici maddeleri kullanmak haramdır. Bunların haramlığı içkinin haramlığı gibi olmayıp derece itibariyle düşüktür. Dolayısıyla bunları kullanıp sarhoş olana had değil ta'zir cezası uygulanır.¹⁷¹

¹⁶⁵ İbn Âbidîn, VI/55, 74; Kâsânî, IX/213-214; Cin – Akgündüz, I/320; Erturhan, 181-182.

¹⁶⁶ İbn Âbidîn, VI/ 71-73; Cin – Akgündüz, I/320; Erturhan, 183.

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd: 36.

¹⁶⁸ Buhârî, Kitabu'l-Hudûd: 4; Müslim, Kitabu'l-Hudûd: 35; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd: 36.

¹⁶⁹ Müslim, Kitabu'l-Hudûd: 36; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd:36; Erturhan, 185.

¹⁷⁰ İbn Âbidîn, VI/73;

¹⁷¹ İbn Âbidîn, VI/75.

2.1.4.2. Fetva Mecmualarında İçki İçme

“Zeyd-i müslim ecânibden birkaç kimseleri zevcesi Hind’in yanına getirip mezbûrlar ile şürb-i hamr eder olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i şürb ikâmet olunup tahfif-i veca‘ından sonra ta’zîr olunur.”¹⁷²

“Zeyd-i müslim menziline hamr ittihâz edip şürb-i hamr eder olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i şürb ve ta’zîr-i şedîd ile zecr u men‘ olunur.”¹⁷³

“Zeyd ve Amr müslimler, birkaç zimmîler ile meclis kurub şürb-i hamr eyleseler, Zeyd ve Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i şürb ve ta’zîr-i şedîd.”¹⁷⁴

Yukarıda unsurları ve şartları oluşan içki içme suçunun cezasının hadd-i şürb olduğu belirtilmiştir. Ayrıca fetvalarda had cezasının yanında ta’zîr cezasının da verildiği görülmektedir. Evinde içki içmesiyle beraber ona ortam hazırlayıp başkalarının içmesine sebep olduğu için iki ceza verilmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim Ali Efendi fetvasını verdikten sonra *Hidaye*’nin gerekli metnini aktararak, kendileri içki içtikleri için had bu suça ortam hazırlayıp ortak oldukları için ayrıca ta’zîr verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

“Zeyd şürb-i hamr edüb bir gün geçüb rahiya zâil olduktan sonra Zeyd olunub ba‘dehu Bekir ve Beşir dünkü gün bizim huzurumuzda şürb-i hamr eyledi deyu şهادet eylese Zeyd’e hadd-i şürb ikâmet olunur mu? el-Cevab: Olunmaz”¹⁷⁵

Hadd-i şürbün uygulanması için failin ağzından içki kokusunun bulunması gerekmektedir. Fetvada failin ağız kokusunun geçtiği belirtilmiştir. Bu nedenle de iki şahidin şهادeti yeterli delil kabul edilmemiş ve had cezasına hükmedilmemiştir. Minkârizâde Yahyâ Efendi fetvasını verdikten sonra Ebû Hanife ile Ebû Yusuf’un da bu görüşte olduğunu belirtmiştir.

II. Beyazıd Kanunnâmesi’nde yer alan İçki Yasaknamesine göre, eğer içki içme aleni bir şekilde devam ederse önce içki içenlerin bulundukları meclisin dağıtılmasına, daha sonra had verilmesi gereken bu kişilere ta’zîr, tedip, teşhir, haps edilmesine; hala uslanmayıp bu alışkanlığına devam edenlerin durumu yetkili mercilere bildirilmesi ve

¹⁷² Fetavayı Feyziyye, 114.

¹⁷³ Fetavayı Feyziyye, 114; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 160; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 18a, 18b, 25a; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 35b, 36b, 38a-38b; Esirî Mehmet Efendi, 65b, 66b, 69a.

¹⁷⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 159.

¹⁷⁵ Minkârizâde Yahyâ Efendi, 38a.

gerekli görülen cezanın uygulanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁶ Fetva mecmualarında bu yasakname dikkate alınarak fetvaların verildiğini görmekteyiz.

“Zeyd Müslümanları ehl-i örfe gamz etmeyi adet edinip ve bazı eşkıyayı ehl ü ıyâli üzerine götürüp Ramazan-ı Şerîf’de şürb-i hamr eyleseler Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Neharda alenen ise katli meşrudur, değil ise hadd-i şürb urulur, zaman-ı medîd zindanda habsolunup tövbe-i sahîhası zuhûr etmeden ihrâc olunmaz.”¹⁷⁷

Ramazan ayında evine eşkıyalardan oluşan bir grup götürüp içki içen kişinin, bunu gündüzün ve alenen yapması halinde katlinin meşruluğuna; gündüzün değil ise had ve tövbesi sahîh kabul edilinceye kadar hapsedilmesine hükmedilmiştir. Alenen işlenen bu suçun cezasının, kamu düzenini korumak amacıyla yetkili mercilerin takdirine bırakıldığını görmekteyiz.

“Hind-i müslime Zeyneb-i nasraniye ile meclis kurup şürb-i hamr eylese Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Hadd-i şürb.”¹⁷⁸

Yukarıdaki fetvada içki içen kadına had cezasının verileceğine hükmedilirken, ayrıca ta’zîr cezasının verilmediğini görmekteyiz. İki kadın arasında gerçekleşen suça sadece had cezasına hükmedilirken, önceki fetvalarda ise evine başkalarını getiren kocaya hadle birlikte ta’zîr cezasına da hükmedilmişti. Bu durum, kocaya ailesinin mahremiyetini çiğnediği için ayrıca ta’zîr cezasının da verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Fetvalarda, gayrimüslimlerle beraber içki içen Müslümanlar hakkında içki içme suçu oluşmuşken, beraber içki içtiği gayrimüslimler açısından herhangi bir suç öngörülmemiştir. Çünkü onlarda hadd-i şürbün unsurlarından olan Müslümanlık vasfı bulunmamaktadır.

¹⁷⁶ Akgündüz, II /232-233.

¹⁷⁷ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 23b.

¹⁷⁸ Fetavayı Feyziyye, 114.

2.1.5. Dinden Dönme (İrtidâd-Ridde)

2.1.5.1. İrtidâd Suçu ve Cezası

Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamına gelen ridde, fıkıh terimi olarak ise, müslüman bir kişinin kendi hür iradesi ile İslâm dininden çıkmasına denir. İrtidâd eden erkeğe “mürted”, kadına “mürtedde” denir.¹⁷⁹

Bu suç ayetle sabit olmuştur. Kur’an-ı Kerim’de; “...içinizden kim dinden döner ve kâfir olarak ölürse, dünyada da ahrette de amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Bunlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalıcıdırlar”¹⁸⁰ buyurulmaktadır.

2.1.5.1.1. Suçun Unsurları

Fail akıllı, ayık olmalı ve kendi iradesiyle dinden çıkmalıdır. Aksi taktirde delinin, matûhun, müvesvisin (vesveseye kapılan), akli ermeyen çocuğun, sarhoşun ve mükrehin irtidâdı sahih değildir. Ayrıca kişinin küfrünü açıkça beyan etmesi gerekmektedir. İrtidâdın sahih olması için bâliğ olmak ve erkek olmak şart değildir.¹⁸¹

2.1.5.1.2. Suçun İspatı

İrtidâd suçu iki adil şahidin şahitliği veya suçlunun bir defa ikrarı ile sabit olur.¹⁸²

2.1.5.1.3. Suçun Cezası

İrtidâd cezasının dayanağı sünnet ve icmâdır. Kur’ân-ı Kerîm’de, iman ettikten sonra dinden dönenler hakkında onların doğru yoldan saptıkları, amellerinin dünyada ve ahirette geçersiz olduğu, dünyada ve ahirette elem verici bir azap görecekları ve Allah’ın gazabının üzerlerinde oldukları ifade edildiği halde dünyadaki cezasının ne olduğu belirtilmemektedir.¹⁸³

¹⁷⁹ İbn Âbidîn, VI/354; “Sirkat”, el-Mevsû’atü’l-Fıkhiyye, XXV, 180; İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 88.

¹⁸⁰ Bakara, 2/217.

¹⁸¹ İbn Âbidîn, VI/358-359; İnce, 88-91.

¹⁸² İnce, 89; Erturhan, 185.

¹⁸³ Bakara 2/108, 217; Âl-i İmrân 3/86-91; Mâide 5/54; Tevbe 9/66, 74; Nahl 16/106; Hac 22/11; Muhammed 47/25-28.

Fakîhler, dinden dönmenin cezasının ölüm olduğunu savunmuşlardır. Bu konuda Hz. Peygamber'in, "*Kim dinini değiştirirse onu öldürün*"¹⁸⁴ demesini ve Müslümanın öldürülmesini helal kılan üç suçtan biri olarak dinini terk etmeyi saymış olmasını¹⁸⁵ delil olarak getirmektedirler.

Klasik dönem fakihleri irtidâd eden erkeğin cezasının ölüm olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak irtidâd eden kadına ölüm cezasının verilip verilmeyeceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefiler, Hz. Peygamber'in savaşta kâfir kadınların öldürülmemesi doğrultusundaki emirlerine¹⁸⁶ dayanarak irtidâd eden kadının öldürülmeyip, tövbe edip İslâm'a dönünceye kadar hapsedilmeleri gerektiğini ifade ederler. Bir diğer gerekçeleri ise mürtedin cezalandırılmasının nedeni dinden çıkma değil Müslümanlarla savaşmasıdır. Bu nedenle Hanefiler'e göre irtidâd eden kadın Müslümanlarla savaşamayacağından öldürülmez.¹⁸⁷

2.1.5.2. Fetva Mecmualarında İrtidat

"Zeyd-i müslim iyâzen billâhi teâla mürted olsa, Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: İslâm arzolunup şüphesi var ise keşfolunur, istimhâl ederse üç gün habsolunur, İslâm'a gelirse fe-bihâ ve illâ katlolunur."¹⁸⁸

"Zeyd-i zimmî, şeref-i İslâm'la müşerref olduktan sonra iyâzen billâhi teâla mürted olsa, Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: Arz-ı İslâm keşf-i şüphe olunup istimhâl ederse üç gün habsolunur, ba'dehu İslâm'a rücu' etmezse katlolunur."¹⁸⁹

Fetvalarda görüldüğü üzere mürtede direkt had cezası verilmemiştir. Öncelikle İslâm'a çağırılmış, bir şüphesi varsa giderilmeye çalışılmış, süre istemesi durumunda üç gün hapsedilmiş ve bunlara rağmen hâlâ İslâm'a dönmeyi kabul etmemişse had cezasına hükmedilmiştir.

¹⁸⁴ Buhârî, Cihât: 149; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd:1.

¹⁸⁵ Buhârî, Diyât: 6.

¹⁸⁶ Müslim, Cihât: 8; Ebû Dâvûd, Cihât: 121; İbn Mâce, Cihât: 30.

¹⁸⁷ Serahsî, X/202-204; İnce, 89.

¹⁸⁸ Fetavayı Feyziyye, 130.

¹⁸⁹ Fetavayı Feyziyye, 130; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 197-198; Esirî Mehmet Efendi, 71a.

“Hind nasrâniyye, şeref İslâm’la müşerreffe olduktan sonra mürtedde olsa, iyâzen billâh teâla, Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: İslâm’a gelince habs olunur.”¹⁹⁰

“Hind-i nasrâniyye, İslâm’a geldikten sonra nefsinin Zeyd müslime tezvic edüb, ba‘dehu Zeyd sefere gittikde, Hind mürtedde olup nefsinin Amr zimmiye tezvic eylese, Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Amr’dan tefrik olunup ta’zir-i şedid ve İslâm’a gelince habs olunur.”¹⁹¹

“Zeyd’in kulu Amr İslâm’a geldikten sonra mürted olsa Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: Ahkâm-ı mürted icrâ olunur.”¹⁹²

Hanefî mezhebine göre, dinden çıkan kadınlara ölüm cezası verilmez; bu ceza erkekler içindir. İrtidâd eden kadın ise İslâm’a dönmeye zorlanır ve bunun için de tövbe edinceye kadar hapsedilir. Yukarıdaki fetvalarda da dinden çıkan kadınlara ölüm cezasının verilmeyip, İslâm’a dönünceye kadar hapis cezasının verileceğine dair fetvalar görmekteyiz. Ayrıca son fetvada görüldüğü üzere kölenin mürted olması had cezasının verilmesini engellemiştir.

“Zeyd zimmi sekrân iken İslâm’a gelip ba‘dehu sekri zâil oldukda Zeyd mürted olsa darb ve habs ile İslâm’a gelince Zeyd’e cebrolunur mu? el-Cevab: olunur”

“Bu surette darb ve habs ile Zeyd İslâm’a cebrolunup Zeyd İslâm’ı kabul etmese katlolunur mu? el-Cevab: Olunmaz.”¹⁹³

Sarhoşken Müslüman olduğunu söyleyen kimsenin bu ikrarı kabul edilmiştir. Ayıldıktan sonra bu kararından dönmesi halinde İslâm’a cebre hükmedilmiştir. Zorlamadan sonra İslâm’ı kabul etmemesi durumunda katl cezasına değil, darp ve hapis cezasının verilmesine hükmedilmiştir.

Fetva mecmualarında, Müslüman olduğu halde ayeti, hadisi, peygamberi, ahireti ve şer‘i inkar ve tahkîr eden, Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Adem (a.s.), Hz. İsa (a.s) ile sahabeye sebbeden (küfreden), Kur’an-ı yakmak isteyen ve fetvaya küfür eden kimseler kafir olarak kabul edilmiş ve katlinin helal olduğu yönünde fetvalar verilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Çatalcalı Ali Efendi, 198.

¹⁹¹ Çatalcalı Ali Efendi, 198.

¹⁹² Çatalcalı Ali Efendi, 198; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 23b.

¹⁹³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 130.

¹⁹⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 196-197; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 23b-24a; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 36a, 37a, 37b, 38a, 39a-39b; Esirî Mehmet Efendi, 72a.

2.1.6. Yol Kesme- Eşkîyalık (Hırâbe/ Kat‘ı-Tarîk)

2.1.6.1. Yol Kesme- Eşkîyalık Suçu ve Cezası

Eşkîyalık (klasik literatürdeki adıyla hırâbe veya kat‘ı-tarîk) genelde silahla yahut başka bir şeyle cebren yol keserek ya da baskın düzenleyip başkasının malını alenen alma ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayişini ihlâl etmek olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁵

2.1.6.1.1. Suçun Unsurları

Suçun gerçekleşmesi için akıllı, ergen, İslâm ülkesi vatandaşı olan bir kimsenin, kamu düzenini ihlâl edecek şekilde, açıkça, silah ve şiddet kullanarak bu suçu işlemiş olması şartları aranmaktadır.¹⁹⁶

Suçun şehirlerarası yolda işlenmiş olması gerekmektedir. İslâm hukukçularının çoğu ile imam Ebû Yûsuf hırâbe suçunun, şehir içinde veya dışında, baskı, şiddet veya silah kullanarak yapılan her türlü gasp ve yağmayı kapsadığı görüşündedirler. Ebû Hanîfe dahil bir kısım hukukçular ise şehir içinde yapılan soygunun hırâbe kapsamında düşünülmemesi gerektiğini, bunun ancak şehirlerarası yollarda mümkün olacağını savunmuşlardır.¹⁹⁷

Bazı Hanefî fakihlerine göre eşkıyalık ancak bir grup tarafından işlenebilen bir suçtur. Bu nedenle üç kişiden az kişinin yapacağı saldırı ve yağma eşkıyalık sayılmayıp şahıs ve mal aleyhine işlenen suç düzeyinde kalacağı görüşündedirler. Fakihlerin çoğunluğu ise suçun oluşmasında sayı şartını aramazlar.¹⁹⁸

İslam hukukçularının büyük çoğunluğu suçlunun hür veya köle, müslüman veya zimmi, erkek veya kadın olması arasında bir ayırım gözetmezken; Ebû Hanîfe’den gelen bir rivayette, bu suçu ancak erkeklerin işleyebileceği bir suç olması nedeniyle cezanın tatbiki için erkek olma şartı aranmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Cin – Akgündüz, I/322; Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul, 1995, XI, 463.

¹⁹⁶ İbn Âbidîn, VI/183-184; Bardakoğlu, “Eşkîya”, 463.

¹⁹⁷ Serahsî, IX/329-330; Bardakoğlu, “Eşkîya”, 464.

¹⁹⁸ Serahsî, IX/320; Bardakoğlu, “Eşkîya”, 464.

¹⁹⁹ İbn Âbidîn, VI/189-190; Serahsî, IX/323-324; Bardakoğlu, “Eşkîya”, 463.

2.1.6.1.2. Suçun İspatı

Eşkıyalık suçu iki adil şahidin şehadeti veya failin bir defa ikrarı ile sabit olur. İmam Ebû Yûsuf'a göre iki defa ikrar etmesiyle sabit olur.²⁰⁰

2.1.6.1.3. Suçun Cezası

Eşkıyalık suçu dinen büyük günahlar, hukuken de büyük suçlar arasında sayıldığından bu suç için uygulanacak ceza hakkında Kur'an ve Sünnet'te özel hüküm ve açıklamalara yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de: *“Allah ve resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır”*²⁰¹ buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber'in de bu suçu işleyenleri ayette zikredilen cezalara benzer şekilde cezalandırdığına dair rivayetler bulunmaktadır.²⁰²

Ayete baktığımızda eşkıyalık suçuna yönelik dört farklı ceza verilmektedir. Bunlar: Öldürülme, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve sürgündür.

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ayette seçimlik dört tür cezadan değil, suçun dört kademesine uygun düşen dört çeşit cezadan söz edilir. Bu nedenle eşkıyalık suçunu dört gruba ayırmışlardır. Bunlar: adam öldürüp mal yağmala, adam öldürme, yağmalama ve sadece kamu düzenini ve yol emniyetini ihlâl etmektir. Ayette de ağırdan hafife doğru dört çeşit ceza yer almaktadır. Bu cezalar eşkıyalık suçunun dört kademesine denk gelecek şekilde zikredilmiştir. Bu sebeple hem yol kesip hem de adam öldürenin öldürülmesi veya asılarak öldürülmesi, sadece adam öldüren eşkıyanın öldürülmesi, mal yağmalayanın el ve ayaklarının çapraz kesilmesi, sadece yol emniyetini ihlâl eden eşkıyanın ise sürgün edilmesi veya tövbe edinceye kadar hapsedilmesi gerektiği görüşündedirler. Bütün bunlar had cezası olduğundan devlet bu suçları affedemez veya karşılığı olan cezadan daha ağırını veremez. Ayrıntıda aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte İslâm hukukçularının çoğu bu görüştedir. Böylece hukukçular, failin

²⁰⁰ İbn Âbidîn, VI/184; Serahsî, IX/334.

²⁰¹ Mâide 5/33.

²⁰² Buhârî, Kitabu'l-Hudûd: 15-18; Müslim, Kâsâme ve'l- Muhârabîn: 2; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Hudûd: 3.

hangi tür suça hangi cezanın verildiğini bilerek suçu işlemesini sağlamış; ayrıca yetkili mercilerin takdir hakkını da kısıtlayarak aynı tür suçlara farklı cezaların uygulanmasını engellemeye çalışmışlardır.²⁰³

2.1.6.2. Fetva Mecmualarında Yol Kesme- Eşkîyalık

Fetva mecmualarında unsurları ve şartları oluşan hırâbe suçunun kademelerine göre cezaların verileceği yönünde fetvalar verilmiştir.

“Katı’-ı tarîk olan Zeyd ebnâ-i sebilden Amr’ın yolunu basub Amr’ı katl ve malını nehb u gâret ettikten sonra Zeyd ahzolanup husus-i mezbûr vech-i şer’î üzere sabit olsa Zeyd’in katli lazım olur mu? el-Cevab: Olur.”²⁰⁴

“Katı’-ı tarîkden birkaç kimesneler bir karye ahalisinden Zeyd’in gece ile alet-i harble menziline basıp malını nehb u gâret edip her birinin aldığı nisâb-i serikaya balığ olup ba’dehu Zeyd ol kimesnelerden Amr ve Bekir’e zafer bulup kadı huzurunda dava ettikde Amr ve Bekir vech-i meşrûh üzere ikrar edip rucû’ etmeseler Amr ve Bekir’e ne lazım olur? el-Cevab: Sağ elleriyle sol ayakları mafsallarından kat’ olunmak lazım olur.”²⁰⁵

İlk fetvada yol kesen kişi hem adam öldürmüş hem de mal yağmalamıştır. İlgili ayette bu suça ilişkin farklı cezalar yer almaktadır. Ancak söz konusu fetvada sadece katl cezasına hükmedilmiş, belirtilen diğer ceza yöntemleri buna ek olarak zikredilmemiştir.

İkinci fetvada ise yol kesme suçu birkaç kişi tarafından işlenmiş olup, cezanın uygulanması için yağmalanan malın faillerin sayısınca nisap miktarına ulaşmış olması şartı da gerçekleşmiştir. Ancak suçlulardan ikisi yakalanmış ve olayla ilgili açılan davada suçlarını ikrar etmişlerdir. Sonuç olarak faillere, yol kesme suçunun bu çeşidi için öngörülen sağ elin ve sol ayağın kesilmesi cezasının verileceğine hükmedilmiştir.

“Haydud eşkıyasından birkaç kimseler bir karye ahalisinden Amr ve Bekir’in alet-i harble gece ile menzillerini basıp Amr ve Bekir’i katledip mallarını nehb u gâret

²⁰³ Serahsî, IX/228-229; İbn Âbidîn, VI/185- 188; Cin – Akgündüz, I/322; Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, 465.

²⁰⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 119.

²⁰⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 119-120; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 172; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 25b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 35b, 36b, 37a, 39a.

ettiklerinden sonra mezbûrlar ahzolunup husus-i mezbûr vech-i şer'î üzere sabit olsa mezbûrlara ne lazım olur? el-Cevab: Aldıkları istirdâd ve kendileri katlolunur.”²⁰⁶

Bu fetvada hırâbe suçunu işleyen faillerin her birine aynı ceza verilmiş ve faillerden alınan malın iadesi istenmiştir. Nitekim çalınan malın elde bulunması durumunda iadesinin gerekli olduğu konusunda âlimler ittifak halindedirler.

“Zeyd Amr-i gaibin zevcesi Hind’i tezevvüc murâd edip Hind imtinâ‘ ettikde Zeyd birkaç şakî ile evin basıp saçın kesip esvâb ve erzâkını nehb ü gâret edip samanını ve otluğunu ihrâk etse Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Tazmin ve ta‘zîr-i şedîd ve habs-i medîd lazımdır, bir yıla dek saçı bitmezse hükûmet-i adl da lazım olur, tövbesi mütevakkı‘ değil ise katlolunur.”²⁰⁷

Bu fetvada, birkaç eşkıya ile ev basıp, kadının saçını kesip, malına zarar veren faile hemen katl cezası verilmemiştir. Öncelikle tazmin ve ta‘zir, daha sonra ise hapis cezasına, kadının saçının uzamaması halinde ise hâkim tarafından verilecek cezaya en sonunda katl cezasının verileceğine dair fetva verildiğini görmekteyiz.

2.1.7. Bağy (Devlete Karşı İsyan)

2.1.7.1. Bağy Suçu ve Cezası

Sözlükte “haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak” anlamına gelen bağy, fıkıh terimi olarak ise silahlı bir grubun, kendilerince geçerli bir nedene (te’vile) dayanarak meşru devlet yönetimine karşı, düzeni değiştirmek veya yeni bir devlet kurmak amacıyla haksız olarak isyan etmelerine ve itaat dairesinden çıkmalarını ifade eder. İsyan eden kimseye bâği veya âsi denir.²⁰⁸

2.1.7.1.1. Suçun Unsurları

Bağy suçunun oluşması için isyancıların meşrû bir devlet başkanına karşı ayaklanmış olmaları, isyanda kuvvet kullanarak iktidarı devirmeye çalışmaları ve açık bir

²⁰⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 120; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 173; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 20a, 23b, 24a, 25b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 36a; Esirî Mehmet Efendi, 67a.

²⁰⁷ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 20b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 40b, 42a, 46a.

²⁰⁸ İbn Âbidîn, VI/411-413; Cin – Akgündüz, I/323; Ali Şafak, “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul: 1991, IV, 451.

şekilde isyan kastının bulunması şart koşulmaktadır.²⁰⁹ Bu şartlardan birinin eksik olması halinde gerçekleşen ayaklanma bağı suçu olarak kabul edilmemektedir.

2.1.7.1.2. Suçun Cezası

Bağı suçunun oluşması ve bu konudaki uygulamalar ayetle sabittir. Kur'an-ı Kerim'de: *“Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa hemen aralarını düzeltin; içlerinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmişse Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer vazgeçerse artık aralarını adaletle düzeltin ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever”*²¹⁰ buyurulmaktadır.

Bu ayetten hareketle İslâm hukukçuları bağı suçunun cezasının kısmen had kısmen ta'zir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Böylece suçun kademesine göre farklı cezalar verilmesi gerektiği görüşündedirler. Suçun kademesi ve verilecek cezalar şöyle belirlenmiştir:

- a. Yönetime isyan ederek bir yerde toplanmış fakat silahlı eyleme karışmayanlara dokunulmaz.
- b. Bu topluluk propaganda yapmaya başlarsa uyarılır, ileri giderlerse ta'zir cezası verilir.
- c. Bir yerde toplandıkları halde devlete itaat etmeye devam ediyorlarsa kendileriyle savaşılmaz.
- d. Bir topluluk halinde devlete karşı ayaklanıp, kuvvet kullanmaya başlamışlarsa kendileri savaşmayı bırakıncaya kadar onlarla savaşılar ve idam edilirler. Müslüman oldukları için kaçanlar kovalanmaz, yaralı ve esirler öldürülmez, malları ganimet olarak alınmaz, çocukları ve kadınları esir edilmezler. Ancak kaçanların, yaralı ve esir olanların geride katılacakları bir grup bulunuyorsa o zaman öldürülebilir. İsyan sırasında işlenen hırsızlık, içki içme, zina, gibi isyanla ilgisi olmayan suçlar ise ayrıca cezalandırılır.²¹¹

²⁰⁹ Cin – Akgündüz, I/323; Şafak, 451- 452.

²¹⁰ Hucurât 49/9.

²¹¹ Serahsî, X/232-237; İbn Âbidîn, VI/415- 417; Cin – Akgündüz, I/323-324; Karaman, 213- 214; Şafak, 451- 452.

2.1.7.2. Fetva Mecmualarında Bağy

Devlete isyan, yani bağy suçu, eski hukukumuzda siyasî suçları ifade etmektedir. Türk hukuk tarihinde çokça bahsedilen “siyaseten katl” kurumu da bu temele dayandırılmıştır.²¹²

Bağy suçu, Müslümanlardan bir veya birkaç kişinin, mevcut devlet düzenine haksız olarak başkaldırmaları ve devletin emirlerine itaat etmemeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlı hukukçuları ise, padişahın meşru emirlerine yapılan her çeşit itaatsizliği, genel huzuru ve nizam-ı âlemi ihlal edecek her türlü başkaldırmayı ve ülkede idari anarşi çıkarma hareketlerini bağy, yani siyasî bir suç kabul etmiş ve idam cezası ile cezalandırılmaları yönünde fetva vermişlerdir.²¹³

“Bir tayfa ki itaat-i Sultan’dan huruç edub bir mahalde cem’ olup bazı kimsenin emval ve arzakını gâret edub ve sefk-i yağma etseler mezbûrlar ol fiilden rucû’ etmedikçe kıtalleri helal olur mu? el- Cevab: Olur.”²¹⁴

Yukarıdaki fetvada bir grup devlete itaati terk ettikten sonra bir mahalde toplanmış ve bölge halkının malına zarar verip yağmalamışlardır. Bu yaptıklarından da dönmedikleri için öldürülmelerinin helal olduğuna hükmedilmiştir.

“Zeyd celâlî taifesine karışıp bile gezüb müsliminin bi gayr-i hak malların almış olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Tövbe-i sahîha etmediyse habsolunur, müfid olmaz ise emr-i veliyyü’l-emr ile katlolunur.”²¹⁵

Fetvada isyancılara katılıp, haksız yere Müslümanların mallarını alan fail tövbe etmemesi halinde hapsedilmesine hükmedilmiştir. Hapsedilmesinin fayda vermemesi durumunda ise katledilmesine hükmedildiğini görmekteyiz. Burada isyancıya hemen katl cezası verilmemiş, isyancının hapsedilerek bu fiillerinden dönmesi istenmiştir.

“Celâlî olup emvâl-i müslimini gâred ettiği sabit ve sicil olunup hakimü’ş-şer’ habse gönderdikde Bekir hüddâm-ı mahkemeyi darb edip, ellerinden Zeyd’i tahlîs edip

²¹² Cin – Akgündüz, I/323.

²¹³ Cin – Akgündüz, I/323- 324.

²¹⁴ Esirî Mehmet Efendi, 67a; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 174.

²¹⁵ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 20a- 20b.

kaçırsa Bekir’e ne lazım olur? el-Cevab: Ta‘zîr-i şedîd ve habs-i medîd olunur, tövbesi tevakku‘ olunmaz, sâi bi’l-fesad ise emr-i veliyyü’l-emr ile katlolunur”²¹⁶

Fetvada yakalanan bir isyancıya hapis cezasının verildiğini görmekteyiz. Bu isyancıyı kaçırmak için mahkemeye saldıran ve isyancıyı kurtaran faile ise önce ta‘zir ve hapis cezası öngörülmüş, ardından bozgunculuk yapmayı âdet haline getirdiği ispatlanınca da katledilmesine hükmedilmiştir.

“Sâhir ve sâi bi’l- fesad olan Zeyd kable’t-tevbe ahzolunsa Zeyd’e ne lazım olur? el- Cevab: Katlolunur.”²¹⁷

“Zeyd’in sâhir olup sâi bi’l- fesad olduğu şer‘an sabit olsa Zeyd’in katli meşru mudur? el-Cevab: Meşrudur”²¹⁸

Yukarıdaki fetvalarda, kamu menfaatine kötülük yapılması ölçüt kabul edilmiş ve bozgunculuğu âdet haline getiren faillere ölüm cezasının verileceğine hükmedilmiştir.

2.2. KISAS CEZALARI

Sözlükte “ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak” anlamlarına gelen kısas, fikhî bir terim olarak ise “kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçunun failinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, kasten öldürdüğü kişiye karşılık failin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını”²¹⁹ ifade etmektedir.

Kısas cezası, kasten adam öldürme (kısâs fi’n-nefs) ve insanın bedenine yönelik müessir fiiller (kısâs fîmâ dûne’n-nefs, kısâs fi’l-etrâf) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de her iki kısım da ele alınmaktadır.²²⁰

²¹⁶ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 17b.

²¹⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 116.

²¹⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 116; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 174.

²¹⁹ Şamil Dağcı, “Kısas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2022, XXV, 488.

²²⁰ Bakara 2/178-179; Mâide 5/45; İsrâ 17/33.

2.2.1. Suçun Unsurları

Kıyas suçunun fâil, mağdur ve fiil olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır.

2.2.1.1. Suçun Şartları

a) Failin akıllı, cezai ehliyeteye sahip, zorlama altında olmaması ve suçu kasten işlemiş olması gerekir. Suçlunun, Müslüman olması, hür ve erkek olması şartı aranmaz.²²¹

b) Mağdurun canlı, faille aralarında denkliğin olması ve hukuken koruma altında (masûn) olması gerekmektedir. Kural olarak İslâm ülkesinde yaşayan müslüman, gayrimüslim ve müste'menlerin (ülkeye izinle girmiş yabancıların) canları hukuken koruma altındadır. Bir zimmîyi veya müste'meni öldüren müslümana kıyas cezasının verilip verilmeyeceği konusunda fakihler ihtilaf halindedir. Hanefiler hem adam öldürme hem de müessir fiillerde müslümanlarla zimmîlerin karşılıklı olarak kıyas edilebileceklerini kabul etmekle birlikte, zimmî ile müste'men arasında bir ayırım yaparak müste'mene karşılık müslümanın kıyas edilmeyip, diyetle yükümlü tutulacağı görüşündedirler.²²²

İslâm hukukçuları cinsiyet farklılığının kısasa engel teşkil etmediği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak din ve hürriyet farklılığında kısasın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefilere göre, din ve hürriyet farklılığı da kıyas cezasının uygulanmasına engel teşkil etmez. Onlara göre köle karşılığı hür, zimmî karşılığı müslüman, kadın karşılığı erkek kıyas edilebilir. Ebû Hanîfe, müessir fiillerde adam öldürmekten farklı bir yöntem izleyerek kıyas için aranan hukukî statü eşitliğinde cinsiyet, hürriyet ve İslâm ülkesinin vatandaşı olmayı da şart koştur.²²³

c) Öldürme ve yaralama fiilinin kisası gerektirebilmesi için fiilin kasten (amden) işlenmiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde taksirli fiillere kıyas cezası uygulanmaz. Fiildeki kasıt da ancak kullanılan aletle anlaşılır. Ayrıca fiilin suç teşkil etmesi için doğrudan mağdurun bedenine karşı işlenmiş olması da gerekmektedir.²²⁴

²²¹ Kâsânî, X/236-237; Erturhan, 294.

²²² Serahsî, XXVI/197-202; Kâsânî, X/251- 253; Erturhan, 295-296; Dağcı, 490.

²²³ Serahsî, XXVI/191-193; Kâsânî, X/251- 253; Erturhan, 296; Dağcı, 490.

²²⁴ Serahsî, XXVI/181-182; Dağcı, 491.

d) Kısasın uygulanabilmesi için suçun ve cezanın maddî konusunun eşit olması şartı aranmaktadır. Adam öldürme suçunda kısas cezasının uygulanabilmesi için mağdur ile failin statüsü ve organlarının fizikî bütünlüğü ve sağlamlığı dikkate alınmamış, organları sakat ve eksik olan kişiye karşılık sağlam, akıl hastasına karşılık akıllı, çocuğa karşılık ergen kişilerin kısas edilebileceğine hükmedilmiştir. Ancak, müessir fiillerde kısas cezasının uygulanabilmesi için mağdurun yok edilen organı ile fâilin kısas uygulanacak organının anatomik, fonksiyonel ve nitelik olarak birbirine eşit olması şartı aranmıştır. Ayrıca erkeğin organları ile kadının organları arasında yarar ve bedel yönünden denklik bulunmadığından aralarında kısasın uygulanmayacağına hükmedilmiştir.²²⁵

e) Kısas cezasına hükmedilebilmesi için mağdur ile fail arasında usul-fürû ilişkisinin bulunmaması şart koşulmuştur. Klasik fıkıh literatüründe kasten fürûunu öldüren veya müessir fiilde bulunan usule kısas uygulanmazken, aynı suçun usule karşı işlenmesi halinde fürûa kısas uygulanır. Aynı hüküm efendi- köle ilişkisinde de mevcuttur. Yani kölesini öldüren efendiye kısas uygulanmazken; efendisini öldüren köleye kısas uygulanır.²²⁶

f) Maktulün varislerinin dava açarak kısas talebinde bulunmaları gerekmektedir. Şayet böyle bir istekte bulunmazlarsa fail hakkında kısas cezası verilmez. Kısas isteme hakkı, müessir fiillerde ise doğrudan mağdura aittir. Maktulün mirasçısı yoksa siyâsî otorite, mağdur ve kamu adına gerekli araştırmalardan sonra kısas cezası verebileceği gibi beytülmale verilmek üzere diyet talebinde de bulunabilir; ancak katili karşılıksız olarak affedemez.²²⁷

g) İslâm hukukçuları, sahâbe icmâına dayanarak iştirak halinde adam öldürme suçunu bir bütün olarak ele almış ve suç ortaklarının hepsinin kısasen öldürülmeleri gerektiğine hükmetmişlerdir.²²⁸

İştirak halinde işlenen müessir fiillerde faillerin sorumluluk ve ceza oranlarının tespiti mezhepler arasında ihtilaflıdır. Hanefiler, adam öldürme ve müessir fiillere iştiraki birbirinden ayırmış ve adam öldürmeye iştirak eden birden fazla failin kısas

²²⁵ Serahsî, XXVI/193-202; Dağcı, 492.

²²⁶ Serahsî, XXVI/138-141; Kâsânî, X/241-245; Dağcı, 492.

²²⁷ İbn Âbidîn, X/205-206; Dağcı, 493.

²²⁸ İbn Âbidîn, X/206-207; Serahsî, XXVI/203-204; Dağcı, 491.

edilebileceğini kabul etmekle birlikte müessir fiillerde bunun kısasa engel olacağını kabul etmişlerdir. Hanefîler'e göre müessir fiillerde suç ve ceza arasında eşitlik aranır. Suç failinin bir kişi olması durumunda bunu gerçekleştirmek mümkündür. Ancak suç ortaklarının birden fazla olması halinde bu dengenin kurulması mümkün değildir. Zira bu durumda yok edilen bir organa karşılık birden fazla organ yok edilmiş olacaktır. Her bir faili ayrı ayrı cezalandırmak suç-ceza dengesini bozacağından kısasın uygulanmayacağını savunmuşlardır.²²⁹

2.2.2. Adam Öldürme Suçu ve Cezası

Fıkıh mezhepleri adam öldürme suçunu birbirinden farklı tasnif etmişlerdir. Hanefîler bu suçları beşe ayırmışlardır. Bu ayrım; kasden (amd), kasda benzer (şibhü'l-amd), hataen, hata benzeri (mâ cera mecra'l-hata') ve sebep olma yoluyla adam öldürme (tesebbüben katl) şeklindedir.²³⁰

2.2.3. Kasten Öldürme (Katl-i Amd)

Öldürülmesi meşrû olmayan bir insanın herhangi bir yerine alet-i câriha ile kasten vurup öldürmektir. "Alet-i câriha, silâh, demirden olan ağırlıklar (cevhere), inceltilmiş sopa, cam, taş, öldürecek yere batırılan iğne, inceltilmiş kamyş kabuğu ve ateş" gibi yaralayıcı aletlerdir.²³¹

2.2.3.1. Suçun Cezası

Suçun sabit olmasıyla faile kısas cezası uygulanarak öldürülür. Bu suçun cezası, Kur'an-ı Kerim'deki: *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici*

²²⁹ İbn Âbidîn, X/207-208; Serahsî, XXVI/203-204; Dağcı, 491.

²³⁰ İbn Âbidîn, X/155-162; Serahsî, XXVI/92; Cin – Akgündüz, I/325-328.

²³¹ İbn Âbidîn, X/155-156; Cin – Akgündüz, I/325.

bir azap vardır.”²³² ve “Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.”²³³ ayetleri ve sünnetle²³⁴ sabittir.

Katil diyet ödemek ister ve maktulün velileri (erkek akrabaları) de diyete razı olursa veya karşılıksız olarak suçluyu affederlerse kısas cezası düşer. Diyet konusunda anlaşmaları halinde diyet katilin malından ödenir.²³⁵

2.2.4. Kasta Benzer Adam Öldürme (Katl-i Şibh-i-amd)

Öldürülmesi dinen meşru olmayan bir insanı alet-i cârihadan sayılmayan bir şey ile öldürmektir. Taş, sopa veya elle vurarak öldürmek gibi. Burada fail, fiili bilerek ve isteyerek yaptığı için kasıt, öldürme maksadının bulunmamasıyla da hata olmak üzere iki mana bulunmaktadır. Burada kastın olmadığı elinde öldürücü bir aletin bulunmamasından anlaşılmaktadır. Bu eylemi kasten öldürmeden ayıran en önemli özellik, niyetin başka olup ortaya çıkan sonucun, failin niyetinden daha farklı olmasıdır.²³⁶

2.2.4.1. Suçun Cezası

Bu suça kısas cezası verilmez. Çünkü kısas cezası eşitliğe dayanmaktadır. Kasıtlı öldürme ile kasıtsız öldürme arasında böyle bir eşitlik bulunmamaktadır. Ancak ağırlaştırılmış diyet (muğallaza)²³⁷ ile cezalandırılır. Bu diyeti katilin âkilesi²³⁸ öder.²³⁹ Âkilenin ağırlaştırılmış diyet ödemesinin yanında katilin de kefâret (bir köleyi azad etmesi eğer bunu yerine getiremiyorsa iki ay peş peşe oruç tutması) vermesi gerekmektedir. Ancak devlet isterse aynı fiili tekrarlayan suçluya ta‘zir cezası olarak ölüm cezası verebilir.²⁴⁰

²³² Bakara, 2/178.

²³³ Bakara, 2/179.

²³⁴ Buhârî, Kitabu’l-Diyât: 6; Müslim, Kitabu’l-Kasâme ve’l- Muhârebîn: 25; Ebû Dâvûd, Kitabu’l- Diyât: 1.

²³⁵ Serahsî, XXVI/94-100.

²³⁶ Serahsî, XXVI/100; İbn Âbidîn, X/158-159; Cin – Akgündüz, I/327.

²³⁷ Ağırlaştırılmış diyet (muğallaza): Bu tür bir ağırlaştırma diyetin deveden ödenmesi halinde söz konusudur. Diyetin ağırlaştırılmasından kastedilen, diyetin daha değerli develerden verilmesidir.

²³⁸ Âkile: Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğuna denir. Bunlar: Katilin asabeleri (erkek hısımları), meslektaşları, bunlar yoksa devlet hazinesidir.

²³⁹ Serahsî, XXVI/101;

²⁴⁰ İbn Âbidîn, X/159-160; Cin – Akgündüz, I/327-328.

2.2.5. Hatâen Adam Öldürme

Bir insanı herhangi bir kasıt olmaksızın hatâen öldürülmesidir. Bu öldürme kasıttaki hata ve bizzat fiilde hata olmak üzere iki çeşittir. Kasıttaki hata: Bir kimseyi düşman sanıp öldürmek veya ava ok atarken okun gidip birisini öldürmesidir. Fiilde hata: Kişinin bir düşmana, hedefe veya ava nişan alıp ateş etmesi ama merminin bir insana isabet etmesidir.²⁴¹

2.2.5.1. Suçun Cezası

Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de: “...*Yanıldığınız hususta size günah yoktur.*”²⁴² buyurulmaktadır. Bu ayetten hareketle hatâen öldürmelerde kısasın uygulanamayacağı sonucu çıkarılmıştır. Ancak Nisa suresi 92. ayette “*Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin mü'min bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.*” buyurularak hatâen de olsa katile kefarete ve diyet ödeme cezası takdir edilmiştir.²⁴³

2.2.6. Hata Benzeri Öldürme (Mâ Cera Mecrâ'l-Hata')

Failin iradesi dışında gerçekleşen bir eylemle birini öldürmesidir. Bir kimsenin uyurken bir başkasının üzerine düşerek onun ölümüne neden olması gibi. Buradaki ölüm tamamen failin iradesi dışında meydana gelmiştir. Çünkü uyuyan kişide kasıt olmaz.²⁴⁴

2.2.6.1. Suçun Cezası

Hata ile öldürmenin cezası gibidir. Yani âkileye diyet, faile ise kefarete gerekmektedir. Bu suça kefarete cezasının verilmesi uhrevî anlamda mesuliyetin bulunduğunu göstermektedir.²⁴⁵

²⁴¹ Serahsî, XXVI/103-104; İbn Âbidîn, X/160.

²⁴² Ahzab, 33/5.

²⁴³ Serahsî, XXVI/104.

²⁴⁴ Serahsî, XXVI/106; İbn Âbidîn, X/161.

²⁴⁵ Serahsî, XXVI/106; İbn Âbidîn, X/161.

2.2.7. Tesebbüben Katl

Dolaylı olarak bir insanın ölümüne sebep olmaktır. Bir kimsenin, devletten izinsiz herkesin geçtiği bir yola taş koyarak veya kuyu açarak yoldan geçen birinin düşmesi sonucunda ölümüne neden olması gibi.²⁴⁶

2.2.7.1. Suçun Cezası

Fâilin âkilesi diyet öder. Kendisinin kefareti ödemesi gerekmez. Ayrıca uhrevî mesuliyeti de yoktur.²⁴⁷

2.8.1. Müessir Fiiller

İslâm hukukunda müessir fiillerle, öldürme dışında yaralama, organlara zarar verme gibi fiiller kastedilmektedir. Yani bu fiiller vücut bütünlüğünü bozup kişinin ölümüne sebep olmayan fiillerdir. Müessir fiiller, eklemlerinden kesilen veya kesilmediği halde işe yaramaz hale getirilen kollar ve bacaklar, kemiğe dayanmış ve kemiği ortaya çıkarmış olan yaralar ve kemik kırılmaları şeklinde ayırılmaktadır.²⁴⁸

2.8.1.1. Suçun Cezası

Müessir fiillerle ilgili Kur'an-ı Kerim'de: "...Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda da kısas vardır."²⁴⁹ buyurulmaktadır. Ayette göz, burun, kulak ve diş zikredildikten sonra yaralamalarda da kısas hükmünün geçerli olduğu belirtilmiştir. Yani kasıtlı yaralamaların cezasının da kısas olduğu bildirilmiştir.

Kısasın uygulanabilmesi için kesilen organ ile kısas yapılacak organ arasında eşitlik şartı arandığından kırıklarda kısas cezası uygulanmaz. Çünkü kısas uygulanırken kemik, ötekinin kırıldığı yerden kırılmayabilir. Ayrıca organların fonksiyonel ve nitelik yönünden de birbirine eşit olmaları şart koşulmuştur. Kısas esnasında fiilin şiddetinin

²⁴⁶ Serahsî, XXVI/106; İbn Âbidîn, X/161.

²⁴⁷ Serahsî, XXVI/106; İbn Âbidîn, X/162.

²⁴⁸ Serahsî, XXVI/199-200; İbn Âbidîn, X/197-198; Erturhan, 313-314.

²⁴⁹ Mâide 5/45.

ayarlanamayacağı veya organlar arasında tam bir denkleğin olmadığı hallerde kısas cezası zorunlu olarak diyetle dönüşür.²⁵⁰

Kısasın uygulanmadığı durumlarda diyet alınır. Vücutta tek bulunan uzuvların veya çift uzuvlardan her ikisinin de yok edilmesi halinde tam diyet (100 deve) gerekir. Çift uzuvlardan birinin yok edilmesiyle veya işe yaramaz hale getirilmesiyle diyetin yarısı, dört olan uzuvlardan birisi için diyetin dörtte biri.... ödenir. Kadının diyeti ise erkeğe göre yarı diyet miktarıdır. Nass tarafından belirtilmeyen ve sınırlanmayan yaralama ve sakatlama suçlarında “erş”²⁵¹ adı verilen diyetin alınıp alınmaması devletin yetkili makamlarına bırakılmıştır.²⁵²

2.9.1. Fetva Mecmualarında Kısas

2.9.1.1. Adam Öldürme

“Hind zevci Zeyd’i alet-i câriha ile amden cerh u katl eylese Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Kısas.”²⁵³

“Zeyd Amr’ı alet-i câriha ile amden darb u cerh edip Amr ol cerhten sahib-i firâş olup kalkmadan müteessiren fevt olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kısas.”²⁵⁴

Yukarıdaki fetvalarda kasten adam öldürenler kısas cezasına çarptılabileceği yönünde fetva verilmiştir. Burada fiilde kasıt olup olmadığı öldürmede kullanılan aletten anlaşılmaktadır. Ayrıca failin cinsiyetinin farklı olması cezayı değiştirmemektedir.

“Zeyd Amr’ın kulu Bekir’i alet-i câriha ile amden cerh u katl eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kısas olunur”²⁵⁵

²⁵⁰ Serahsî, XXVI/199-213; İbn Âbidîn, X/198-206; Erturhan, 315-316.

²⁵¹ Şahıs aleyhine işlenen ve ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenen malî karşılığa denir.

²⁵² Karaman, 217; Erturhan, 316-318; Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul: 1994, IX, 476.

²⁵³ Çatalcalı Ali Efendi, 779; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 135b.

²⁵⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 440; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 75a; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 135b, 137b; Esirî Mehmet Efendi, 299b, 300b, 301a.

²⁵⁵ Minkârizâde Yahyâ Efendi, 135b; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 808; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 73a; Esirî Mehmet Efendi, 300a.

“Zeyd kulu Amr’ı bıçak ile cerh edip Amr ol cerhten fevt olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Ta‘zîr ve habs.”²⁵⁶

İlk fetvada köleyi öldüren faile kısas cezası verilmişken; ikinci fetvada kölesini öldüren efendiye kısas cezası verilmemiş, ta‘zîr ve hapis cezası öngörülmüştür. Çünkü doktrinde kasten adam öldürmede köleye karşı hür kısas edilirken, kölesini öldüren efendiye kısas uygulanmamaktadır.

“Zeyd oğlu Amr’ı alet-i câriha ile amden cerh u katl eylese Zeyd’e kısas lazım olur mu? el-Cevab: Olmaz. Lakin âsim azim ile âsim olur.”²⁵⁷

“Zeyd oğlu Amr’ı alet-i câriha ile amden cerh u katl eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet”²⁵⁸

Kasten adam öldürmede kısas cezasına hükmedilebilmesi için mağdur ile fail arasında usul-fürû ilişkisinin bulunmaması şart koşulmuştur. Doktrinde kasten fürûunu öldürene kısas uygulanmaz.²⁵⁹ Yukarıdaki fetvalarda da kasten oğlunu öldüren faillere kısas cezasının verilmediğini görüyoruz.

“Zeyd-i zimmî sâdât-i kiramdan olan Amr-i sağîri ip ile boğup katletse Zeyd’e ne lazım olur?” el-Cevab: Ebu Hanife rahimehullahu teâla katında diyet, İmameyn rahimehumallahu teâla katlarında kısas lazım olur.

“Bu surette imameyn kavilleriyle hükme memur olan Bekir-i kadı Zeyd’e kısas lazım olmak üzere hükmeylese hükmü nafiz olur mu?” el-Cevab: Olur.²⁶⁰

Yukarıdaki fetvada şeyhülislâm, failin zimmî olması durumunda uygulanacak iki farklı cezayı zikrettikten sonra, kısas cezasına hükmeden kadının bu uygulamasının da geçerli oldu yönünde fetva verilmiştir. Bu fetvada, Hanefi fıkıh literatüründeki iki farklı hüküm zikredilerek kadının tercih hakkının bulunduğu belirtilmektedir.

²⁵⁶ Minkârizâde Yahyâ Efendi, 44b; benzer fetvalar için bkz. Esirî Mehmet Efendi, 301b-302a.

²⁵⁷ Minkârizâde Yahyâ Efendi, 137b.

²⁵⁸ Çatalcalı Ali Efendi, 786; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 73a-73b; Esirî Mehmet Efendi, 303b.

²⁵⁹ Serahsî, XXVI/138-141; Kâsânî, X/241-245; Dağcı, 492.

²⁶⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi. 439.

“Birkaç kimesnelerden her biri Zeyd’i alet-i câriha ile amden cerh-i müşın ile mean cerh ve katleyeseler mezbûrlara ne lazım olur? el-Cevab: Cümlesi kısas olunur.”²⁶¹

Fetvada görüldüğü üzere iştirak halinde amden adam öldürme suçuna katılanlar arasında ayırım yapılmamış, suç ortaklarının hepsine kısas cezasının verileceği yönünde fetva verilmiştir.

“On bir on iki yaşında olan Zeyd-i sağır Amr’ı alet-i câriha ile urub cerh ve katl eylese sağır-i mezbura şer‘an ne lazım olur? el-Cevab: Sabinin amdi hatadır alet-i câriha ile katl ettiyse de katl olunmaz, diyet lazım olur eğer malı yoğise mala kâdir olunaça sabr olunur varisi afv etmezse.”²⁶²

Kisas suçlarında failin çocuk olması halinde kendisine kısas uygulanmaz. İşlediği bu fiil hatadır. Fetvada da çocuk alet-i ceriha ile birini öldürmüş olmasına rağmen kısas cezası yerine diyet cezasına hükmedilmiştir.

“Cunûn-ı mutbık ile mecnûn olan Zeyd Amr’ı bıçak ile cerh u katl eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet.”²⁶³

“Cunûn-ı mutbık ile mecnûn olan Zeyd Amr’ı alet-i câriha ile cerh u katl eylese Amr’ın veresesi Zeyd’i kısas ettirmeğe kadir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”²⁶⁴

Kisas cezasının uygulanabilmesi için failin akıllı olması gerekmektedir. Akıl hastasının had, kısas ve ta‘zir cezası gerektiren fiilleri bakımından cezaî sorumluluğu bulunmamaktadır. Yukarıdaki fetvalarda da işlenen fiiller kısas gerektirdiği halde fail mecnûn olduğundan diyet cezasına hükmedilmiştir.

“Hind Zeyneb-i sağıreyi yumruk ile urup katl eylese Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet-i mer’e”²⁶⁵

“Zeyd zevcesi Hind’i değnek ile darb ve kara bere edip Hind ol darbdan sâhibe-i firâş olup kalkmadan müteessiran fevt olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet-i mer’e”²⁶⁶

²⁶¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 439; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 781; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 71b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 135b; Esirî Mehmet Efendi, 299b.

²⁶² Esirî Mehmet Efendi, 303b-304a.

²⁶³ Çatalcalı Ali Efendi, 789.

²⁶⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 789; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 138b.

²⁶⁵ Çatalcalı Ali Efendi, 786.

²⁶⁶ Çatalcalı Ali Efendi, 788; benzer fetvalar için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 444.

Kasta benzer adam öldürmede, alet-i cârihadan sayılmayan bir şey ile birini öldürmek söz konusu olduğundan kısas cezası yerine diyet ve kefâret cezası verilmektedir. Yukarıdaki fetvalarda görüldüğü üzere alet-i cârihadan sayılmayan bir şey ile katl gerçekleştiğinden faillere kısas cezası değil, diyet cezası verilmiştir.

“Zeyd dolu tüfenkini ancak Amr’ı katl için atıp amden Amr’ı cerh ve katlettikten sonra tüfenkin kurşunu Amr’dan nüfuz edip Bekir’i dahi hatâen katleylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Evvel için kısas, sâni için diyet lazıme olur.”²⁶⁷

“Zeyd Amr’ı bıçak ile darbetmek kasdıyla Amr’ın üzerine hücum ettikde Zeyd’in ayağı sürçmekle Zeyd yıkılıp Zeyd’in üzerinde olan bıçak Bekir’e hatâen isabet etmekle Bekir’i cerhedip Bekir ol cerhten müteessiren fevt olsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet ve kefâret.”²⁶⁸

Bu fetvalarda fail başkasını öldürmek amacıyla hareket ederken hatâen başkasının ölümüne de neden olmuştur. Bu nedenle faile hatâen adam öldürmenin cezası olarak diyet ve kefâret cezası verilmiştir. Ayrıca ilk fetvada fail amden öldürme ile hatâen öldürme suçlarını aynı anda işlediğinden, kendisine hem kısas hem diyet cezası verilmiştir.

“Zeyd-i sağîrin anası Hind uyurken sağîrin üzerine yuvarlanıp sağîr Hind’in altında kalmakla bunalıp fevt olsa Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet.”²⁶⁹

Yukarıdaki fetvada hata benzeri bir öldürme söz konusudur. Burada fiil, failin iradesi dışında gerçekleştiğinden diyet cezasının verilmesi yönünde fevta verilmiştir.

“Bir karye ahalisinin meralarından olup memerr-i nâs olan mevzide Zeyd’in bilâ-izni’s-sultan hafrettiği kuyuya ahaliden Bekir düşüp helak olsa Zeyd’e diyet lazım olur mu? el-Cevab: Olur.”²⁷⁰

Yukarıdaki fetvada tesebbüben katl söz konusudur. Burada faile, devletten izin almadan halka açık bir alana kuyu kazarak bir kişinin buraya düşüp ölmesine neden olduğundan diyet cezası verilmiştir.

Fetva mecmualarında “Kitabu’l- Cinâyât” başlığı altında kısas istemeye hakkı olan kimseler ile ilgili örneklere de yer verilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

²⁶⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi. 440; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 71b-72a.

²⁶⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi. 444.

²⁶⁹ Çatalcalı Ali Efendi, 786; benzer fetvalar için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 441.

²⁷⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi. 443

“Zeyd, zevcesi Hind’i alet-i câriha ile amden cerh u katl edüb, Hind’in Zeyd’den veledi olmasa, Hind’in vereseşi, Zeyd’i kısas ettirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”²⁷¹

“Zeyd, kız karındaşı Hind’i bıçak ile amden cerh u katl eylese, Hind’in vereseşi Zeyd’i kısas ettirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”²⁷²

“Zeyd, Amr’ı mûcibi kısas olan katl ile katl edüb, Amr zevcesi Hind’i ve Hind’den olan evlad-ı siğârını terk eylese, Hind siğâr bâliğler olmadan Zeyd’i kısas ettirmeğe kâdire olur mu? el-Cevab: Olur.”²⁷³

“Zeyd, Amr’ı mûcibi kısas olan katl ile katl edüb, Amr evlad-ı siğârını terk eylese, siğârın vasileri Bekir, Zeyd’i kısas ettirmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”²⁷⁴

“Zeyd Amr’ı mûcibi kısas olan katl ile katl ettikten sonra Amr’ın veresesinden zevcesi Hind Zeyd’i kısastan afv eylese sâir verese diyetten hisselerini Zeyd’den talep etmeyip Zeyd’i kısas ettirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”²⁷⁵

Fetvalarda da görüldüğü üzere, kısas isteme hakkı en yakın akrabaya aittir. İlk fetvada öldürülenin çocuğunun olmaması durumunda karısının, ikinci fetvada öldürülenin veresesinin ve üçüncü fetvada karısı ve küçük çocuklarının, kısas isteme hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Ancak dördüncü fetva, öldürülen kişinin çocukları küçük olduğundan, çocukların vasisinin kısas isteme hakkına sahip olmadığını belirtmesi açısından farklılık arz etmektedir. Son fetvada ise kısas istemeye hakkı olan birinin kısastan vazgeçmesiyle, kısas cezası düşürülmüş, onun yerine diyet cezası verilmiştir. Diğer mirasçıların diyetten pay almak istememeleri kısas cezasının düşmesini engellememiştir, çünkü kısas cezasında bölünmezlik kuralı vardır.

“Bir belde ahalisinden âhir diyara vardıkda, hizmetkârı Amr, Zeyd’i alet-i câriha ile amden cerh u katl eylese, Zeyd’in âhir diyarda varisi bulunmasa, Amr’a ne lazım olur? el-Cevab: Zeyd’in varisi var ise, varisi gelince habs olunur, varisi yok ise Sultan-ı İslâm

²⁷¹ Çatalcalı Ali Efendi, 779.

²⁷² Çatalcalı Ali Efendi, 779.

²⁷³ Çatalcalı Ali Efendi, 780.

²⁷⁴ Çatalcalı Ali Efendi, 780.

²⁷⁵ Çatalcalı Ali Efendi, 780; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 136a, 138a, 138b; Esirî Mehmet Efendi, 300a 300b; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 439-440.

Hazretleri dilerse Zeyd'i kisasen katl eder, dilerse Amr'ın rızasıyla Amr'dan beytülmal için diyet alub ıtlak eder.”²⁷⁶

Yukarıdaki fetvada, yaşadığı yerden başka bir yere giden ve orada öldürülen bir kimsenin o yerde varisi bulunmaması halinde suçlunun ne şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Eğer mağdurun varisi var ise, ilk olarak varisi oraya gelinceye kadar failin hapsedileceğine hükmedilmiştir. Ancak varisi yok ise, devlet başkanına tercih hakkı doğmaktadır. Devlet başkanı, takdiri doğrultusunda ya kisas cezasına hükmedecek ya da kisas yerine hazineye vermek üzere diyet isteyecektir. Ancak devlet başkanına karşılıksız olarak suçluyu affetme hakkının verilmediğini görmekteyiz.

2.9.1.2. Müessir Fiiller

“Zeyd Amr'ın sol elinin üç parmağını mafsallarından amden kat‘ eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kisas.”²⁷⁷

“Zeyd Amr'ın bir elini mafsalından amden kat‘ eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kisas.”²⁷⁸

“Zeyd Amr'ın yumruk ile amden ön dişini vurup nısfını kırsa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Zeyd'in dişi mibred ile Amr'ın dişi misilli kılınır.”²⁷⁹

Fetvalarda mağdurun kat‘ edilen uzvuna karşılık faillere kisas cezası verilmiştir. Klasik fıkıh literatüründe kırılmalarda eğer kisas mümkünse uygulanmaktadır. Son fetvada da görüldüğü üzere kırılan dişe karşılık hemen diyet istenmemiş, failin dişinin de benzer şekilde kırılmasına hükmedilmiştir.

Kisas cezasının uygulanabilmesi için fiil ile ceza arasında denklik şartı aranmaktadır. Bu şartı özellikle kırıklarda sağlamak pek de mümkün değildir. Bu nedenle müessir fiillerde kisasın uygulanamadığı durumlarda diyet cezası verilmektedir. Hangi durumlarda ne kadar diyetin alınacağı ise fetva mecmularında şöyle belirtilmiştir:

“Racülün diyeti gümüşten yirmi beşi iki dirhem-i şer‘i gelir akçeden ne miktardır?

²⁷⁶ Çatalcalı Ali Efendi, 781; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 137a; Esirî Mehmet Efendi, 303a-303b.

²⁷⁷ Çatalcalı Ali Efendi, 793.

²⁷⁸ Çatalcalı Ali Efendi, 793.

²⁷⁹ Çatalcalı Ali Efendi, 794; benzer fetvalar için bkz. Minkârizâde Yahyâ Efendi, 136a, 137a, 137b; Esirî Mehmet Efendi, 300a, 305a, 312b; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 446.

el-Cevab: Yüz yirmi beş bin akçedir.”

“Avratın diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş bin dirhemdir.”

“Racülün bir dişinin diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş yüz dirhemdir.”

“Avratın bir dişinin diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: İki yüz elli dirhemdir.”

“Racülün bir gözünün diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş bin dirhemdir.”

“Racülün bir parmağının diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Bin dirhemdir.”

“Racülün bir kulağının diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş bin dirhemdir.”

“Racülün bir dudağının diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş bin dirhemdir.”

“Racülün burnunun diyeti gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: On bin dirhemdir.”

“Zeyd Hind-i hâмили darb-ı şedîd ile darb etmekle Hind müstebînu’l-hilka bir cenîn-i meyyit ilkâ edip Zeyd’e gurre²⁸⁰ lazım olsa gurre gümüşten ne miktardır?

el-Cevab: Beş yüz dirhemdir.”²⁸¹

Yukarıdaki fetvalarda katledilen her bir organa karşılık verilmesi gerek diyet bedelinden bahsedilmektedir. Ayrıca fetvalarda görüldüğü üzere kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Son fetvada ise cenin ölümlerine neden olan suçludan da gurre alınmasına hükmedilmiştir.

²⁸⁰ Anne rahmindeki ceninin düşmesinden dolayı ödenmesi gereken malî bedele denir.

²⁸¹ Çatalcalı Ali Efendi, 785; benzer fetvalar için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 441.

“Zeyd Amr’ın bıçak ile iki kulağını amden dibinden kat‘ eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kısas mümkün ise kısas, değil ise diyet-i kamile²⁸².”²⁸³

“Zeyd Amr’ın burnunu dibinden ve iki kulaklarını dahi amden diblerinden kat‘ eylese Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Kasebe-i enfi için diyet-i kamile; kulakları için kısas mümkün ise kısas, değil ise diyet-i kamile dahi lazıme olur.”²⁸⁴

“Zeyd Amr’ın başına taş ile darbetmekle Amr’ın kuvve-i nâtıkası fâite olup bi’l-küllîye tekellüme kâdir olmasa Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Diyet.”²⁸⁵

“Hind Zeyd’in yumruk ile ağzını urup üç dişini çıkarsa Hind’e ne lazım olur? el-Cevab: Her bir diş için diyet-i sin lazıme olur.”²⁸⁶

“Zeyd oğlu Amr’ın bir kolunu kılıç ile çalıp amel-mânde eylese Amr kolunun diyetini Zeyd’den almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”²⁸⁷

Bu fetvalardaki yaralanmaların hepsi kasten yapılan yaralamaları içermektedir. Fetvalarda kısas uygulanamayan durumlarda faillere diyet cezası verilmiştir. Aynı anda işlenen farklı uzuv yaralamalarına ayrı ayrı cezalar hükmedilmiştir. Ayrıca cinsiyet farklılığı ile usul-fürû ilişkisinin diyet cezasını etkilemediği görülmektedir.

“Hinde Zeyd’in ağzına yumruk ile hatâen darbedib bir dişini çıkarsa Hind’e ne lazım olur? el-Cevap: Nısf-i uşr-i diyet-i mer’e.”²⁸⁸

Yukarıdaki fetva hatâen yapılan yaralanmalara örnektir. Burada hükmün farklı verildiğini görmekteyiz. Diş yaralamalarında diyet-i sine hükmedilirken, bu yaralamanın hatâen yapılması halinde diyet, kadının diyetinin yarısı olduğuna hükmedilmiştir.

“Hind Zeyd’in cariyesi Zeyneb’i taş ile darb ve kara bere edip Zeynep ol darbdan nâşi sahibetü’l-firâş olup kalkmadan müteessiren fevt olsa Zeyd Zeyneb’in kıymetini

²⁸² Diyet-i kamile: Tam diyetdir. Yani on bin dirhemdir.

²⁸³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 446.

²⁸⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 446.

²⁸⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 448.

²⁸⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 448; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 794-799; Sun‘ullah Mustafa Efendi, 26a, 70b, 71a, 72a, 73a; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 140b, 142a, 143a; Esirî Mehmet Efendi, 306b, 307a, 309b, 312b.

²⁸⁷ Sun‘ullah Mustafa Efendi, 73b; benzer fetvalar için bkz. Esirî Mehmet Efendi, 305b.

²⁸⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 448; benzer fetvalar için bkz. Sun‘ullah Mustafa Efendi, 73b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 143b.

Hind'den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur, eğer kıymeti diyet-i hürre baliğe ise on dirhem naks olunur.”²⁸⁹

“Zeyd Amr'ın kulu Bekir'in ağzını darbedip iki dişini çıkarsa Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: Her bir diş için abdin nısf-i uşr-i kıymetini damân lazım olur.”²⁹⁰

İlk fetvada yaralama sonucunda ölen cariyenin kıymetinin sahibine ödenmesine hükmolunmuştur. İkinci fetvada ise dişleri çıkan bir köle olduğundan faile, nısf-i uşr-i kıymetini ödemesi yönünde fetva verilmiştir.

“Zeyd'in zevcesi Hind-i hâmil Zeyd'in izinsiz iskât-ı cenin için ilâc etmekle Hind müstebînu'l-hilka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind'e ne lazım olur? el-Cevab: Gurre lazım olur ki beş yüz dirhemdir.”²⁹¹

“Zeyd Hind-i hâmilin menziline girip Hind'i darbetmek kasdıyla üzerine hücum ettikde Hind havfindan müstebînu'l-hilka iki cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevab: Her bir cenin için gurre lazım olur.”²⁹²

İlk fetvada kadın, kocasının izni olmadan ilaç içerek ceninin ölü doğmasına sebep olduğu için gurre cezasına hükmedilmiştir. İkinci fetvada ise hamile bir kadını korkutarak iki ceninin ölü doğmasına sebep olan suçlunun cezasının her bir cenin için gurre olduğu belirtilmiştir.

²⁸⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 451.

²⁹⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 452; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 808-809; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 139a, 140a; Esirî Mehmet Efendi, 309b.

²⁹¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 445.

²⁹² Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 446; benzer fetvalar için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, 792-793; Sun'ullah Mustafa Efendi, 72b; Minkârizâde Yahyâ Efendi, 139a, 139b, 140a, 140b; Esirî Mehmet Efendi, 306a, 307a, 308a.

SONUÇ

Müslümanlar geçmişten beri dini ve hukuki hayatta karşılaştıkları meseleleri kendi bilgi ve birikimleriyle çözemedikleri durumlarda ehil kimselere danışmışlardır. Bu danışma zamanla “iftâ” müessesesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nde müftülük, kadılık ve şeyhülislâmlık makamı bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuştur. Bu kurumlar, Hanefi mezhebinin temel kaynaklarından yararlanarak, halkın sorunlarına çözüm sunmuşlardır. Zamanla biriken fetvalar ya bizzat şeyhülislâmlar tarafından ya da fetva kâtipleri tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren fetva mecmuaları yoğun bir şekilde yazılmaya başlanmıştır. Bu mecmuaların önemi zamanla artmış ve kadılar ile müftülerin başvurduğu önemli kaynaklardan biri haline gelmişlerdir. Hatta fetvahâne tarafından *Behcetü’l-fetâvâ*, *Netîcetü’l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ve *Fetâvâ-yı Feyziyye* gibi mecmualar hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere kaynaklık eden muteber kaynaklar olarak kabul edilmiştir.

Fetva mecmualarında gördüğümüz üzere şeyhülislâmlar, unsur ve şartları oluşmuş had suçlarına had cezalarının verileceğine dair fetvalar vermişlerdir. Bununla birlikte, unsur ve şartları tam olarak oluşmamış had suçlarına sadece had cezasının uygulanmayacağı belirtilmiş, ek bir cezadan bahsedilmemiştir. Bu da bize fetvaların sadece hüküm vermek amacı taşımadığını, aynı zamanda hangi durumlarda bu cezaların uygulanmayacağı konusunda bilgi vermek amacıyla da kullanıldığını göstermektedir.

Fetva mecmualarında, öldürme ve yaralama gibi suçlara da İslâm ceza hukukunun öngördüğü cezaların verileceğine dair fetvalar verilmiştir. Kasten öldürme ve yaralama suçlarında, failerin cezasının kısas olduğu yönünde fetvalar verilmiştir. Hataen öldürme ve yaralama suçlarında ise kullanılan suç aleti dikkate alınarak fetvalar verilmiştir. Ayrıca failin, maktulün mirasçıları tarafından affedilmesi durumunda cezanın diyete dönüşeceğine dair pek çok örnek de bulunmaktadır. Had cezası gerektiren suçlarda, cezanın türünün değişmesine yönelik böyle bir örnek bulunmamaktadır.

İslâm ceza hukukunda suç ve ceza arasındaki dengeye titiz bir şekilde dikkat edilmektedir. Aynı titizliği fetva mecmualarında da görmekteyiz. Müessir fiillerde, suç-ceza dengesine dikkat edilmiş ve kısasın uygulanamayacağı durumlarda kısas cezası düşürülerek diyet cezası öngörülmüştür. Burada malî cezalar uygulanarak suçun cezasız

kalması engellenmiştir. Bu malî cezalar verilirken, tıpkı diğer cezalarda olduğu gibi suç-ceza dengesinin de gözetildiği görülmektedir.

Mecmualar incelendiğinde, sorulan sorulara Hanefî mezhebi esas alınarak en uygun cevapların verildiği görülmektedir. Ayrıca birçok konuda ortak paydada buluşan fetvalar verilerek tearuz önlenmeye çalışılmaktadır.

Sonuç olarak 17. yüzyıla ait sadece beş mecmua üzerinden kesin bir sonuca varmak mümkün olmasa da mevcut verilerden hareketle şeyhülislâmların fetvalarında nazarî fıkıh kitaplarındaki hükümlere büyük ölçüde yer verdikleri anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri içerisinde henüz el değmemiş birçok mecmuanın bulunduğu bilinmektedir ve araştırmacıların dikkatlerinin bu yöne yönlendirilmesi son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kâunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Aktan, Hamza. “Kazf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 148-149.
- Aktepe, M. Münir, “Esad Efendi, Hocaîade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 340-341.
- Ali Emîrî, “*Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi*” *İlmiye Salnâmesi*, Marbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaa, Ankara 1972.
- Atar, Fahrettin, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 486-496.
- Atar, Fahrettin, “İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, 1985, 20-47
- Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı* (4. Baskı) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Bardakoğlu, Ali, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 473-479.
- Bardakoğlu, Ali, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 463-466.
- Bardakoğlu, Ali, “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 547-551.
- Bardakoğlu, Ali, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998. XVII, 384-396.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılah-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî I-IX*, Daru'l- İbn Kesîr, Şam 2002.

- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, [Elektronik Sürüm], İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1917.
- Cin, Halil – Akgündüz, Ahmet, *Türk İslâm Hukuk Tarihi I- II*, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, B.y.y., İstanbul, 1245.
- Dağcı, Şamil. “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2022, 488-494.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Sarhoşluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 141-145.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Daru’l- İbn Hazm, Beyrut 1998.
- Eliaçık, Muhittin. “Hocazâde Şeyhülislâm Ebu Saîd Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları”, *Tarih Okulu Dergisi* (16), 2013, 339-350.
- Eliaçık, Muhittin. “Osmanlı’da Manzum Fetvâ Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası* (21), 2011, 105-145.
- Eliaçık, Muhittin. “Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi’nin Manzum Fetvâları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (31), 2012, 1-20.
- Erturhan, Sabri, *İslam Ceza Hukuku* Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020.
- Esen, Hüseyin. “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 440-444.
- Esirî Mehmet Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, B.y.y., 1091.
- eş-Şehrezûrî, *Edebü’l-Müftî Ve’l-Müstefî*, Tahkik: Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Medine, 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû’l Muhtâr a’le’l-Dürri’l Muhtâr şerhu tenvîru’l ebsâr* I-XIII, Daru’l-Kitabu’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen İbn Mâce*, Dâru't-Ta'sil, Beyrut 2014.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısırî, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik I-V*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1997.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ İnce, İrfan. "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 88-91.
- İpşirli, Mehmet – Kaya, Eyyüp Said. "Mustafa Efendi, Bâlîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 294-295
- İpşirli, Mehmet- Uzun, Mustafa İsmet. "Bahâî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 463-464.
- İpşirli, Mehmet. "Abdürrahim Efendi, Hoca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 289.
- İpşirli, Mehmet. "Çatalcalı Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 234-235.
- İpşirli, Mehmet. "Ebûsaid Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 281.
- İpşirli, Mehmet. "Hanefî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 554.
- İpşirli, Mehmet. "Mesud Efendi, Hocaîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 345-346
- İpşirli, Mehmet. "Muîd Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 87-88
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (10-11), 1982, 221- 231.
- İpşirli, Mehmet. "Sâdık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 395.

- İpşirli, Mehmet. “Sun‘ullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 530- 532.
- İpşirli, Mehmet. “Abdurrahman Efendi, Kocahüsamzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 160.
- İpşirli, Mehmet. “Ahîzâde Hüseyin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, I, 548-549.
- İpşirli, Mehmet. “Debbağzâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 62-63.
- İpşirli, Mehmet. “Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X, 362-363.
- İpşirli, Mehmet. “Esîrî Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul: 1995, XI, 390-391.
- İpşirli, Mehmet. “Mehmed Efendi, Hocazade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 452- 453.
- İpşirli, Mehmet. “Minkârîzâde Yahyâ Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXX, 114-115.
- İpşirli, Mehmet. “Mustafa Efendi, Bolevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 295-296.
- İpşirli, Mehmet. “Mustafa Efendi, Memekzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 299-300.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 91-96.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi* (9. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Karaman, Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku I- III* (18. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Kâsânî, Alâüddin Ebû Bekir b. Mes‘ûd, *Bedâiü-sanâi’ fî tertîbi’ş-şerâi’ I -X*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

- Katgı, İsmail. “Osmanlı Devleti’nde Katledilmiş (Maktûl) İlk Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi: Hayatı, Kariyeri, Faaliyetleri ve Katledilmesi”, *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6 (11), 2013, 395-414.
- Kaya, Bayram Ali, “Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 245-246.
- Kaya, Nevzat. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 381-383.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay, *Nizâmü’l-hükûmeti’n-nebeviyye et-terâtîbü’l-idâriyye*, (2. Baskı) Darü’l-Garbi’l-İslami, Beyrut 1985.
- Koca, Ferhat. “Fetvahâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul 1995, XII, 496-500
- Komisyon, “Sirkat”, *el-Mevsû’atü’l-Fıkhiyye*, Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, Kuveyt 1990.
- Komisyon, “Zinâ”, *el-Mevsû’atü’l-Fıkhiyye*, Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, Kuveyt 1990.
- Minkârizâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, B.y.y., İstanbul, 1273.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, Uluslararası Fikir Evi, Riyad 1998.
- Örsten, Seda, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (4), 2007, 29-40.
- Örsten, Seda, *Osmanlı Hukukunda Fetva* (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Özcan, Tahsin, “Mehmed Efendi, İmâm-ı Sultânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 453-454.
- Özcan, Tahsin, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 461-462.
- Özcan, Tahsin, “Seyyid Mehmed Emin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 69.

- Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, 249-378.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (4.bs.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed B. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût* I -XXX, Ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev, İstanbul 2008.
- Sun‘ullah Mustafa Efendi, *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi*, B.y.y., Y.y., t.s.
- Şafak, Ali. “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul: 1991, IV, 451-452.
- Şeyhü'l-İslâm Meşrepzâde Ârif Efendî, *Terceme-i Siyasetname*, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1275.
- Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetavayı Feyziyye*, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 527-528
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen et-Tirmizî* (2. Baskı.) Dâru't-Ta'sil, Beyrut 2016.
- Uzunçarşılı, İzmirli Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (4. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İzmirli Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (4. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara 2014.
- Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (1.baskı) Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Yörükân, Yusuf Ziya, “Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebusuûd Efendi ve Sarı Saltuk”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2-3), 1952, 138-160
- Zamahşeri, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l Belâğa* I- II. Dâru'l İlmiyye Beyrut, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ebru ACAR
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	29.08.2023